

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom

Határon túli magyar nyelvváltozatok

A TERMINI magyar-magyar szótár

A kisebbségi magyar felsőoktatás nyelvi kihívásai

Magyar zsidó identitásopciók a Horthy-korszakban

Az észak-erdélyi zsidóság 1946-ban

Az ortodox egyház és a magyar nemzeti célok

2010/3

SZERKESZTŐSÉG

Bárdi Nándor
Kovács Éva
Papp Z. Attila
Szerbhorváth György

MTA ENKI 1014 Budapest, Országház u. 30. III. 9.
Tel.: (00 36 1) 224 6796 (kedd és csütörtök)
Fax: (00 36 1) 224 6793
E-mail: regio@chello.hu

Felelős kiadó: Kalonda Bt. ügyvezetője
Tördelés és sokszorosítás: Kalonda Bt.

© Kalonda Bt. 2010

ISSN 0865-557X

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom. 21. évfolyam, 2010. 3. szám

TÁRSASNYELVÉSZET

CSEERNICSKÓ ISTVÁN – PÉNTEK JÁNOS – SZABÓMIHÁLY GIZELLA
A határon túli magyar nyelvváltozatok a többségi nyelvpolitikák
rendszerében: Románia és Ukrajna példája 3

LANSTYÁK ISTVÁN – BENÓ ATTILA – JUHÁSZ TIHAMÉR
A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis 37

FERENC VIKTÓRIA
A kisebbségi magyar felsőoktatás és nyelvi kihívásai
a Kárpát-medencében: problémák és feladatok 59

ZSIDÓ HELYZETTUDATOK: AZONOSSÁGKERESÉSBEN, TÚLÉLŐKÉNT

LACZÓ FERENC
Magyar zsidó identitásopciók. Tudományos szövegek identitás-
diskurzusainak elemzése a Horthy-korban megjelent
IMIT évkönyvek alapján 91

GIDÓ ATTILA
A holokauszt mérlege. 1946-os helyzetkép az észak-erdélyi
zsidóságról 116

MŰHELY

- MANZINGER KRISZTIÁN
Az ortodox egyház a magyar nemzeti célok szolgálatában? 149

KRITIKA

- VARGA-KUNA BÁLINT
Felhelyezni Közép-Európát a historiográfia térképére.
(Monika Baár: *Historians and Nationalism. East-Central Europe
in the Nineteenth Century*. Oxford University Press,
Oxford, 2010.) 181

TÁRSASNYELVÉSZET

CSERNICKSKÓ ISTVÁN – PÉNTEK JÁNOS –
SZABÓMIHÁLY GIZELLA

A határon túli magyar nyelvváltozatok a többségi nyelvpolitikák rendszerében: Románia és Ukrajna példája

1. BEVEZETÉS

A kisebbségi magyar közösségek hosszú távú fennmaradása szempontjából a nyelvmegtartás meghatározó. Ez pedig csak akkor érhető el, ha a magyar nyelv nem szorul vissza a magánéletbe, hanem pozíciói megmaradnak és erősödnek a nyilvános nyelvhasználati színtereken is. Az már az 1990-es évek első felében egyértelművé vált: a hagyományos értelemben vett nyelvművelés eszközei nem alkalmasak arra, hogy érdemben befolyásolják a magyar nyelv státusát, helyzetét Magyarországon kívül.¹ A magyar nyelv helyzetére, státusára, használati körére érdemben a nyelvpolitikai és nyelvtervezési döntések lehetnek hatással. Ám a Magyarországgal szomszédos országokban a magyarok kisebbségi közösséget alkotnak, a nyelvpolitika és nyelvtervezés azonban jellemzően olyan tevékenységek, melyek az államok vagy állami kontroll alatt álló intézmények hatásköre. Ezzel párhuzamosan, vagy nem ritkán ezzel ellentétes irányban hatnak az egyes civil mozgalmak, társadalmi vagy politikai szervezetek saját nyelvpolitikai törekvései, nyilván annak következtében, hogy mások a többségi és a kisebbségi közösségek céljai és törekvései.

---

¹ Az ide vonatkozó vitacikkek összefoglalását lásd: Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Osiris, Budapest, 1998.

Ebben a tanulmányban azt tekintjük át, hogyan jelenik meg, megjelenik-e egyáltalán két, Magyarországgal szomszédos állam (Románia és Ukrajna) nyelvpolitikájában a magyar nyelv, illetve milyen társadalmi, politikai és nyelvi célok elérésre irányulnak ezek a nyelvpolitikák. Mivel a nyelvpolitikát a politikai szereplők szintjére helyezzük, és többnyelvű környezetben vizsgáljuk, a tanulmányban az érintett államok döntéshozó szerveinek és a kisebbségi politikai szerveződéseknek a többségi nyelv és a kisebbségi nyelvek (ezen belül a magyar) viszonyával, funkciómegosztásával, használatukkal kapcsolatos elképzeléseit, döntéseit tárgyaljuk.

2. A KISEBBSÉGI KÖZÖSSÉGEK NYELVPOLITIKAI ÉS NYELVI JOGI HELYZETE: ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEK

A trianoni békedöntés után több országba került magyar közösségek nemzeti és nyelvi jogait elsősorban az adott állam többségi nemzetinek politikája, a kisebbségekhez való viszonya határozta meg. A második világháborút követően (az ausztriai közösséget kivéve) a szovjet érdekszféra államaiba került magyar kisebbségeknek a kötelező internacionalista propaganda köntösébe bújtatott asszimilációs politikával kellett szembenéznük. Ez a politika időnként szélsőséges formában nyilvánult meg (l. pl. a 18–55 éves kárpátaljai magyar férfiak 1944 novemberi deportálását, vagy a csehszlovákiai magyarság 1945 és 1948 közötti teljes jogfosztottságát).

Az évek során a szocialista tábor országaiban élő magyar közösségek mindegyikében sikerült átmenteni/kialakítani valamilyen mértékű magyar intézményrendszert: iskolákat, könyvtárakat, színházakat, közművelődési intézményeket stb. A magyar nyelv tehát, ha korlátozott mértékben is, de jelen volt a nyilvános szférában, elsősorban az oktatásban és a kulturális életben a Magyarországgal szomszédos országokban. Ennek ellenére minden régióban jelentős asszimilációs veszteségek érték a magyar kisebbségeket.

A 20. század végén a térség politikai és gazdasági átrendeződése merőben új helyzetet teremtett a Kárpát-medencében. A szovjet befolyás megszűnése, a demokratikus átalakulás a nemzeti és nyelvi jogok területén is változásokat hozott. Ám a megváltozott helyzet azt is magával hozta, hogy a frissen függetlenné vált államokban a többségi nemzetek és a kisebbségi magyar közösségek közösségépítő törekvései keresztettk egymást. A fokozatosan saját államiséget nyert szlovákok,

ukránok, szerbek, horvátok és szlovének a kötelező internacionalizmus béklyóját levetve nemzetállam-építésbe kezdtek. A románok már a 60-as évek végétől eltávolodtak a kötelező internacionalizmustól a nemzeti szocializmus irányába, a 70-es évek kezdetétől egyre drasztikusabb kisebbségellenes politikát folytattak. Mindegyik államban kiemelt, szimbolikus szerepet kapott az ún. államnyelv, amely egybeesik a többségi nemzet nyelvével. Ugyanakkor azonban a demokratikus átalakításban rejlő lehetőségeket kihasználó magyar kisebbségek az 1990-es évekkel kezdődően minden régióban megszervezték saját érdekvédelmüket, igyekeztek nemzetiségi és nyelvi jogaikat kibővíteni, intézményhálózatukat megerősíteni.

3. A ROMÁNIAI ÉS UKRAJNAI NYELVPOLITIKA ÉS A MAGYAR VONATKOZÁSOK

3.1. Románia

Romániában – a népszámlálási adatok szerint – a kisebbségieknek az össznépességen belüli aránya 10,52%, a nem román anyanyelvűeké: 8,96%. Ezen belül a magyar és a roma kisebbség különül el, előbbi aránya 6,6%, utóbbié 2,5%; egy következő csoportban az ukrán, a német, az orosz, a török és a tatár nyelv szerepel azzal, hogy a populáció egészében 1% alatti, a kisebbségi populációban 1% feletti. Figyelemre méltó, hogy a kisebbségiek közül csak a magyar esetében nagyobb a magyar anyanyelvűek száma, mint a magyar nemzetiségűeké. A többi kisebbség a kisebbségi populáción belül is 1% alatti arányban szerepel.² Az 1992–2002 közötti időszakban a demográfiai trend általános csökkenést mutatott a roma, a horvát és a görög kisebbség kivételével. Az országostól lényegesen eltérő képet mutat az erdélyi nagyrégió demográfiai helyzete, ahol 74,7% a román, 19,6% a magyar, 3,4% a roma, illetve 1% alatti az ukrán, a német, a szerb és a szlovák nemzetiség aránya.³ A magyar nyelv valóságos, nyelvkörnyezeti aránya tehát nem az országos 6,6%, hanem

² Az adatok a legutóbbi, 2002-es népszámlálás adatsoraiból valók.

³ Az Erdélyre vonatkozó adatok közvetlen forrása: Kocsis Károly – Bottlik Zsolt – Tátrai Patrik.: *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989–2002)*. Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 2006. 23–42, 88–103.

az erdélyi közel 20%-os. A politikai, oktatáspolitikai közbeszédben kizárólag a megtévesztő országos arányra szokás hivatkozni, Bukarestben pedig, ahol a politikai döntések születnek, az országos arány alapján szintén ezt az elhanyagolható sokszínűséget érzik, a releváns sokféleséget nem. A multikulturalitás divatos jelszava is gyakran csak arra szolgál (pl. a kolozsvári egyetemen is), hogy a valóban jelen levő, helyi nyelvről és kultúráról elterelje a figyelmet.

Az asszimilációs kisebbségpolitikák jórészt általános elvének megfelelően, amely szerint „minél kevesebb, annál kedvezőbb”, a román kisebbség- és nyelvpolitika szempontjából, arányainál fogva, a magyar és a roma etnikumnak, a magyar és a cigány nyelvnek van kiemelt jelentősége. A kettő azonban mind jellegében, történelmi háttérben, mind jelenkori folyamataiban teljesen eltér egymástól. Közismert Erdélynek a magyar államisághoz való tartozása nagyrégióként évszázadokon át, belső egységeinek sok évszázadra visszanyúló autonómiája, az erdélyi magyarnak a magyar nyelvvel és kultúrával való szerves összetartozása. A közös nyelv és a kultúra teszi ma is erős identitásúvá, nemzeti alapon összetartozóvá az erdélyi magyarokat a magyarországiakkal, a többi külső régió magyarjaival és a magyar diaszpórával. Kisebbségi státusában a magyarra is a térvesztés, a regresszió jellemző, a demográfiai apadás és az asszimiláció, és az, hogy mindezek ellenére Romániában a magyar az egyetlen olyan nyelv, amelynek több anyanyelvű beszélője van, mint ahányan magyar nemzetiségűnek vallják magukat. A roma diaszpóráként az egész országban, egész Európában jelen levő etnikum, számában és arányaiban Romániában bizonyára jóval népesebb, mint amit a népszámlálási adatok tükröznek. Az egyetlen olyan etnikum, amely biológiai reprodukciója, disszimilációja és nyelvi revitalizációja következtében erős expanzióban van. A roma etnikumúak több mint fele más anyanyelvűnek vallja magát, a magyar régiókban magyar anyanyelvűnek. Ezek a lényeges eltérések mind eltérő, differenciált kisebbség- és nyelvpolitikát igényelnének: a roma kérdés a maga Európára kiterjedő jellegében elsősorban szociális, kulturális, etnikai, jóval kisebb mértékben nyelvi jellegű, a magyar elsődlegesen nyelvi, kulturális és regionális (autonómia) igényű. Az egyik egy erőteljes expanzív és offenzív, helyét kereső diaszpóra egész Európában, a másik egy regresszív, defenzív, összetartó és értékőrző nyelvi közösség a maga történelmi szálláshelyén. A magyarok számára ennél fogva rendkívül nagy tétje van a nyelvmegtartásnak, amelynek kulcsa a nyelv szabad használata. Az állam nyelvpolitikája

azonban – az egyenlőség rosszul értelmezett elvéből kiindulva – megoldásaiban jórészt uniformizáló jellegű és tendenciájú. Az uniformizálás pedig mindig az erősebb etnolingvisztikai vitalitású, legnagyobb arányú etnikai és nyelvi csoportokat érinti kedvezőtlenül.

A nyelvpolitika megvalósulásának kiemelt színhelye a parlament. Romániában a kisebbségek parlamenti képviselőit a választási törvények szabályozzák: alacsonyabb bejutási küszöbrel biztosítják minden kisebbség számára egy mandátum megszerzésének lehetőségét. A magyar az egyetlen, amely szabályos képviselő útján szerzi mandátumait. A mostani parlamenti ciklusban a román parlamentben 22 képviselő képviseli a magyar közösséget, 18 a többi romániai kisebbséget.

A kormányzati szintű érdekérvényesítés lehetősége 1993-ban intézményesült. Ennek az intézménynek azóta többször változott a neve és a státusza, ma ez az Etnikumközi Kapcsolatok Hivatala. Meghatározó szerepe van a végrehajtó hatalom szintjén: határozatokat kezdeményezhet, felügyeli a kisebbségvédelmi jogszabályok betartását. A kormány már 2000-ben határozott arról, hogy intézetet hoz létre a kisebbségek kutatására, a *Nemzeti Kisebbségkutató Intézet* (a román elnevezés pontos fordítása: „A Nemzeti Kisebbségek Problémáit Kutató Intézet”) 2007-ben kezdte el működését kormányzati intézményként Kolozsváron.⁴

Az erdélyi magyarság politikai érdekképviselője, az RMDSz 1996-tól vállalt kormányzati szereplést, azóta a politikai konjunktúrától függetlenül, változó koalíciós partnerekkel része a hatalomnak. Ezzel megnövekedett ugyan a mozgástere, több lehetősége nyílt a döntések közvetlen befolyásolására mind a törvénykezdeményezésekben, mind a végrehajtásban, de ennek arányában megnőtt a felelőssége is. Ez a szerepvállalás, valamint az a tény, hogy a közösség legfőbb elvárásai (önálló egyetem, autonómia, a magyar nyelv státuszának rendezése, kisebbségi törvény, korlátozást és hátrányos megkülönböztetést nem tartalmazó oktatási törvény) nem teljesültek, kialakította az érdekképviselőt közösségen belüli ellenzékét, nyelvi ügyekben is egyre inkább aktivizálta a szakmai és a civil szervezeteket is.

A romániai kisebbségek közül a magyar nemzeti közösség volt az, amely 1990 után – szabadabb légkörben, bátorító nemzetközi környezetben – a legerőteljesebben nyilvánította ki jogigényét. Ennek következtében általában javult a magyar nyelv jogi státusza Romániában. Ennek

---

⁴ www.ispmn.gov.ro

a javulásnak a fázisait Veress Emőd⁵ jogász a következő eseményekkel kapcsolja össze: 1. 1991-ben egy ma már nem hatályos közigazgatási törvény általánosan ismerte el az anyanyelv-használati jogokat olyan területi-közigazgatási egységekben, ahol „jelentős”, számban élnek valamely kisebbséghez tartozó személyek. 2. Az 1999. évi 188. törvény a köztisztviselők jogállásáról rendelkezett úgy, hogy ott, ahol a kisebbségekhez tartozó személyek aránya meghaladja a 20 százalékot, az állampolgárokkal közvetlen kapcsolatban álló tisztviselők ismerni fogják az illető nemzeti kisebbség nyelvét (ezt a törvény nem abszolút alkalmazási feltételként írja elő). Ezt teljesíti ki a 2001-ben elfogadott helyi közigazgatási törvény, amely biztosítja a nyelvhasználati jogokat a kisebbségek számára mindazokban az esetekben, amikor az adott településen belüli arányuk meghaladja a 20 százalékot. 3. A 2003-as alkotmánymódosítás a korábbi törvényi előírások közül a legfontosabbakat alkotmányos szintre emeli, és kiterjeszti az anyanyelv-használati jogokat az önkormányzati igazgatásról az államigazgatásra is. A magyar nyelv presztízsét az is növelte, hogy Magyarország csatlakozásával az Európai Uniónak is hivatalos nyelvévé vált. 2007. január 1-jétől Románia is tagja lett az Európai Uniónak. Az ebben a kontextusban még szabadabbá váló mobilitás, némely intézményi kapcsolatok kiterjedése⁶ a magyar nyelvhasználatot is bátorítja, új színtereit teremti meg a nyelvhasználatnak. Jelentős az is, hogy a közösség saját képviselői is bejutottak az Európai Parlamentbe, és így ott is kifejezhetik véleményüket mindarról, ami az országban vagy Európában történik.

A legfontosabb belső jogforrás az ország alkotmánya. Ennek első cikkelye nyilvánítja ki Románia nemzeti állam státusát, szuverén, független és egységes jellegét. A 13. szakasz azt, hogy a román az ország hivatalos nyelve. A 148. szakasz (1) bekezdése pedig azt írja elő, hogy nem lehet felülvizsgálni az alkotmánynak azokat a rendelkezéseit, amelyek az egységes, oszthatatlan nemzeti államra, területi integritásra és a hivatalos nyelvre vonatkoznak. Mindezek ellentételezéseként az alkotmány biztosítja a kisebbségekhez tartozó személyek jogát anyanyelvük tanulását

⁵ Veress Emőd: Nyelvi jogok a román közigazgatásban: eredmények és problémák. In: Péntek János – Benő Attila (szerk.) *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 2.* Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, 2005. 126–127.

⁶ Pl. a Magyar Tudományos Akadémia Kolozsvári Területi Bizottságának létrejötte 2007-ben: www.kab.ro

hoz és az ezen a nyelven való oktatáshoz (32. szakasz), a nyelvi, etnikai identitás megőrzéséhez, előjogok, tehát pozitív diszkrimináció nélkül (6. szakasz). Ezeket a jogokat az alkotmány kizárólag személyek, és nem közösségek jogaiként értelmezi, azaz egyéni és nem kollektív jogokként, figyelmen kívül hagyva az erre vonatkozó nemzetközi ajánlásokat.

A névjogot, a személynévvalasztás és -használat jogát már az 1968-as névtörvény biztosította, ebben Románia valóban kivétel a környező országokhoz viszonyítva. Hogy ez mégsem érvényesülhetett akadálytalanul, abban elsősorban a helyi hatóságok marasztalhatók el. Ennek is megvan az orvoslási lehetősége: az érintettek elérhetik család- vagy keresztnévük, esetleg mindkét nevük megváltoztatását.

Néhány környező államhoz viszonyítva abban is mindenképpen pozitív kivétel Románia, hogy itt nem készült államnyelvtörvény. A közérdekű tájékoztatásban is általában kedvező a változás: szélesedett a magyar nyelvűség köre. Az önkormányzati tájékoztatás ebben is előtte jár az államhatalmi intézményekének. Folyamatos jogi tájékoztató szerepe van a parlament felügyelete alatt álló *Monitorul Oficial* című kiadvány magyar változatának, a *Hivatalos Közlönynek*. Lényeges különbség, hogy a román változat szövegeinek jogi hatályuk van, a magyarnak csak tájékoztató jellege.

Az oktatási törvénynek kiemelt szerepe van az implicit nyelvpolitika érvényesítésében, mivel az oktatásban a nyelv két vonatkozásban is fontos: elsősorban az oktatás nyelveként, másodsorban pedig az oktatás tárgyaként. Az, hogy milyen az anyanyelvű oktatás, és hogyan folyik az ország nyelvének oktatása, alapvetően meghatározza, hogy milyen lesz a kisebbségiek és a többségiek kétnyelvűsége. Alapvetően azt is, hogy ez milyen mértékben szolgálja, és készíti elő a nyelvcsere-t. A nyelvi jogokat közvetlenül érintő román oktatási törvény lehetővé teszi ugyan az anyanyelvű oktatást egy olyan oktatási rendszerben, amely az anyanyelv tekintetében korlátozó és diszkriminatív jellegű, de nem teszi lehetővé a magas szintű, additív kétnyelvűség kialakítását. Korlátozó a történelem és a földrajz kötelező román nyelvű oktatásával,⁷ de azzal is, hogy nem teszi lehetővé önálló állami egyetem létrehozását.⁸

⁷ 2011. januárban életbe lépett az új oktatási törvény, amely a közoktatásban megszünteti a földrajz és történelem tárgyak román nyelvű oktatását. – szerk. megj.

⁸ Jellemző, hogy 20 év alatt egyetlen olyan miniszteri, kormány- vagy ennél is magasabb szintű, lényeges politikai döntés sem született, amely önálló intézményben, állami költségvetéssel stabil keretet teremtett volna a magyar nyelvű

Főképpen pedig diszkriminatív, lingvicista, mivel az esélyegyenlőséget nem az anyanyelvre alapozza, hanem az államnyelvre, és ezzel a magyar anyanyelvű fiatalok már eleve hátrányos helyzetbe kerülnek. Paradox módon a román nyelv hatékony oktatását sem biztosítja. Nem meglepő ily módon, hogy a magyar nyelvű oktatás alapvető mutatói 1990 után is kedvezőtlen tendenciát mutatnak, pl. iskolázottságban, a felkészültség színvonalában stb. És részben szintén ennek a következménye, hogy magyar szülők jelentős arányban, 30–40%-ban a román egynyelvű oktatást választják gyermekeik számára. Többség–kisebbség viszonyát bizonyára kedvezően befolyásolná, ha a nyelvi környezettől függően a többségek számára is előírnák, vagy legalább lehetővé tennék a kisebbségi nyelv tanulását, Erdélyben a magyarét. A magyarral szembeni fobia ugyanis jelentős részben abból fakad, hogy érthetetlen, hogy idegen, holott ott van a román beszélő közvetlen környezetében.

Az igazságszolgáltatásban a nyelvhasználat három vonatkozásban válik fontossá. Az egyik az, hogy milyen nyelven beszél az ügyfél, és milyen nyelven beszélnek hozzá. Hogy tehát biztosítják-e számára azt a jogot, hogy megismerje a vele kapcsolatos dokumentumokat, valamint azt, hogy ő az eljárás során mindent megértsen, és őt is megértsék. Ebben a tekintetben a nyelvhasználati jog nem kisebbségi jog, hanem egyetemes emberi jog. Ezt garantálja *Az Emberi Jogok Európai Egyezményének* 6. cikkelye. A másik az igazságszolgáltatás nyelve, az, hogy milyen nyelven folyik az eljárás, a tárgyalás, milyen nyelven beszél a bíró, az ügyész, az ügyvéd, a szakértők stb. Sok olyan ország van, ahol az eljárás nyelve kizárólagosan az államnyelv, de vannak olyanok is, amelyekben kisebbségi jogként elismerik, megengedik, hogy az eljárás nyelve a helyi közösség nyelve legyen. Izsák Balázs hívta fel a figyelmet arra,⁹ hogy ebben a tekintetben Romániában visszalépés történt: 2003-ban úgy módosult a korábbi törvény, hogy a valóságos kisebbségi jogot törölte, azt tudniillik, hogy az eljárás nyelve is lehet más, mint az állam nyelve, és csupán azt hagyta meg, amely általános emberi jog. A módosított 7. cikkely így hangzik: „A büntetőperben a bírósági eljárás román nyelven folyik. A bírósági szervek előtt biztosítani kell a feleknek és más, a perben megidézett személyeknek anyanyelvük használatát, az eljárás iratai

---

felsőoktatásnak, holott minden korábbi korlátozás, leépítés, beolvasztás politikai döntés következménye volt.

⁹ Izsák Balázs: Kisebbségi nyelvhasználat a román igazságszolgáltatásban. Oldalbejárat, szolgálati lépcső. *Krónika* 2005. június 19.

román nyelven készülnek.” A jelek szerint a kisebbségi érdekképviselet a törvényhozásban nem volt képes ezzel kapcsolatban érvényesíteni a megszerzett jog visszavonhatatlanságának általános elvét, sőt a mostanában előterjesztett kisebbségi törvénytervezet, szintén figyelmen kívül hagyja a korábbi jog visszaállítást.¹⁰ Ez az egyoldalúság a jogászképzéssel kapcsolatban is megnyilvánul. És ez az igazságszolgáltatás nyelvének harmadik vonatkozását érinti: azt, hogy az ügyfélnek, az állampolgárnak milyen lehetősége van anyanyelve használatára, amikor ügyvédhez, közjegyzőhöz fordul. A lehetőséget nagymértékben korlátozza, hogy a jogászképzés kizárólag román nyelven történik, és hogy a jogászok újabb nemzedékében nagyon kevesen vannak, akik ettől függetlenül beszélnek magyarul. A BBTE ún. magyar „vonalán” a jogászképzés magyar helyei magyar etnikumúaknak vannak fenntartva, a képzés viszont 90%-ában román nyelven folyik. A Sapientia keretében 2010 őszén indult magyar nyelvű jogászképzés.

A nyelvhasználati jogok körének szélesítésében nagy jelentőségű a 2001-ben elfogadott új közigazgatási törvény. Ez általánosabb megfogalmazásban a módosított alkotmányba is bekerült a következőképpen: „Azokban a területi közigazgatási egységekben, ahol az egy nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárok jelentős arányban élnek, biztosítják az illető nemzeti kisebbség anyanyelvének használatát, szóban és írásban, a helyi közigazgatási hatóságokkal és a dekoncentrált közszolgálatokkal való kapcsolatukban, az organikus törvény feltételei között.” (120/2) A hivatkozott „organikus” törvény ezt a „jelentős arányt” 20 százalékban határozza meg. Ha tehát a magyar vagy más kisebbség helyi aránya ezt meghaladja, a hatóságoknak biztosítaniuk kell az anyanyelvhasználat jogát és feltételeit: az illető nyelven is nyilvánosságra kell hozni a helyi és megyei tanácsok üléseinek napirendjét, e testületek határozatait, a tanácsok tagjai anyanyelvükön is felszólalhatnak, a hatósághoz és szakigazgatási szervekhez anyanyelvükön is fordulhatnak az állampolgárok (szóban és írásban). Mindehhez biztosítani kell a megfelelő nyelvtudással rendelkező hivatalnokokat. A 90. szakasz 4. bekezdése előírja: „A helyi közigazgatási hatóságok biztosítani fogják, hogy a települések és az autoritások alá tartozó közintézmények elnevezését az illető kisebbség anyanyelvén is kifüggeszték, a közérdekű közleményeket pedig az illető kisebbség anyanyelvén is köztudomásra hozzák.” A méltányosság szempontjából

---

¹⁰ Izsák 2005. i.m.

vitatható, hogy a 10, 20 vagy 30% az a határ, amely fölött a kisebbség helyi jelenléte jelentősnek tekinthető. Talán ennél is fontosabb lehetne az a szempont, hogy a nyelvmegegyezés éppen valamely kritikus szint alatt – lehet, éppen 20% alatt – válik kilátástalanná. Ebből a megfontolásból a nyelvmegegyezés bátorítására, kedvező feltételekre, pozitív diszkriminációra bizonyára éppen az ilyen kisközösségeknek volna szükségük.

A hivatalos nyelvhasználat színterein túl a jogi előírásoknál fontosabb szerepe van a közéleti vagy a nyilvános nyelvhasználatban a hagyománynak és a nyelvismeretnek. A romániai magyarságnak hozzávetőleg a fele él olyan nyelvi környezetben, amely az adott településen vagy akár a kisebb vagy nagyobb régióban többségében anyanyelvi. Többségében magyar nyelvi régióként legjelentősebb a Székelyföld. Az ilyen jellegű területeken és településeken nyelviileg élesen elkülönül (vagy éppen elszigetelődik) a helyi állami hatóság (prefektúra, rendőrség, katonaság, bíróság), amely mindenütt román többségű vagy egy gyarmati rendszerhez hasonlóan kizárólag román, nem ismeri, vagy ha ismeri, a hivatalban nem használja a helyi lakosság nyelvét. A közigazgatási törvény, mint láttuk, előírja ugyan, hogy azokon a településeken, ahol a lakosság több mint 20 százaléka másnyelvű, a hatóságnak a helyi lakosság nyelvét ismerő hivatalnokot, rendőrt (is) kell alkalmaznia, de ez az előírás az elvi követelmény szintjén áll, a gyakorlatban nem érvényesül. Az olyan környezetben, ahol a hatóság fölénye nyelvi gőgben is megnyilvánul, a helyi nyelvről tudni nem akaró hatóság és az államnyelvet (tökéletesen) nem ismerő helybeliek között gyakorlatilag állandó a kommunikációs feszültség.

A magyar helységnevek kodifikációjában, a hivatalos helységnevjegyzék összeállításában az előző kormányzati ciklus idején az akkori kisebbségi minisztérium felkérésére magyar nyelvészek is részt vettek. Ennek a jegyzéknek a véglegesítése aztán később történt meg a román akadémia keretében. Noha a magyar szakértővel nem rendelkező bukaresti akadémia szakmai illetékessége megkérdőjelezhető, maga a művelet elfogadható eredménnyel zárult, és nem került sor olyasmire, amit sajtóbeli viták szerint a román közvélemény egy része elvárt, hogy ti. a hagyományos magyar nevek helyett a jelenlegi román helységnevek fordításait tegyék hivatalossá.¹¹ Az ellenkezés, a törvény előírásainak akadályozása ebben az esetben is helyi szinten történt: több mint tíz éven

¹¹ Az ezzel kapcsolatos szakmai észrevételeket I. Földrajzinév-bizottság: Állásfoglalás a román Hivatalos Közlönyben közzétett romániai magyar helységnevekről. In: Péntek János–Benő Attila (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*.

át dúlt a „táblaháború”, mint máshol is a külső régiókban (Szlovákiában, Ukrajnában). A magyar helységnevtáblákat lefestették vagy leverték, és ezt tették néha „viszonzásul” a román nyelvű táblákkal is. Most ott tartunk, hogy hasonló háború folyik az utcanév-táblák miatt (Nagyváradon például), pedig a törvény előírása erre is kiterjed.

A többségiek személyes ellenkezésén túl mindenütt megnehezíti az anyanyelv hivatali használatát az a körülmény, hogy a kisebbségi nyelvújítózatból gyakorlatilag hiányzik a hivatali nyelvújítózat, annak terminológiája, szövegtípusai, sajátos stiláris jegyei. Különösen a hivatali nyelv írott változata okoz gondot a magyarul egyébként jól beszélő hivatalnokoknak is: jegyzőkönyvek, határozatok megfogalmazása, típusnyomtatványok összeállítása, a hivatali levelezés stb. Ezen a feltűnő hiányon próbálnak segíteni a nyelvi tervezésben közreműködő szakmai és civil intézmények a folyamatos szaknyelvi konzultációval, kétnyelvű közigazgatási szótárakkal, típusnyomtatványok elkészítésével, az intézménynevek folyamatos kodifikációjával.¹²

A munkahelyi környezet általában román nyelvi környezetet jelent, ezt szigoríthatja a munkahelyi vezetők más nyelvek használatára vonatkozó tiltása vagy bátorítása, esetleg az az egyre inkább terjedő felismerés, hogy pl. a szolgáltatásban, kereskedelemben nyelvíleg is igazodni kell a megrendelő vagy a vevő elvárásaihoz. A közszolgáltatás, a kereskedelem részben már alkalmazkodik az ilyen igényekhez, noha most gyakran a vevő beidegződései eredményezik, hogy továbbra is románul szólal meg. Nincs határozott tiltás, mint volt korábban, de az üzleti érdek sem érvényesül minden esetben. A kereskedő, az elárúsító, a pincér nyelvtudása, magatartása a döntő. Az árucikkeken szereplő használati utasítások, figyelmeztetések rendszerint román nyelvűek (is), ha többnyelvűek, vagy ha az árucikk éppen magyarországi eredetű, akkor magyar nyelvű is (lehet).

Az egészségügyi intézményekben a beteg, kiszolgáltatott helyzetben, az intézmény vagy az orvosi, a kórházi személyzet elvárásaihoz kénytelen alkalmazkodik, az ellenkező irányú természetes alkalmazkodásra ritkán van példa, valamely jog érvényesítéséről vagy a nyelvi jogra való hivatkozásról pedig ilyen körülmények között szó sem lehet.

Következtetésként állapíthatjuk meg, hogy 1990 után kétségtelenül kedvezően változott meg a magyar nyelv romániai nyelvpolitikai,

---

A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 2. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, 2005. 197–201.

¹² www.sztanyi.ro, www.nyelvi jogok.ro

nyelvjogi környezete és még inkább az a kontextus, amelyet maga a szabadság jelent a szűkebb Kárpát-medencei és a tágabb európai környezetben. Azonban Kelet-Európa egészéhez hasonlóan az erdélyi magyarságban sincs meg a kellő polgári bátorság arra, hogy minden esetben kifejezze jogigényét, és még arra sem, hogy kellő méltósággal éljen legalább a törvényben biztosított jogaival. Igaz, folyamatosan érzékelheti, hogy a román politikai elit nem változtatta meg a nemzetállammal és az államnnyelvvvel kapcsolatos ideológiáját, sem asszimilációs stratégiáját. A nemzeti közösség politikai képviselője általában úgy értékeli, hogy a legfőbb eredményeket éppen a nyelvi jogok biztosításában ért el. Mint a fentiekben kifejtettük: az alapkérdésben, a magyar nyelv alárendelt státuszának megszüntetésében nem történt áttörés. Nagyon fontos a magyar nyelv sok feltételtől függő, gyakran meg sem valósuló hivatali használata, ez azonban még nem emeli hivatalos státuszba magát a nyelvet, még regionális vagy helyi szinten sem. Ennek megoldása bizonyára összefügg az autonómia általánosabb koncepciójával. Hasonlóképpen nem tűntek el a korlátozások és a hátrányos, diszkriminatív megkülönböztetések (pl. az oktatásban, de máshol sem), nem tűnt el a magyar nyelvvel szembeni fobia, a beszélők veszélyeztetettség-érzése, a megalázottság, kiszolgáltatottság gyakori érzése az őt el nem fogadó nyelvi környezetben: hivatalban, rendőrségen, bíróságon, kórházban.

3.2. Az ukrainai nyelvpolitika alapproblémáiról és alakulásának nehézségeiről

3.2.1. Az alapprobléma: az ukrán és orosz nyelv helyzete

Az ukrainai nyelvpolitikában kiemelten kezelik az ukrán és orosz nyelv egymáshoz viszonyított helyzetét. Ahhoz, hogy megérthessük az ukrán nyelvpolitika alapproblémáit, ez a kérdés megkerülhetetlen.

Az ukrainai nyelvek használatára, használati körére, funkcionális megterheltségére vonatkozó kutatások között mindenképp említésre méltó a Zaliznyak–Maszenko szerzőpáros monográfiája,¹³ mely a fővárosban, Kijevben elemzi az ukrán és orosz nyelv használatát. A szerzők megállapítják, hogy az ukrán főváros mindennapjaiban az orosz nyelv

¹³ Zaliznyak, H. – Maszenko, L. (Залізняк Г. – Масенко Л.): *Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній*. Виданичий дім „КМ Академія”, Київ, 2001.

dominál. *Az ukrán társadalom 1994–2005: szociológiai monitoring* c. kötet¹⁴ az Ukrán Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének az ukrán társadalom 1800 fős, régiók, kor és nem szerint reprezentatív mintáján 1994 és 2005 között végzett kérdőíves trendvizsgálatának az eredményeit foglalja össze. Megállapítja, hogy bár a családi nyelvhasználatban a legtöbben elsősorban az ukrán nyelvet használják (pl. 1994-ben megkérdezettek 36,7, 2005-ben 41,8 százaléka), a főként az orosz használók aránya is jelentős (1991-ben 29,4%, 2005-ben 36,4%). Ugyanakkor a családban mindkét nyelvet használó adatközlők aránya szintén számottevő (1994-ben 29,4%, 2005-ben 21,6%). Érdekes azonban, hogy arra a kérdésre, miszerint a következő felmérés idején milyen nyelven válaszolna szívesebben a kérdésekre, mindössze 47,8% választotta az ukránt, a megkérdezettek 50,7%-a inkább az orosz nyelvet részesítené előnyben.¹⁵

*Az ukrán társadalom 1992–2007: szociológiai monitoring*¹⁶ és *Az ukrán és orosz nyelv funkcionálása az ukrán társadalomban*¹⁷ című kiadvány ugyanennek az országos szociológiai felmérésnek az eredményeit dolgozza fel. Az adatok alapján egyértelmű, hogy Ukrajnában mind az ukrán, mind az orosz nyelv használati köre kiterjedt, a társadalom jelentős része (a családban 42,7%, gondolkodás közben 34,9%, közterületen 45,1%, a munkahelyen pedig 46,3%) mindkét nyelvet használja.¹⁸

---

¹⁴ Panina, N. (Паніна Н.): *Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг*. Інститут соціології НАН України – Фонд „Демократичні ініціативи”, Київ, 2005.

¹⁵ Panina i.m. 68.

¹⁶ Vorona, V. – Sulha, N. (Ворона В. – Шульга Н.) (szerk.): *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін*. Інститут соціології НАН України, Київ, 2007.

¹⁷ Sulha, N. (Шульга Н.): *Функционирование украинского и русского языков в украинском обществе. Проекты законов о языках – экспертный анализ*. Киев, 2000. 73–114.

¹⁸ Alekszejev, V. (Алексеев В.): *Бегом от Европы? Кто и как противодействует в Украине реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств*. „Факт”, Харьков, 2008. Sulha, O. (Шульга О.): *Функціонування української і російської мов в Україні та її регіонах*. In: Majboroda, O. és mtsai (szerk.): *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, Київ, 2008. 49–85. Visnyak, O. (Вишняк О.). *Методики соціологічних досліджень функціонування та статусу мов в Україні*. In: Majboroda, O. és mtsai (szerk.) 2008. i.m. 34–48. Visnyak, O. (Вишняк О.). *Динаміка мовної ситуації в Україні*. In: Majboroda, O. és mtsai (szerk.) 2008.

Egy másik szociológiai kutatás 1991 és 2003 között folyamatosan vizsgálta összesen közel 173 ezer azonos szempontok alapján készített szociológiai interjú révén Ukrajna lakosságának nyelvhasználatát a felnőtt lakosság reprezentatív mintája alapján.¹⁹ Ennek a vizsgálatnak az eredményei szerint is igazolódott, hogy Ukrajna különböző régióiban más-más nyelvi helyzetet találunk a nemzetiség és az anyanyelv alapján. A szerző által megkülönböztetett öt nagy régióban jelentősen eltérő azok aránya, akik anyanyelvként az ukránt és az orosz, illetve a két nyelv kontaktusváltozatát, az ún. szurzsikot használják.

Ukrajna regionális törésvonalai²⁰ egyáltalában nem meglepőek, ha figyelembe vesszük, hogy az ország a mai kiterjedésében csak az 1950-es években alakult ki a Szovjetunióon belül. A keleti és déli régiók hosszú századokon át a cári Oroszországhoz tartoztak, a nyugati részek hol a lengyel-litván államhoz, hol Lengyelországhoz, hol pedig az Osztrák-Magyar Monarchia császári részéhez; Kárpátalja csak 1945 után, a Krím-félsziget pedig 1954-ben került a Szovjetunió 15 köztársasága egyikeként csupán korlátozott jogkörökkel létező Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz, mely 1991-ben a szovjet birodalmon belüli külső és belső határait örökölve vált független állammá. Ebben a kontextusban Ukrajna lakosságának legnagyobb része számára a szovjet múlt az egyetlen közös jegy a kollektív emlékezetben, melynek megítélése azonban eltérő az egyes társadalmi rétegekben és régiókban.²¹

---

i.m. 75–85. Medvegyev, O. (Медведев О.): *Мовний баланс України*. http://uabooks.info/ua/book_market/analytics/?pid=2386, 2007.

¹⁹ Khmelko, V. (Хмелько В.): Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості і тенденції змін за роки незалежності. *Наукові записки НАУКМА 32. Соціологічні науки*, 2004. 3–15.

²⁰ Ld. pl.: Arel, D. – Khmelko, V.: The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review* 1996. Vol. 9/1–2. 81–91., Khmelko, V. – Wilson, A.: Regionalism and ethnic and linguistic cleavages in Ukraine. In: Kuzio, T. ed., *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*. Armonk, London, 1998. 64–76. Csernicskó István: Az ukrán–orosz nyelvi háború és a kárpátaljai magyarság. *Kisebbségkutatás* 2006/4. 764–769. Kulyk, V. (Кулик В.): Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In: Besters-Dilger, Juliane (szerk.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, 11–54. Видавничий дім Києво-Могилянська академія, Київ, 2008. Melnyuk, Sz. – Csernicskó I. (Мельник С. – Черничко С.): *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. ПоліПрінт, Ужгород, 2010.

²¹ Bauring, B. (Баурінг Б.): 2008. Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство. In: Besters-Dilger, J. (szerk.). i.m. 55–95.

A cári Oroszország, majd a Szovjetunió oroszosító politikája következtében az ukránok kétnyelvűsége a kutatások szerint nemcsak tömegessé vált, hanem – főként a középső régiókban, ahol az ukrán és orosz ajkú lakosság vegyesen él – a két nép és nyelv érintkezésének eredményeként egy úgynevezett kontaktusvöltozatot is kialakított: a *szurzsikot* [суржик]. A szurzsik olyan nyelvöltozat, melynek alapját az ukrán nyelv grammatikai rendszere alkotja, de amelyet számos orosz szó, kifejezés, nyelvtani szerkezet, gyakran oroszos kiejtés, hangsúly jellemez.²² Sok ukrán állampolgár a szurzsikot sajátította el alapnyelvként, és nem az ukrán vagy orosz nyelvet használja a mindennapokban, hanem ezt a kontaktusvöltozatot. A völtozat presztízse alacsony, használóival rendszerint alacsony iskolázottságot, műveletlenséget, bizonytalan identitást társítanak.²³ Egyes elemzők szerint Ukrajnában valójában nem két nyelv (az ukrán és az orosz), hanem három: az államnyelvi státusú ukrán, az államhatalom és néhány elemző által a posztkoloniális örökség nyelvéként²⁴ aposztrofált orosz és a két nyelv kontaktusvöltozataként kialakult szurzsik szolgálja ki a beszélőket.²⁵ Radcsuk²⁶ úgy látja, hogy ezt a köztes nyelvöltozatot több millió ukrán állampolgár használja a mindennapokban. Bár a szurzsik alapos nyelvészeti leírása még várat magára,

²² Vahtyin, N. és mtsai (Вахтин Н. – Жиронкина О. – Лисковец И. – Романова Е.): *Отчет по результатам исследовательского проекта „Новые языки новых государств: явления на стыке близкородственных языков на постсоветском пространстве”*. 2003. <http://old.eu.spb.ru/ethno/projects/project3/list.htm>. Gaudio del S. – Taraszenko, B. (Гаудио дель С. – Тарасенко Б.): Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу. In: Besters-Dilger, J. (szerk.) i.m. 316–331., Bilaniuk, L.: Gender, language attitudes, and language status in Ukraine. *Language in Society* 2003. 32. 47–78., Bilaniuk, L.: A typology of surzhuk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism* 2004. Vol 8, Number 4. 409–425., Bilaniuk, L.: Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine. Cornell University Press, Ithaca and London, 2005.

²³ Bilaniuk 2004. i.m., Maszenko, L. (Масенко Л.): *Мова і політика*. Соняшник, Київ, 1999., Maszenko, L. (Масенко Л.): Суржик як соціолінгвістичний феномен. *Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах* 2002/3. 11–13.

²⁴ Maszenko, L. (Масенко Л.): *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. „KM” Академія, Київ, 2004.

²⁵ Berezovenko, A.: Between nation and state: Ukrainian identity in today's language reality. In: R. Göbner and A. Kratochvil (eds.): *Ukrainische Kultur im europäischen Kontext*. Greifswald, 2002. 143–144.

²⁶ Radcsuk, V. (Радчук В.): Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Мовознавство* 2002/2–3. 39–45.

a kontaktusváltozat jól példázza a szoros ukrán–oroszl nyelvli kapcsolatok történetiségét, intenzitását és kiterjedését.

3.2.2. A nyelvli helyzet csapdájában

A röviden ismertett nyelvli helyzetet az ukrán nyelvpolitika szereplői alapvetően kétféle megközelítésben látják és látatják.²⁷

Az első megközelítés fő képviselői a magukat nemzeti-demokratikus erőként aposztrofáló, a 2004-es „narancsos forradalom” révén hatalomra jutott erők. Szerintük Ukrajna nyelvli helyzete unikális, mert a többségi nemzet (az ukrán) nyelve a cári orosz birodalom, ill. a Szovjetunió erőszakos oroszosító politikája következtében visszaszorult, az orosz nyelv máig uralja a közélet jelentős részét. Ez a fajta nyelvli helyzet deformált, melyet az állami nyelvpolitikának – attól függetlenül, megvan-e ehhez a társadalmi konszenzus – „ki kell egyenesítenie”,²⁸ azaz: vissza kell hoznia azt az ideálisnak vélt állapotot, amikor az orosz valóban csak egyike a sok kisebbségi nyelvnek, az ukrán ellenben államnyelvként az összes formális funkcióban (az államigazgatásban, a jogalkotásban és jogalkalmazásban, a sajtóban, a politikai életben, a kultúrában, a tudományban és az oktatásban) egyeduralkodó lesz. A szemlélet mögött rejlő nyelvli nacionalizmus ideológiája nyilvánul meg például Julija Timosenko 2010. július 6-án tett nyilatkozatában, mely szerint az orosz ajkú kelet-ukrajnaiaknak nem kell tanulniuk az ukrán nyelvet, hanem csupán fel kell idézniük azt a genetikai emlékezetből. „Az ukrán nyelv bennünk van” – mondta meggyőződéssel az egyébként orosz anyanyelvű, s ukránul csupán a nagypo-

²⁷ Összefoglalásuk alapja Besters-Dilger (szerk.) i.m. és Majboroda, O. (Майборода О.) és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, Київ, 2008. 49–85., Maszenko, L. (Масенко Л.) *Нариси з соціолінгвістики*. Видавничий дім Києво-Могилянська академія, Київ, 2010. Lásd még: Kulyk, V. (Кулик В.): Normalisation of Ambiguity: Policies and Discourses on Language Issues in Post-Soviet Ukraine. In: Barbara Tornquist-Plewa (ed.). *History, Language and Society in the Borderlands of Europe*, 117–140. Sekel Bokförlag, Malmö, 2006. Kulyk, V. (Кулик В.): Языковые идеологии в украинском политическом и интеллектуальном дискурсах. *Общественные записки* 2007/1: 296–316.

²⁸ Ide vonatkozóan ld. *Az állami nyelvpolitika koncepciója* c. dokumentumot, melyet Juscsenko elnök regnálásának utolsó napjaiban adott ki: Концепція державної мовної політики. Схвалено Указом Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010.

litikában való megjelenése során megtanult politikus.²⁹ Hasonló elképzelések kormányzati szervek hivatalos dokumentumaiban is megjelennek. Például *Az ukrán nyelv oktatásának a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban történő javítását célzó állami ágazati program a 2008–2011. évekre*³⁰ címmel az oktatási és tudományos minisztériumban kidolgozott dokumentum szerint az ukrán nyelv „a nemzet genetikai kódja, az ország fejlődésének biz-
tos alapja és a nemzeti kultúra kialakításának eszköze.”

A nemzeti irányultságú politikusok (és a velük egy nézetet valló értelmiségiek, pl. Rjabcsuk³¹) egy része két Ukrajnáról beszél: az ország egyik fele mentalitásában és nyelvében ukrán, a másik pedig „kreol” nyelvű és identitású, azaz voltaképpen eloroszosított, akiket „vissza kell téríteni” az ukrán nyelv és nemzet kebelére.³² E tábor hívei közül többen etnolingvisztikai alapon sorolják erkölcsi kategóriákba az ország lakosságát.³³

Ennek a nyelvpolitikai attitűdnek központi gondolata, hogy a közös ukrán nyelv az újonnan formálódó egységes ukrán politikai nemzet és identitás egyik kiemelt szimbóluma. A már idézett minisztériumi program szerint „A nyelv államisága univerzális formája az emberek egy egészben, egy népben való egyesítésének. Fontos tényezője a nemzet önmeghatározásának”.³⁴ Ukrajna Alkotmánybíróságának 2008. április 22-én hozott állásfoglalása³⁵ (5.1. pont) pedig így fogalmaz az államnyelv

²⁹ A nyilatkozatot lásd itt: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1093480/print>

³⁰ Галузева Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки. Затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України Про затвердження Галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки № 461 від 26.05.2008 р.

³¹ Rjabcsuk 2000. i.m. és Rjabcsuk, M.: Két Ukrajna. Miért bizonytalanok az ukránok? *Tr@nsit online* 2002/23: 11–20.

³² Jevtuh, Volodimir: Az ukrán társadalom etnikai-nyelvi sajátosságai. In: Fedinec Csilla és Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színévaltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2009. 307–327. Portnov, Andrej: Történelemírás ukrán módra. Megjegyzések a hétköznapi valóság történeti alapú átrendezéséhez. In: Fedinec Csilla és Szereda Viktória (szerk.) i.m. 11–49.

³³ Rjabcsuk 2002. i.m., erről lásd még Kulyk, V. (Кулик В.): Щирі українці та їхній „othering”. *Критика* 2000. IV/12.

³⁴ Галузева Програма... i.m.

³⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності

szimbolikus szerepe kapcsán: „Az ukrán nyelv államnyelvi státusa az állam alkotmányos rendjének az állam területével, fővárosával, állami szimbólumaival azonos szintű összetevője.”

„Az egyetlen államnyelv feltétele a fejlett európai állam létezésének. Két államnyelv bevezetése Ukrajnában nem szolgálja a konszolidációt. Konszolidálódni csak egyetlen valami mentén lehet” – írja például Ukrajna egykori elnöke, Viktor Juscsenko,³⁶ aki szerint „A kétnyelvűség az eurázsiaiáság tipikus megnyilvánulása”. Ezért mindazok, akik két államnyelv mellett érvelnek, vagy akik úgy vélik, hogy a kisebbségi nyelveknek hivatalos státust kell biztosítani, azok voltaképpen az új ukrán állameszme ellen, az ukrán identitással szemben, valamint az egységes nemzet és állam ellen foglalnak állást.³⁷ A 2010 februárjában Juscsenko elnök kezdeményezésére készült állami nyelvpolitikai koncepció³⁸ az országra és a nemzetre, illetve az állami szuverenitásra lehelkedő nemzetbiztonsági veszélyként tesz említést azokról a „politikai spekulációkról”, melyek az egyedüli államnyelvként és hivatalos nyelvként kodifikált ukrán pozícióit és az állami egynyelvűség célszerűségét megkérdőjelezik.

Ezen politikai álláspont képviselői törvényszerűnek tartják, hogy az állami függetlenséget kivívott ukrán nép a történelem során rákényszerített aszimmetrikus kétnyelvűséget követően egynyelvűsége törekszik, s értetlenkedve fogadják, hogy sokakban negatív asszociációkat ébreszt az „ukránosítás” kifejezés.³⁹ Az ukránosítás és a *de jure* egynyelvűség ebben a kontextusban a korábbi oroszosításra adott adekvát válaszként jelenik meg.⁴⁰

Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України від 22.04.2008 р. № 8-рп.

³⁶ Juscsenko, Viktor (Ющенко Виктор): Чия мова – того й влада. День № 180, 6 жовтня 2010.

³⁷ Majboroda, O. – Pancsuk, M. (Majboroda O. – Панчук М.): 2008. Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви. In: Majboroda, O. és mtsai (szerk.) i.m. 205–234.

³⁸ Концепція державної мовної політики. Схвалено Указом Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010.

³⁹ Vö. Semsucsenko, J. – Gorbatenko, V. (Шемшученко Ю. – Горбатенко В.): Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. In: Majboroda, O. és mtsai (szerk.) i.m. 157–173.

⁴⁰ Ld. Pavlenko, Aneta: Russian as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics*, 2006. 26. 78–99.

A másik álláspont hívei főként az oroszbarátnak tekintett, magukat demokratikus jogvédőként beállítók soraiból kerülnek ki. Szerintük Ukrajna nyelvpolitikáját a jelenlegi valós nyelvi helyzetre kell alapozni, azaz kodifikálni kell az ország *de facto* kétnyelvűségét azzal, hogy az orosz a második államnyelv státusába emelik. Az érvelés fontos eleme, hogy az erőszakos ukránosítás veszélyezteti az oroszajkú lakosság nyelvi és nemzeti jogait, fenyegeti a demokráciát, az emberi jogokat, az ukrán nyelv pozíciójának erősítése háttérbe szorítja az orosz nyelvet és kultúrát, az ukrán–orosz kétnyelvűség pedig Ukrajna népének közös történelmi és kulturális értéke.⁴¹

A két, egymással ellentétes nyelvpolitikai jövőkép mögött szinte teljesen azonos erőforrásokkal rendelkező, egymással szembenálló politikai tábor áll:⁴² az elsőnek Viktor Juscsenko és Julija Timosenko, a másodiknak Viktor Janukovics a központi alakja. Az egyik tábornak a dominánsan ukrán nyelvű északon és nyugaton, illetve részben az ország középső régióiban (Kijev és környéke) van a szavazóbázisa, a másiknak a jellemzően orosz nyelvű délen és keleten. Az ország nyelvi, nyelvhasználati megosztottsága tehát egyben politikai preferenciát is jelent.⁴³

A kiélezett és bizonytalan ukrán politikai helyzetben, ahol kormányok jönnek és mennek, rendkívüli elnöki és országgyűlési választások követik egymást, s ahol a 450 fős parlamentben a többség gyakran öt-hat szavazaton múlik, és a koalíció felbomlása állandóan fenyegeti a kormányzó többséget, a tömegeket mozgósítani képes nyelvi kérdés elképzelhetetlen mértékben átpolitizálttá vált. A nyelvi kártya már a legelső ukrán választásokon aduásként jelent meg a kampányban, s ez azóta sincs másként.⁴⁴ A vezető ukrán politikai erők vagy az egyik, vagy a másik tábor által preferált nyelvpolitikát tűzték zászlajukra, és hol az egyik (pl. az ukránosító Juscsenko az oroszpártiként elkönyvelt Janukovicsal szemben 2005-ben), hol a másik (Janukovics diadala Juscsenko ellen 2010-ben) került ki győztesen a harcból.

⁴¹ Kulyk 2007. i.m., Portnov 2009. i.m. 18., Dickinson, J.: Languages for the market, the nation, or the margins: overlapping ideologies of language and identity in Zakarpattia. *International Journal of the Sociology of Language* 2010. 201. 53–78.

⁴² Medvegyev 2007. i.m.

⁴³ Lásd Melnyik–Cserniczkó 2010. i.m. 18., 74., 76–78.

⁴⁴ Kulyk 2008. i.m., Zaremba, J. – Rimarenko, Sz. (Заремба О. – Римаренко С.): Механізми політичної мобілізації мовних груп: антрепренери, гасла, заходи. In: Majboroda, O. és mtsai (szerk.) i.m. 235–257.

Az nyilvánvaló, hogy az ország összlakosságának mindössze 0,3%-át kitevő kárpátaljai magyarság nem tudja eldönteni ezt a patthelyzetet, ám politikai érdekképviselője révén regionálisan megpróbál minél kedvezőbb pozíciókat kivívni.

A narancsos forradalom utáni időszakban a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség a Jusczenko névvel fémjelzett, a nyugat által támogatott blokkal kötött választási szövetséget. A választások után azonban a nemzeti erőik erős nemzetállam-építésbe kezdtek, és a kijevi politikusok megfedekeztek regionális szövetségesüknek tett ígéreteikről.

Az oroszpartinak tekintett s ezért sokak által kisebbségbarátként beállított Viktor Janukovics győzelme után az elnökválasztási kampányban Janukovics mellett agitáló Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség abban bízik, hogy jelentősen javul majd a kisebbségek, s ezen belül természetesen a magyarok helyzete. Ám az optimisták megfedekeznek arról, hogy a nyelvi, nyelvpolitikai kérdés, illetve ezen belül az ukrán és orosz nyelv státusa a hatalom megszerzésének egyik lényeges eleme a független Ukrajnában.

A 2004-es narancsos forradalom előtti időkben a hatalomra került politikai erő, bármilyen nyelvi álláspontot képviseltek előzőleg a kampányban, megpróbálták egyensúlyozni a két politikai tábor és a két részre szakadt ország régiói között, s megválasztásuk után már nem ragaszkodtak korábbi ígéreteik megvalósításához.⁴⁵ Ezt a taktikát követte a független Ukrajna első elnöke, a pártnomenklatura hatalmát sikeresen átmentő Leonyid Kravcsuk, aki nem erőltette az ukránosítást, ám számos állami kulcspozíciót engedett át a nemzeti elkötelezettségű elitnek, amely jelentős eredményeket ért el az államigazgatás ukrán nyelvűségének kialakítása terén. Ennek a politikának is a mestere volt a tíz éven át hatalmon lévő Leonyid Kucsma, aki képes volt az érdekei megkívánta mértékben mindkét nyelvpolitikai elkötelezettség mellett kiállni. Hintapolitikájának jó példája az 1996-ban elfogadott Alkotmány, melynek 10. cikkelye kimondja: Ukrajna egyetlen államnyelve az ukrán, ám a további nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme”. Az alaptörvény 92. cikkelye kizárólag a törvényi szabályozás hatálya alá helyezi a nyelvhasználat kérdésének rendezését. Kucsma elnökségének két ciklusa sem volt azonban elegendő ahhoz, hogy megváltoztassák a még

⁴⁵ Kulyk 2008. i.m. 53–54.

1989-ben elfogadott (s egyébként máig hatályos) nyelvtörvényt, mely sajátos és kiemelt státust biztosít az orosz nyelvnek.⁴⁶ A Kucsma-éra alatt számtalan nyelvtörvény-tervezetet nyújtottak be az illetékes parlamenti bizottság elé. Köztük közel azonos arányban voltak az ukrán helyzetét megerősítő, illetve az orosz használati körét erőteljesen kiterjesztő tervezetek is. Mindegyikükben közös azonban, hogy egyiket sem tűzték napirendre a Verhovna Radában. A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ukraini ratifikációja szintén jól jellemzi Kucsma nyelvpolitikáját. Ukrajna 1999-ben a kisebbségi nyelvek beszélőinek viszonylag széles jogköröket biztosítva ratifikálta a Kartát,⁴⁷ ám az Alkotmánybíróság – a ratifikáció ügyrendi hibáira hivatkozva – hatályon kívül helyezte a törvényt.⁴⁸ 2003-ban ismét ratifikálta Ukrajna a nemzetközi dokumentumot,⁴⁹ ám jóval kevesebb vállalással, mint korábban.⁵⁰

A Kucsma utáni Ukrajnában bizonytalanra vált a belpolitikai helyzet, egymást követik a választások, folyamatos a politikai hatalomátrendeződés. Mivel a bármikor esedékessé válható újabb választások veszélye ott lebeg valamennyi kormány felett, a narancsosok szakítottak a korábbi gyakorlattal, és – az ország egyik felének nyelvi elvárásainak megfelelően, de figyelmen kívül hagyva a lakosság másik felének igényeit – a korábban jellemző óvatosság helyett az egyértelmű ukránosítás mellett kötelezték el magukat.⁵¹ Így aztán nem meglepő, hogy a 2010. évi elnökválasztási kampánynak ismét kiemelt témája volt a nyelvi kérdés.

---

⁴⁶ Kulyk 2008. i.m.

⁴⁷ Закон України Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р. від 24.12.1999 р. N 1350-XIV. Відомості Верховної Ради України від 21.01.2000 р., № 3, ст. 24.

⁴⁸ Lásd az Alkotmánybíróság 9-рп/2000 számú határozatát a <http://alpha.rada.kiev.ua/honlapon>. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 р.” від 12.07.2000 р. № 9-рп/2000.

⁴⁹ Закон України Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин від 15.05.2003 р. № 802- IV. Відомості Верховної Ради України від 25.07.2003 р., № 30, ст. 259.

⁵⁰ Lásd Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. PoliPrint, Ungvár, 2004. Beregszászi Anikó – Csernicskó István: A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukraini módra. *Kisebbségkutatás* 2007/2. 251–261.

⁵¹ Erről lásd pl. Csernicskó István: Ukrajna összhangra törekszik. Az ukraini oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai. *Kisebbségkutatás* 2008/2. 302–315. Csernicskó

A szinte folyamatos választási mozgósítás és a nyelvi kérdésben is kiélezett kampányok következtében a mai Ukrajnában egyfajta paradox helyzet állt elő. A szociológiai kutatások igazolják, hogy az egyértelműen ukrán dominanciájú nyugati országrészben attól rettegnék, hogy ha az orosz második államnyelvvé válik, akkor megszűnik az ukrán államiság, veszélybe kerül az ukrán nyelv és nemzet. „Állítható, hogy az ukrán állam túlélése az ukrán nyelvnek az állami és társadalmi élet valamennyi szférájába történő reális bevezetésétől függ. A jelenlegi körülmények között a nyelv a nemzeti biztonság, a területi egység, a nemzettudat és a nép történelmi emlékezetének garanciája” – véli Juscsenko.⁵² Az államigazgatást kivéve szinte teljes mértékben orosz nyelvű délen és keleten ezzel szemben úgy gondolják, az ukránosító politika létében veszélyezteti az orosz nyelvet és az oroszok nemzeti azonosságát Ukrajnában.⁵³

Ha ilyen körülmények között Janukovics egyértelműen az ukrán–orosz kétnyelvűség kodifikálása mellett foglal állást, voltaképpen ugyanazt a hibát követi el, mint elődje, Juscsenko, csak épp ellenkező előjellel: az ország egyik felének érdekeit előtérbe helyezve figyelmen kívül hagyja a lakosság másik részének preferenciáit. Ezt pedig a közelgő önkormányzati választásokra való tekintettel valószínűleg nem engedheti meg magának.

Milyen esélyei vannak akkor a nyelvkérdés rendezésének Ukrajnában? A nyelvi és politikai helyzet ismeretében úgy tűnik, a probléma érdemi megoldására csak akkor kerülhet sor, ha a két, nagyjából azonos erőket mozgósítani képes politikai tábor kompromisszumot keres és talál. Egyes elemzők szerint⁵⁴ ez a kompromisszum az lehet, ha Ukrajnának egyetlen államnyelve marad: az ukrán, ám az orosz nyelv regionális hivatalos nyelvi státust kap azokban a régiókban, ahol erre az orosz ajkú lakosság igényt tart. Ennek a kompromisszumos megoldásnak a támogatottságát látszanak alátámasztani azok a szociológiai kutatások, melyek egyik fő kérdése az ukrán és az orosz nyelv státusa, s melyek megkérdézteinek jelentős része nem veti el azt a lehetőséget, hogy az

---

István: Az ukrainai oktatáspolitikai a nyelvi asszimiláció szolgálatában. *Korunk* 2009/február: 33–40. Csernicskó István: A nyelvi jogi szabályozást meghatározó tényezők Ukrajnában. *Magyar Tudomány* 2009/11. 1297–1303.

⁵² Juscsenko i.m.

⁵³ Vö. Zaremba, J. – Rimarenko, Sz. (Заремба О. – Римаренко С.): Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем. In: Majboroda, O. és mtsai (szerk.). i.m. 258–280.

⁵⁴ Pl. Kulyk 2008 i.m.

ukrán államnyelvi státusának megőrzése mellett más nyelvek regionálisan hivatalos nyelvi státust nyerjenek.⁵⁵ Erre utal továbbá az is, hogy az egyik ilyen kutatásban az adatközlők 31,9 százaléka ukrán, 22,5 százaléka pedig orosz egy nyelvű jövőt képzel el gyermeke számára, miközben a relatív többség (42,5%) az ukrán–orosz két nyelvűséget tartja kívánatosnak utódainak.⁵⁶

Ez a megoldás jelenik meg az ukrainai nyelvi helyzetet elemző egyik nyelvpolitikai kötet ajánlásaiban is.⁵⁷ Egy kijevi ukrán és egy kárpátaljai magyar nyelvész közös munkájaként megjelent összefoglalóban is az jelenik meg ajánlasként, hogy azon közigazgatási egységeken belül, ahol egy adott nyelv anyanyelvi beszélői elérik a 10 százalékos arányt, biztosítani kell a jogot ennek a nyelvnek a használatára az államnyelv mellett; ahol ez az arány 50% fölötti, kötelezővé kell tenni a kisebbségi nyelv használatát a helyi államigazgatási szervek munkájában, s ehhez az államnak meg kell teremtenie minden szükséges feltételt.⁵⁸

Az ukrán politikatörténetben sem teljesen előzmények nélküli ez a megoldás. A Szovjetunió megalakulását követő első időszakban ugyanis alkalmazták a regionális hivatalos nyelvek gyakorlatát. A Szovjetunió részét képező Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Népbiztosainak Tanácsa 1924-ben határozatot fogadott el a nemzetiségi járások és tanácsok kijelöléséről,⁵⁹ amely – más szövetségi rendeletekkel együtt – lehetővé tette a legalább 500 lelket számláló, többségében valamelyik nemzetiség által lakott település nemzetiségi tanácsá, illetve a legalább tízezer lakosú, többségében valamelyik nemzetiséghez tartozó lakost felmutató járás nemzetiségi járássá való nyilvánítását.⁶⁰ 1929-re Ukrajnában összesen 26 nemzetiségi járás (9 orosz, 7 német, 4 bolgár, 3 görög, 2 zsidó és 1 lengyel), 1085 nemzetiségi községi tanács (489 orosz,

⁵⁵ Kulyk 2008. i.m., Visnyak, O. (Вишняк О.): Ставлення українських громадян до питання про статус мов у державі. In: Majboroda, O. és mtsai (szerk.) i.m. 144–156.

⁵⁶ Maszenko, L. (Масенко Л.) 2008. Мовна ситуація України: соціолінгвістичний аналіз. In: Bstres-Dilger, Juliane (szerk.) i.m. 96–131.

⁵⁷ Besters-Dilger (szerk.) 2008. i.m. 332–339.

⁵⁸ Melnyik–Cserniczkó 2010. i.m. 146.

⁵⁹ Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине: К 10-й годовщине Октябрьской революции: по материалам Центр. комис. нац. Меньшинств при ВУЦИК. – Харьков, 1927. – с. 97.

⁶⁰ Tóth Mihály – Cserniczkó István: Az ukrainai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselet. *Regio* 2009/2. 69–107.

253 német, 150 lengyel, 90 moldáv, 92 zsidó, 45 bolgár, 30 görög stb.) és 107 nagyközségi-kisvárosi (ebből 66 zsidó és 41 orosz) nemzetiségi tanács alakult. Ezeknek a közigazgatási egységeknek a területén az adott nemzetiség nyelve hivatalosként funkcionált.⁶¹ A területen kisebbségben maradt nemzetiségeket (ideértve a szociológiailag többséget alkotó ukránokat is) az adott közigazgatási egység nemzeti kisebbségének nyilvánították, biztosítva számukra az ezzel járó nyelvi preferenciákat. A nemzetiségi közigazgatási egységek létrehozásának folyamata 1930-ban véget ért, majd elkezdődött folyamatos leépítésük.⁶² Ez a gyakorlat még akkor is pozitív példaként értékelhető, ha gyakorlati alkalmazása terén számos probléma merült fel.⁶³ A Kárpátalja számos településén és a Beregszászi járásban abszolút többséget alkotó magyarok⁶⁴ számára is ez a megoldás jelenthet(ne) előrelépést.

Az ukrainai realitásokat figyelembe véve azonban az a legvalószínűbb, hogy az épp hatalmon lévő mindenkori politikai erő a hatalom hosszabb távú megtartása érdekében a közeljövőben továbbra sem a kompromisszumos megoldás vagy az állami kétnyelvűség megteremtésének irányába indul, hanem a korábbiakban már jól bevált egy lépést ide, egyet oda taktikáját választja, és megkísérli az ország mindkét felével elhithetni, hogy szíven viseli a nyelvi kérdés számukra megfelelő rendezését. Egyelőre legalábbis ezt látszik igazolni, hogy bár a Janukovics által kinevezett új kormány hatályon kívül helyezte elődjének a gyakorlatban még életbe sem lépett azon rendelkezését, mely szerint az összes érettségi és egyben felvételi vizsgát kizárólag ukrán nyelven kell tenni, ám a valamennyi jelentős ukrainai kisebbség által diszkriminatívnak minősített⁶⁵ kötelező ukrán nyelv és irodalom tesztvizsgát nem törölte el.⁶⁶

⁶¹ Rjabosapko, L. (Рябошапко Л.): *Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000)*. Львів, 2001. 82.

⁶² Rjabosapko i.m. 84.

⁶³ Lásd Tóth–Csernicskó i.m. 72–73.

⁶⁴ Lásd Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. KMPSZ Tankönyv- és Taneszköz Tanácsa, Beregszász, 2005.

⁶⁵ Például: Tóth Mihály: Рефлексії на публікації про угорців Закарпаття, або Кому порозумітися стає дедалі важче. *Дзеркало тижня* 2008. № 36 (27 вересня – 3 жовтня 2008).

⁶⁶ Az erről szóló miniszteri rendelet kimondja, hogy az ukrán nyelv és irodalom vizsga továbbra is kötelező, ám (az idegen nyelv kivételével) a többi tantárgy tesztjeit le kell fordítani krími tatár, moldáv, lengyel, orosz, román és magyar nyelvre. Lásd: Наказ Міністерства освіти і науки України про внесення змін

Az is elgondolkodtató, hogy a 2011-es felvételi vizsgákról szóló rendeletben⁶⁷ az orosz nyelv bekerült a választható tárgyak közé, ám a magyar és más olyan kisebbségi nyelvek (pl. román, moldáv, krími tatár), melyeken szintén folyik oktatás Ukrajnában, továbbra sem szerepelnek a vizsgatárgyak között.

A feszült ukrajnai belpolitikai helyzetben a nyelvi kérdésben a kompromisszum kialakulásának esélye minimális. Ezt támasztja alá, hogy bár Janukovicshoz közel álló politikusok olyan nyelvtörvény-tervezetet⁶⁸ nyújtottak be a parlament elé, mely szerint az ukrán államnyelvi státusának megőrzése mellett a kisebbségek nyelvei regionális hivatalos nyelvekké válhatnak,⁶⁹ az ellenzék máris tüntetésekkel, éhségsztrájkjal, utcai megmozdulásokkal fenyegeti a parlamentet, ha megszavazza a tervezetet.⁷⁰ A kormánypártként az ukránosítást erőltető Julija Timosenko hívei arra is készek, hogy a parlament blokádjával akadályozzák meg egy ilyen nyelvtörvény elfogadását.⁷¹ Vezető ellenzéki politikusok szerint egy ilyen nyelvtörvény a nemzet és az ország egységét, az ukrán nyelv jövőjét fenyegeti, ezért nem szabad hagyni, hogy elfogadják.⁷² Az egyik vezető kijevi egyetem tudományos tanácsa állásfoglalásban tiltakozott a nyelvtörvény ellen, mely a tudós oktatók szerint a perifériára szorítja az ukrán nyelvet, megengedhetetlenül széles jogokat biztosít ellenben az orosz nyelvnek.⁷³ Nem véletlen tehát, hogy a 2010. október 31-i helyhatósági választások előtt a hatalompárti Régiók Pártja a választások utánra halasztotta a nyelvtörvény tervezetének parlamenti vitáját.⁷⁴

до нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України щодо зовнішнього незалежного оцінювання в 2010 році № 238 від 25.03.2010 р. <http://www.mon.gov.ua/?id=2>

⁶⁷ Наказ Міністерства освіти і науки України про зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України в 2011 році № 833 від 26.08.2010 р. Lásd: <http://www.mon.gov.ua/?id=2>

⁶⁸ http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38474

⁶⁹ <http://www.mno.hu/portal/736816>; <http://www.mr1-kossuth.hu/archivum/az-ukranparlament-elott-van-a-regionalis-nyelvtorvenytervezet.html>

⁷⁰ Lásd a hírügynökségi sajtóbeszámolókat: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1121826>; <http://korrespondent.net/ukraine/events/1120961>; <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1120022>

⁷¹ <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1119762>

⁷² <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1120022>. Vö. Juscenko 2010.

⁷³ <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1120251>

⁷⁴ <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1122800>

Az új nyelvtörvény tervezete kapcsán mindhárom exelnök is megszólalt. A független Ukrajna első elnöke, Leonyid Kravcsuk szerint az ország kétnyelvűsége Ukrajna egységét veszélyezteti. Aligha sikerül Janukovicznak megváltoztatnia az Alkotmányt és a nyelvtörvényt, véli, hisz ehhez kétharmados parlamenti többség kell. Annak idején Kucsmának is szándékában állt az orosz második államnyelvi státusba emelése, emlékeztet Kravcsuk, ám aztán elállt ettől a tervétől, mert megértette, hogy akkor csupán az ország déli és keleti felének elnöke lesz, és Ukrajna kettészakadása katasztrofális mértéket ölt: egyik része ukránul, másik oroszul fog beszélni. Másrészt, figyelmeztet az exelnök, a nyelvi kérdés választások előtt mindig előkerül, ha fel kell tüzelni a választókat, majd a kampány végeztével mindenki igyekszik félretenni ezt a kényes kérdést.⁷⁵ A Kravcsukot az elnöki székben követő Leonyid Kucsma szerint Ukrajnának csak egy államnyelve lehet, de az oroszoknak biztosítani kell a regionális nyelv státusát, s az orosz nem lehet idegen nyelv Ukrajnában.⁷⁶ Juscsenko külön vezércikket szentelt a nyelvkérdésnek a *Deny* c. lapban.⁷⁷ Meggyőződése, hogy a két államnyelv bevezetése éppúgy az ország és a nemzet egységét veszélyezteti, mint az, ha az orosz hivatalos nyelvként funkcionálhat Ukrajnában.

A nyelvkérdés ukrainai történetét ismerve feltételezhető, hogy a kormányzó Régiók Pártja számára a probléma lebegtetése a legelőnyösebb. A párt egyes vezető politikusai arról nyilatkoznak, hogy előbb vagy utóbb szavazásra bocsátják az új nyelvtörvényt, más politikusai ellenben arról beszélnek, hogy egyelőre nem tárgyalják ezt a kérdést a parlamentben; ezzel egyrészt azt üzenik választóiknak, hogy gondoskodnak az orosz nyelvről, és nem feledkeztek meg választási ígéreteikről, másrészt elejét veszik annak, hogy az ellenzék az érzelmileg erősen telített nyelvkérdés miatt jól bevált szokás szerint blokkolja a Legfelsőbb Tanács munkáját, ezzel akadályozva például az adótörvények vagy a költségvetés elfogadását.

⁷⁵ <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Ja8A9Vlb7-PIJ:www.radiosvoboda.org/content/article/1962166.html+%D0%9A%D1%80%0%B0%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA%2B%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0&cd=7&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-a>

⁷⁶ http://www.newsru.ua/ukraine/28sep2010/ku4ma_mowa.html; <http://otherside.com.ua/news/detail.php?id=89356>

⁷⁷ Juscsenko 2010.

S hogy ebben a kontextusban hogyan jelenik meg a magyar nyelv? Gyakorlatilag sehogy. Az ukrainai nyelvpolitika maximum néhány statisztikai adat vonatkozásában utal arra, hogy az ukrán és orosz mellett más nyelvek beszélői is élnek az ország területén. A nyelvpolitika alakítóit olyannyira leköti az ukrán–orosz nyelvi (és természetesen a mögötte húzódó társadalmi, gazdasági és politikai) pozícióharc, hogy a többi kisebbségi nyelv iránti figyelem nagyrészt kimerül a népszámlálás rájuk vonatkozó adatainak ismertetésében és néhány statisztikai adat (például: hány nemzetiségi nyelven oktató iskola van, mennyi költségvetési forrást fordítottak az egyes kisebbségi nyelveken megjelenő tankönyvek kiadására stb.) közlésében. A magyar kisebbség és a magyar nyelv csak akkor kerül az országos nyelvpolitika figyelmének homlokterébe, amikor a kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezeteknek, kutatóknak, médiuumoknak a nemzetközi (értsd: a magyarországi) politika színterére sikerül tornászniuk nyelvi és nemzetiségi jogi problémáikat. A közelmúltban ilyen kérdés volt például az államnyelv oktatásának kérdése, illetve ezzel szoros összefüggésben az ukrán nyelven és ukrán nyelvből kötelezővé tett érettségi és egyben felvételi vizsgák problémája.

4. KÖZÖS ÉS ELTÉRŐ VONÁSOK, NEMZETKÖZI VONATKOZÁSOK

4.1. Hasonlóságok és eltérések

Bár az előzőekben csak a romániai és ukrainai magyar közösségről esett szó bővebben, elemzésünk mégis alkalmat ad néhány általánosítás megfogalmazására. A kisebbségi magyar közösségek jelenlegi helyzetét számos belső (az adott államon belüli) és külső (nemzetközi) tényező befolyásolja, ezért bizonyos hasonlóságok ellenére minden közösség helyzete e tekintetben más és más, ill. e közösségek bizonyos szempontok szerint csoportosíthatók. Ilyen szempontként merül fel:

a) A közösség nagysága: a „nagy” közösségek (a romániai, szlovákiai, ukrainai, szerbiai) esetében több lehetőség nyílik az anyanyelv használatára mind a nyilvános nyelvhasználati színtereken, mind pedig a magánéletben, mint a „kis” közösségekben (horvátországi, szlovéniai és ausztriai), a nagyobb közösségek nagyobb érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek, mint a kis létszámúak.

b) Tömbhelyzet és szórványhelyzet: a nagy közösségeken belül is léteznek szórványok, a kis közösségek azonban maguk is szórványnak minősülnek, hiszen a saját lakóhelyükön is nagyrészt kisebbségekben vannak.

c) Európai uniós tagállamban, ezen belül a schengeni övezetben élő kisebbségi magyarok és a nem uniós állampolgár magyarok: az előbbi csoport számára jóval egyszerűbb a kapcsolattartás a többi nemzetrésszel, mint utóbbiaknak, illetve az EU-tagállamok esetében erősítheti a magyar nyelv presztízsét, hogy a magyar az EU egyik hivatalos nyelve. A magyar nemzetiségű brüsszeli képviselők az érdekvéonyesítés lehetőségeit növelik.

d) Az adott államnak Magyarországhoz viszonyított gazdasági helyzete: valamely nyelv presztízsé összefügg a beszélő- és nyelvközösség gazdasági erejével; míg a szocializmus idején, de a múlt század kilencvenes éveiben Magyarország e tekintetben jobban állt, mint a legtöbb környező ország, mára ez az „előnye” nagyrészt megszűnt.

e) A magyarság száma és helyzete az adott államban élő többi kisebbséghez viszonyítva: a tapasztalatok azt mutatják, hogy egy-egy országban a kisebbségekkel szemben folytatott állami nyelvpolitikát a legnépesebb kisebbséggel szembeni (történeti) viszony határozza meg. Romániában és Szlovákiában ez a magyar kisebbség. Ezzel szemben például Ukrajnában a magyar kisebbség a jelentős létszámú és gazdaságilag erős orosz kisebbséggel szembeni ukrán politika szenvedő alanya. A kisebbségi nyelvi jogok tekintetében „nagyvonalúbbak” azok az országok, ahol kisebb a kisebbségek aránya (pl. Ausztria, Szlovénia).

f) A többségi társadalmak a kisebbségek nyelvi jogait egyéni jogként értelmezik, a közösségi jogként való elismerés még várat magára.

Az említett különbségek ellenére a kisebbségi magyar közösségek jelenlegi nyelvpolitikai és nyelvi jogi helyzetében számos hasonlóság is kimutatható, ez elsősorban az 1980-as évek végétől kezdődően a volt szocialista országokban lezajlott társadalmi változásokkal, ezen belül egyrészt a többségi politikai elitek nemzetállami törekvéseivel, másrészt pedig az alapvető emberi és a polgári jogok, így a szólásszabadság, a gyülekezési és az egyesülési jog érvényesülésével függ össze. E jogokat kihasználva új, különféle profilú magyar sajtóorgánumok létesültek, számos önálló magyar szervezet, szakmai szervezetés jött létre, amelyek tárgyalási nyelve a magyar lett, a magyarság és a kisebbségek érdekeinek védelmét célul tűző pártok alakultak. A magyar pártok létrejötte

több szempontból is pozitív fejleménynek tekinthető. A nyelvhasználati és az oktatási jogok biztosítása, valamint az asszimiláció lassítása közötti nyilvánvaló összefüggés miatt e pártok agendájában a kisebbségi jogok – ezen belül a nyelvi jogok – érvényesíthetősége jelentős helyet foglal el. A magyar pártok működése a nyelvhasználatra abban a tekintetben is pozitívan hatott, hogy jelentős mértékben fejlődött a magyar nyelvű közélet, új témák jelentek meg a közbeszéd szintjén, több politizáló embernek van lehetősége és alkalma arra, hogy nyilvános, formális helyzetekben magyarul beszéljen.

A vázolt folyamatokkal párhuzamosan hatott a nemzetközi környezet változása. A kisebbségi és nyelvi jogok érvényesülését korábban az is nehezítette, hogy a kilencvenes évek előtt a releváns nemzetközi szervezetek ezekkel a problémákkal igen felületesen foglalkoztak, s csak az utóbbi évtizedekben gyorsult fel a fejlődés e területen. A Kárpát-medencei magyar kisebbségek számára elsősorban az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (ill. ezen belül a nemzeti kisebbségi főbiztos) és az Európa Tanács játszott jelentős szerepet, ugyanis ezeknek minden érintett állam a tagja.⁷⁸

4.2. A többségi nemzetek (államok) kisebbségi nyelvpolitikája

A magyar kisebbséggel rendelkező Kárpát-medencei államok csatlakoztak (olykor nemzetközi nyomásra) a releváns nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumokhoz, ami azt jelenti, hogy vállalták a már említett minimális kisebbségi nyelvi-nyelvhasználati jogok biztosítását. Abban azonban már különbségek vannak, miképpen építették be ezeket jogrendjükbe, és milyen e jogok érvényesíthetősége.

A jogok és alkalmazhatóságuk közötti „szakadék” sok esetben érzékelhető, sőt a legtöbb országban már a jogszabályok szintjén is meg nyilvánul a kisebbségi nyelvi jogok szűkítése, és nyelvpolitikájukat az

⁷⁸ A nemzetközi jogi környezetről és dokumentumokról bővebben Majtényi Balázs – Vizi Balázs (szerk.): *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai. Dokumentumgyűjtemény*. Gondolat Kiadó–MTA Jogtudományi Intézet–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2003., Varennes, Fernand de: *A Guide to the Rights of Minorities and Language*. Colpi Paper 2001. No. 4. COLPI, Budapest., Szabó Mihály Gizella: *Az emberi nyelvi jogokról. Dokumentumok és bibliográfiai áttekintés*. Lanstyák István–Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.): *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Gramma Nyelvi Iroda, Duna-szerdahely, 2005. 203–232.

asszimilációs ideológia határozza meg. Ma már eléggé ritka a nemzeti ideológia nyílt hangoztatása, gyakrabban találkozunk viszont a gazdasági és osztársadalmi érdekeknek, akárcsak a kisebbségi integráció szükségességének a hangoztatásával. Ilyen érvekkel szorgalmazzák például a kisebbségi iskolákban a többségi nyelven (államnyelven) oktatott tantárgyak számának növelését, vagy a közigazgatásban a többségi nyelv elsődleges alkalmazását. A belső jogszabályokat áttekintve⁷⁹ úgy tűnik, hogy az érintett országok leginkább a kulturális életben, az alsó fokú oktatásban és részben a tömegtájékoztatóban hajlandók elismerni és támogatni a kisebbségi nyelvek használatát, azaz arra törekednek, hogy a kisebbség nyelve (esetünkben a magyar) csak a közösségen belüli kommunikáció nyelve maradjon, ne bővüljenek társadalmi funkciói. Az érintett országokra jellemző, hogy a kisebbségek tagjaitól rendszerint elvárják a többségi nyelv magas szintű ismeretét, azt azonban alig (vagy egyáltalán nem) támogatják, hogy a kisebbségekkel együtt élő többségi lakosság elsajátítsa és használja is a kisebbségi nyelvet. Még az olyan területeken sem szokás a kisebbségi nyelv oktatása a többségi tannyelvű iskolákban, ahol a kisebbség képviselői regionális többséget alkotnak. Ugyanakkor paradox módon a többségi nyelv elsajátításának magas színvonalát sem biztosítják az államok a kisebbségek nyelvén oktató iskolákban. Mivel azonban ezzel párhuzamosan olyan nyelvi környezetet teremtenek, melyben az államnyelv magas szintű ismerete a társadalmi érvényesülés egyik lényeges eleme, voltaképpen a többségi nyelven oktató iskola, azaz gyakorlatilag az asszimiláció felé terelik a kisebbségeket. Az oktatási esélyegyenlőséget nem az anyanyelvre, hanem az államnyelvre alapozzák, ezzel diszkriminálva a nem többségi nyelvet beszélőket. A hozzáadó (additív) kétnyelvűség helyett a többségi társadalmak a felcserélő (szubtraktív), aszimmetrikus kétnyelvűséget, s ezáltal az integráció helyett az asszimilációt kínálják a kisebbségeknek.⁸⁰

Ezzel a megközelítéssel függ össze a már említett szakadék jog és gyakorlat között: a hatóságok a kisebbségi nyelvi jogok érvényesítését

⁷⁹ Lásd Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002., Glatz Ferenc (szerk.): *Die Sprache un die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Europa Institut, Budapest, 2003., Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

⁸⁰ Az egyéni kétnyelvűség típusairól lásd Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999. 184–196.

a kisebbségi beszélők magánügyének tartják, és ehhez csak a minimális támogatást adják meg. Jó példája ennek a közigazgatás, ugyanis az ügyfelek, a lakosság csak akkor tud a hatóságokkal kisebbségi nyelven kommunikálni, ha az érintett hivatalok megteremtik ennek a feltételeit, így alsóbb szintű jogszabályban (pl. végrehajtási rendeletben) részletezik ennek módját, ha vannak az adott kisebbségi nyelvet megfelelő szinten bíró tisztviselők, hivatalnokok, ha az ügyfeleket kisebbségi nyelven is tájékoztatják, ha az űrlapok és nyomtatványok kisebbségi nyelven is hozzáférhetők stb. Erre azonban az államigazgatásban szinte alig akad példa, sőt ezzel ellentétes gyakorlat figyelhető meg: a vonatkozó törvények szövegezése nem egyértelmű, vagyis nem lehet tudni, hogyan alkalmazhatók a gyakorlatban, hiányoznak a végrehajtási rendeletek, nincs elég kisebbségi nyelven (esetünkben magyarul) beszélő hivatalnok, hiányoznak a kisebbségi nyelvű vagy két nyelvű űrlapok. Ezek a hiányosságok lényegében mindegyik magyarok lakta országra érvényesek.

5. ÖSSZEFOGLALÁS

A magyar nyelv hosszú távú fennmaradása Magyarországon kívül elsősorban politikai tényezők függvénye: „megfelelő státusának biztosítása, használati körének (törvény által garantált) radikális kibővítése [...] nélkül a visszaszorulás és leépülés folyamata nem állítható meg”.⁸¹ Nem a magyar nyelvet kell védeni a többségi nyelv hatásaitól, hanem a nyelvet beszélő közösség nyelvhasználati jogait kell bővíteni. Arra kell törekedni, hogy a közösség minél több helyzetben használni tudja anyanyelvét, hiszen a nyelvet használata tartja fenn.

Mind a kisebbségi magyar pártok, mind a magyarországi kormányzat (pártállástól függetlenül) arra törekednek, hogy az érintett államok legalább a nemzetközi szerződésekben vállalt szinten biztosítsák a nyelvi jogokat. Ezen túl azonban célként a hasonló nagyságú és hasonló helyzetben levő nyugat-európai őshonos kisebbségek (pl. a finnországi svédek vagy a dél-tiroli németek) által elért státusz fogalmazódik meg, vagyis az, hogy a magyar nyelv az adott államban legalább regionális szintű hivatalos nyelv legyen. Ez a törekvés azonban (jelenleg még)

⁸¹ Lanstyák István: Magyar nyelvtervezés a Kárpát-medencében a 21. században. In: Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998/2002. 131.

a többségi politikai elitek ellenállásába ütközik, amelyek alapvetően csak a minimális egyéni nyelvi jogok biztosítására hajlandóak. A „magasabb szintű” nyelvi státus jogszabályi garantálása a többségi politikai elit támogatása nélkül lehetetlen, ezért meg kell keresni a hatékony érdekérvényesítés és együttműködés lehetőségeit.

A kisebbségi magyar nyelv státusának rendezése során ki kell használni Magyarország politikai támogatását, s azt, hogy az Európai Unió parlamentjébe nemcsak magyarországi, hanem határon túli magyar képviselők is bejutottak. Magyarország emellett saját hatáskörében, pl. a szomszédos államok magyar közösségei számára nyújtott támogatások révén, ill. a nemzetközi fórumokon, valamint a szomszédos államokkal történő diplomáciai egyeztetések által is jelentős hatást gyakorolhat a magyar nyelv státusának erősítésére a környező országokban.⁸²

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a nyelvi jogok törvényi szintű garantálása a kisebbségi nyelvek tényleges használatának csak előfeltétele. Az érintetteknek ismerniük is kell jogaikat, és meg kell teremteni számukra a feltételeket. Az utóbbi időben e területen is megfigyelhető előrelépés, például Romániában a nyelvi jogokkal kapcsolatos ismeretek terjesztését célzó, a nyelvi jogok gyakorlati alkalmazását segítő honlap indult (l. www.nyelvi jogok.ro), és hasonló készül Szlovákiában is; a Termini Kutatóhálózathoz tartozó szervezetek munkatársai is kifejtenek ilyen irányú ismeretterjesztő tevékenységet, sőt a nyelvi jogok kérdése fokozatosan bekerül a tankönyvekbe is.⁸³ A Szlovákiai Magyarok Kerek-

⁸² Időnként Magyarország akaratlanul is rontja a magyar nyelv határon túli pozícióit és presztízsét; pl. azzal, hogy a legnagyobb magyar bank szomszédos országokban nyitott fiókjában sem szóban, sem írásban nem lehet használni a magyar nyelvet, miközben több szerb vagy ukrán tulajdonú bankban kétnyelvű feliratok, úrlapok és magyarul is beszélő ügyintézők fogadják az ügyfeleket; vagy azzal, hogy elveszi a magyar közszolgálati rádió hallgatásának lehetőségét a kisebbségben élők nagy részétől (l. Kontra Miklós: A nyelvi genocídium fogalma és mai magyarországi megvalósulásai/megvalósításai. *Kritika* 2009/5. 22–25.)

⁸³ A Szlovákiai Liliium Aurum Kiadó 2002-ben *Általános és kisebbségi jogok* címmel kiegészítő tankönyvet adott ki az állampolgári ismeretek tantárgy oktatásához, s most készült el az új gimnáziumi magyarnyelv-tantervhez igazodó első osztályos tankönyv (szerzői a Gramma munkatársai: Misad Katalin, Simon Szabolcs és Szabó Mihály Gizella), amelyben már van a nyelvi jogokat, azok érvényesíthetőségét tárgyaló fejezet. Ennek fontosságára már Szépe György (Szépe György: *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra, Pécs, 2001. 67–68) is felhívta a figyelmet. Kárpátalján az új, 5–12. osztályos magyar nyelv tantervben is helyet kaptak a nyelvi jogi ismeretek, és az ennek alapján frott 10. osztályos tankönyvben kiemelt figyelmet kapnak a helyi nyelvvaltozatok jellemzői és a nyelvi jogi

asztala 2010. február 1-től jogsegély-szolgálatot indított mindazok számára, akiket valamilyen sérelem ért az államnyelvtörvény kapcsán vagy a nyelvi jogai érvényesítése során Szlovákiában.⁸⁴

A fentiekkel szoros összefüggésben a nyelvi jogok gyakorlati érvényesítésének nyelvi feltételei kapcsán is vannak feladataink.⁸⁵ A kisebbségi magyar beszélőket jellemző kontaktushatások megjelenése (pl. a kódváltás, de főleg a kölcsönszavak használata) gyakran annak a következménye, hogy a beszélő nem ismeri bizonyos fogalmak magyar nevét. A nyelvi hiány tipikusan a szakszavak esetében jelentkezik: egyrészt a beszélők szakképzettségét rendszerint többségi nyelven szereztek, másrészt az államigazgatási szervekkel, intézményekkel való kapcsolattartásban, a hivatali ügyintézésben, az üzleti életben a magyar nyelv írásban évtizedeken át csak korlátozottan (vagy egyáltalán nem) volt használatos. Ezért bővíteni kell a magyar nyelvű szakképző programokat közép- és felsőfokon, illetve a felnőttképzésben, két- és többnyelvű terminológiai adatbázisokat kell kialakítani, majd ezek alapján szakszótárakat lehet összeállítani, ezek anyagát folyamatosan korszerűsíteni és karbantartani, és nem utolsósorban arra kell törekedni, hogy a kisebbségi magyarok minél több jó minőségű magyar szöveggel találkozzanak.

E szempontból kiemelt jelentősége van a lehető legszélesebb értelemben vett közigazgatás és közszolgáltatások „kétnyelvűsítésének”: el kell készíteni a vonatkozó jogszabályok, tájékoztatók és űrlapok egységes terminológiájú magyar fordítását, s ezeket az érintett hivatalok, hivatalnokok, valamint kisebbségi ügyfelek számára hozzáférhetővé kell tenni. Mivel ezeket a feladatokat a legtöbb érintett országban nem vállalják magára a hatóságok, más magyar szervezetekkel karöltve jelenleg elsősorban a Termini Kutatóhálózatba tartozó nyelvi kutatóállomások végzik.⁸⁶ A valóban pozitív irányú elmozduláshoz azonban szükség

---

környezet (Beregszászi Anikó: *Magyar nyelv: stilsztika. Tankönyv a magyar tanuló iskolák 10. osztálya számára*. Bukrek, Csernyivci 2010.).

⁸⁴ <http://www.jogsegely.sk>

⁸⁵ Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1999/2002. 117–126.

⁸⁶ A Szabó T. Attila Intézet munkatársai a már említett közigazgatási szótárakon kívül (Fazakas Emese (szerk.): *Román–magyar közigazgatási szótár*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2002., Benő Attila és mtsai.: *Magyar–román közigazgatási szótár*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2004.) a www.nyelvi jogok.ro honlapra felkerülő nyomtatványok, űrlapok fordítását és

van a fordítást vállalók (beleértve a hivatalos tolmácsokat és fordítókat is) rendszeres nyelvi és szakmai képzésére és továbbképzésére.

Egyik tanulmányában Péntek János azt hangsúlyozza: „nem a nyelvi emlékek reliktumszerű, muzeális mentésére vagy őrzésére kell tervet vagy stratégiát kidolgozni, hanem az élő nyelv megtartására a mindennapi használatban, lehetséges funkcióinak teljes körében”.⁸⁷ A kisebbségi magyar közösségekben ma még nagyrészt természetes a családon belüli nyelvátörökítés. Hogy ez a jövőben is így maradjon, hatékony és összehangolt magyar nyelvpolitikára és nyelvi tervezésre, valamint az ezekhez igazított támogatáspolitikára van szükség.

---

nyelvi lektorálását végzik. A Gramma az önkormányzatok számára az általuk használt nyomtatványok kétnyelvű változatát és egyéb dokumentumokat tartalmazó CD-t készített. Szerbiában is készült közigazgatási szótár (Orosz János: *Szerb-magyar közigazgatási és jogi szótár*. Magyar Szó Lapkiadó, Újvidék, 2005.).

⁸⁷ Péntek János: A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban..* Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 140.

LANSTYÁK ISTVÁN – BENŐ ATTILA –
JUHÁSZ TIHAMÉR

A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis

1. A határtalanítás nyelvészeti programja

A határtalanítás azokat a nyelvészeti – jelenleg lexikológiai, lexikográfiai, korpusznyelvészeti és névtani – munkálatokat jelenti, melyeknek célja az, hogy az újonnan készülő vagy átdolgozott magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelő mértékben jelenjenek meg a magyar nyelv határon túli változatai, vagyis ezek a kiadványok ne csak a *magyarországi magyar nyelvet* ismertessék, hanem az *egyetemes magyar nyelvet*, amely a magyarországi magyar nyelvváltozatokon kívül magába foglalja a határon túli magyar beszélőközösségek által beszélt nyelvváltozatokat is.

A szóhatártalanítás célja ennek megfelelően az, hogy a címük szerint a „magyar” nyelvet vagy annak valamely részrendszerét bemutató lexikográfiai munkák (értelmező szótárak, idegen szavak szótárai, helyesírási szótárak és a helyesírás-ellenőrző számítógépes programok, szinonimaszótárak, csoportnyelvi szótárak, kétnyelvű szótárak, helyesírási kézikönyvek stb.) – címükkel összhangban – ne csak *magyarországi magyar* szókészletet tartalmazzanak, hanem határon túliakat is.

A magyarországi szótárak határtalanítása a Magyar Tudományos Akadémia határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák és kutatóhelyek egyik legfontosabb közös kutatási programja. A szóhatártalanítási program keretében eddig három szótárba javasoltak

a kutatóhálózat munkatársai határon túli szavakat, szókapcsolatokat, alakváltozatokat, jelentéseket, vonzatokat: az Osiris Helyesírás szótári részébe, a Tolcsvai Nagy Gábor által írt Osiris Idegen szavak szótárába, valamint a Tinta Kiadónál megjelent, Eöry Vilma főszerkesztésével készült *Értelmező szótár+-ba*.

A határtalanítás másik ága, a Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz határon túli anyagának gyűjtése, a szótárprogramtól független vállalkozás. Szemben a szótárprogrammal, amely mind a hét határon túli magyar régióra kiterjed, a korpuszprogram keretében a Magyar Nemzeti Szövegtár határon túli részlegébe egyelőre csak a négy nagyregió nyelvi anyaga került be: Erdélyé, Felvidéké, Vajdaságé és Kárpátaljáé, de tervbe van véve a kiségiók bekapcsolása is. A határon túli korpusz sajátossága, hogy beszélt nyelvi szövegek átiratait is tartalmazza, nemcsak írott nyelveket, mint a magyarországi magyar korpusz.

A határtalanítás harmadik, önállóan tekintett ága a névhatártalanítás („szóhatártalanítás”-on tehát főntebb „közszó-határtalanítás”-t kell érteni). Ennek keretében folyik a Kárpát-medencei magyar helynevek gyűjtése és rendszerezése abból a célból, hogy ki lehessen jelölni a helyneveknek azt a körét, melyeket érdemes standardnak tekinteni, és magyar nyelvi használatukat az egész Kárpát-medence viszonylatában támogatni. Trianon után ugyanis az egyes utódállamok más-más szemléletű neveket adtak a történelmi Magyarország hozzájuk került területein található településeknek, hegységeknek, vizeknek stb.; az új, államnyelvi nevek magyarra fordításával létrejött megnevezésekhez a magyarországi földrajztudomány ellentmondásosan viszonyult: egyesek az új nevek egy részét elfogadták, mások nem. Mindezek miatt nemcsak egyetemes magyar viszonylatban, hanem még magyarországi viszonylatban is olyan változatosság jött létre, amely bizonyos esetekben zavaró. Ezért fontos, hogy a helynevekkel kapcsolatos kodifikációs tevékenység az egész Kárpát-medencére nézve történjen.

2. A Termini szótár és adatbázis létrejötte és forrásai

A határon túli (a továbbiakban *ht*) magyar lexikális adatbázis építése a határon túli és magyarországi kutatókat tömörítő *Termini Kutatóhálózat* egyik legfontosabb kutatási programja. A kutatóhálózat munkatársai jórészt az MTA határon túli kutatóállomásainak feladatait ellátó

nyelvi irodák és egyéni kutatóhelyek munkatársai köréből verbuválódnak. Erdélyben, a Felvidéken, Kárpátalján és a Vajdaságban 2001-ben jöttek létre nyelv irodák az MTA kezdeményezésére: az erdélyi Kolozsváron és Sepsiszentgyörgyön Péntek János vezetésével (*Szabó T. Attila Nyelvi Intézet*), a felvidéki Dunaszerdahelyen Szabómihály Gizella vezetésével (*Gamma Nyelvi Iroda*), a kárpátaljai Beregszászban Csernicskó István vezetésével (*Hodinka Antal Intézet*), a vajdasági Magyarokánizsán, kezdetben Papp György vezetésével (*Magyar Nyelvi Korpusz*) és Gábrityné Molnár Irén közreműködésével (*Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka*).¹ Fő feladatuk a határon túli magyar nyelvváltozatok kutatása, valamint a magyar nyelv használatának elősegítése a nyilvános nyelvhasználat minél több színterén, beleértve az írásos használatot is. A munkálatokba 2003-ban az ún. kiségiók (Horvátország magyarlakta területei, a szlovéniai Muravidék és az ausztriai Őrvidék) munkatársai is bekapcsolódtak; ezek összefogásával jött létre 2007-ben az *Imre Samu Nyelvi Intézet*.²

A nyelv irodák és egyéni kutatóhelyek központi adminisztratív hátterét az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete biztosította, szakmai szempontból pedig a Termini Kutatóhálózat az MTA Nyelvtudományi Intézetére támaszkodik leginkább. A kapcsolatot a Nyelvtudományi Intézet és a Termini közt 2007 óta együttműködési megállapodás szabályozza. A nyelv irodák közös és régióspecifikus kutatási programjait a *Magyar Tudományos Akadémia* és az Akadémia *Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogramja* támogatja. A Termini határon túli nyelvészeti kutatóhálózat tevékenységét és kutatási témáit több tanulmány ismerteti.³

¹ www.sztanyi.ro (Szabó T. Attila Nyelvi Intézet), www.grammar.sk (Gamma Nyelvi Iroda), www.kmf.uz.ua/egysegek/kutatomuhelyek/magyarsagkutato/index.html (Hodinka Antal Intézet), A Vajdaságban más intézmények látják el a nyelv irodák feladatait, l. www.mtt.org.yu/vak/kutatasok (Magyarságkutató Tudományos Társaság) és www.korpusz.org.yu (Vajdasági Magyar Nyelvi Korpusz). Az egyes irodákra és kutatóhelyekre l. Csernicskó István–Papp György–Péntek János–Szabómihály Gizella: A szomszédos országok magyar nyelvi kutatóállomásairól. *Magyar Nyelv* 2005. 101, 105–113. Kolláth Anna–Z. Szentesi Orsolya–Szőtök Szilvia: Kiegészítés a szomszédos országok magyar nyelvi kutatóállomásairól szóló beszámolóhoz. *Magyar Nyelv* 2005. 101, 371–377.

² www.isnyi.org (Imre Samu Nyelvi Intézet).

³ Csernicskó és mtsai. 2005; Csernicskó István: Határon túli magyar élőnyelvi kutatások, támogatáspolitikai és magyar–magyar tudományos együttműködés. In: Berényi Dénes szerk., *Tudományos konferencia az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság megalakulásának 10 éves évfordulója alkalmából*. Magyar

A legalább egyik elemükben idegen eredetű szavakat, szó szerkezeteket tartalmazó adatbázis építése 2003 óta összehangolt módon folyik a Termini hálózat keretében az MTA anyagi támogatásával, és 2007 óta minden érdeklődő számára hozzáférhető a világhálón (<http://ht.nyud.hu/htonline>).

A ht-adatbázis azon a 2012 szócikket tartalmazó jegyzéken – az ún. ht-listán – alapul, amelyet a 2007-től *Termini* kutatóhálózat munkatársai az Osiris Kiadónál megjelent *Idegen szavak szótárába* adtak le. Ez a magyarázata annak, hogy az adatbázis csak olyan szavakat és szókapcsolatokat foglal magába, amelyeknek legalább egyik eleme idegen szó vagy betűszó.

Az *Idegen szavak szótára* számára összeállított és a szótár szerzőjének, *Tolcsvai Nagy Gábornak* rendelkezésére bocsátott szójegyzék, a ht-lista a hét régió saját szójegyzékeinek összeolvasztásával keletkezett 2004 júniusában. Eddig az időpontig az egyes régiók munkatársai saját szójegyzékükön (azaz külön erdélyi, felvidéki és vajdasági listán stb.) dolgoztak ugyan, ám munkájukat Lanstyák István folyamatosan figyelemmel kísérte és koordinálta, sőt gondoskodott róla, hogy a munkatársak ismerjék meg egymás listáját, s közösen fejlesszék az egynél több régióban meglévő szavakról írott szócikkeket. Ezen kívül az értelmezések kidolgozása és a stílusminősítések alkalmazása során tekintettel voltak az alakilag nem azonos, de hasonló vagy megegyező jelentésű, más-más régióban használatos szavakra is.

Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2006. 123–132. Csernicskó István–Szabó Mihály Gizella: Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia-sorozat a Sándor-palotában, 2006–2008*. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest, 2010. 167–198. Kolláth Anna: Határtalanítás: fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. *Nyelvünk és kultúránk* 2006. 36. 143/144, 1/2, 60–83. Kolláth Anna: Beszámoló a határon túli magyarnyelvi kutatóműhelyek virtuális hálózatának határtalanító szótár-programjáról. *Lexikográfiai füzetek* 2007/3, 257–271. Lanstyák István: Határtalanítás (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt). Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum, Budapest, 2006. 179–286. Péntek János: Termini: magyar nyelvészeti kutatóállomások hálózata a Kárpát-medencében. *Kisebbségkutatás* 2008. 17/4. 699–722. Péntek János: Termini: the network of Hungarian linguistic research centres in the Carpathian Basin. *Minorities Research* 2009. 11. 97–123. Péntek János: Magyar nyelvtudományi kutatások a Kárpát-medencei külső régiókban. In: Fedinac Csilla (szerk.): *Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége*. MTA MTK EB, Budapest, 2010. 145–186.

Az erdélyi, a felvidéki és a kárpátaljai szójegyzék gerincét a *Magyar értelmező kéziszótár 2.*, átdolgozott kiadásába javasolt szavak alkották, pontosabban azok egy része, az idegen eredetű elemet, elemeket tartalmazó szókészleti egységek.

Az *Osiris Idegen szavak szótár*ába szánt, a *Magyar értelmező kéziszótár 2.* kiadása számára készített szógyűjteményen alapuló erdélyi szójegyzéket Péntek János és Benő Attila dolgozta ki, figyelembe véve a korábbi kutatásokat,⁴ a felvidékit Lanstyák István, mégpedig Szabó Mihály Gizella közreműködésével, a kárpátaljaiat Beregszászi Anikó és Csernicskó István. A többi régióban előzmények nélkül, a három nagyrégió jegyzékeit mintául véve hozták létre saját szógyűjteményeiket az adott régiók munkatársai: a vajdaságit Papp György, Tóth Hajnalka és Varga Tünde, a muravidékit Kolláth Anna, az örvidékit pedig Szoatak Szilvia. Legkésőbb a horvátországi lista keletkezett, amely elsősorban a vajdaságira, másodsorban a muravidékire épült, de tekintettel volt a többi régió adataira is; a lista kidolgozásában Čurković-Major Franciska, Lanstyák István és Žagar-Szentesi Orsolya vett részt.

Jelenleg az erdélyi vonatkozású szavak gyűjtéséért és feldolgozásáért Benő Attila, a felvidékiekért Lanstyák István, a vajdaságiakért Varga Tünde, a kárpátaljaiakért Márku Anita, illetve Hires-László Kornélia, a horvátországiakért Žagar-Szentesi Orsolya, a muravidékiekért Kolláth Anna, az örvidékiekért pedig Szoatak Szilvia a felelős. Mindegyik régióban sikerült a háttérkutatásba, az adatok gyűjtésébe és feldolgozásába más munkatársakat is bevonni, a nagyrégiókban pedig a munkálatokat figyelemmel kísérik az ott működő kutatóállomások vezetői, Péntek János, Szabó Mihály Gizella és Csernicskó István is.

A szótár informatikai fejlesztését és a felmerülő technikai problémák megoldását a kolozsvári Szabó T. Attila Nyelvi Intézet munkatársa, Juhász Tihamér végzi.

A szóhatártalanítás fontos eredményei közé tartoznak azok a részben vagy teljesen lexikológiai és lexikográfiai témájú publikációk is, amelyek a ht szavakkal kapcsolatos elméleti és módszertani kérdésekről vagy a sajátos ht szókinccs konkrét problémáiról szólnak.⁵

⁴ Márton Gyula–Péntek János–Vő István: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.

⁵ Lásd pl. Andrić Edit: A szerb nyelvnek a vajdasági magyar nyelvre gyakorolt hatása. In. Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 1995. 235–243. Andrić Edit: Közvetlen alaki tükrözés az újvidéki magyarok nyelvhasználatában. In. Borbély Anna

(szerk.): *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 2000. 11–16. Benő Attila: *A kölcsönszó jelentésvilága. A román–magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2004. Benő Attila: Román kölcsönszó – magyar igekötő. In: P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.): *Nyelvesztés, nyelvjárásvetés, nyelvsere*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004. 223–229. Benő Attila: Köznyelvi magyar szavak jelentésbővülése az erdélyi magyar nyelvváltozatban. In: Benő Attila–Fazakas Emese–Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére. I. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége*, Kolozsvár, 2007. 145–151. Beregszászi Anikó–Cserniczkó István: ...itt mennyit ér a szó? *Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. PoliPrint, Ungvár, 2004. Beregszászi Anikó–Cserniczkó István: *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. PoliPrint, Ungvár, 2004. Bura László: Új szavak, új jelentések (a romániai) Szatmár köznyelvében. In: P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.): *Nyelvesztés, nyelvjárásvetés, nyelvsere*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004. 230–236. Cserniczkó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2003. Cserniczkó István (szerk.): *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Hodinka Antal Intézet, Budapest – Beregszász, 2010. Eőry Vilma: Határtalanítás a magyarországi szótárakban. In: Maticsák Sándor és mtsai (szerk.): *Nyelv, nemzet, identitás*. I. kötet. Nemzetközi Magyarstudományi Társaság, Debrecen–Budapest 2007. 27–32. Guttman Miklós 2004. A szókészlet német elemeinek változása a muravidéki magyarok nyelvében. In: P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.): *Nyelvesztés, nyelvjárásvetés, nyelvsere*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004. 219–222. Kolláth, Anna: *Magyarul a Muravidéken*. ZORA, Maribor, 2005. 39. Kolláth Anna: Akkor hogyan is beszélünk?... (A ht adatbázis muravidéki elemei és használati gyakoriságuk.) *Kisebbségkutatás* 2007. 16/4, 767–783. Lanstyák István: *A Magyar értelmező kéziszótár új kiadása és a magyar nyelv szlovákiai változatainak szókincse. Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2002. 4/3, 115–128. Lanstyák István: *A Magyar értelmező kéziszótár a nyelvhezlyesség fogságában. Magyar Nyelvőr* 2003. 127/4, 370–388. Lanstyák István: Szlovákiai magyar vonatkozású szócikkek a *Magyar értelmező kéziszótár* átdolgozott kiadásában. In: Lanstyák István–Ményhárt József (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről II*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2004. 166–211. Lanstyák István: Kölcsönszavak a magyar nyelv határon túli változataiban. In: Vörös Ferenc (szerk.): *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. Magyar Nyelvtudományi Társaság–Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Forum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, Budapest–Nyitra–Somorja, 2005. 21–26. Lanstyák István: A nyelvi változatosság mint szótártani probléma (Adalékok a Határtalanítás módszertanához). *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2006. 57–104, 245–257. Lanstyák István: Nyelvi változatosság a határon túli magyar szókincsben. *Kisebbségkutatás* 2006. 15/1, 60–73. Lanstyák István: A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2008. 118–135. Lanstyák István: *A platni botránya (Egy új stílusminősítési rendszer felé) Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2009. 11/2, 25–40. Lanstyák István: A sajátos határon túli

3. A Termini-szótár általános jellemzői

A Termini magyar–magyar online szótár (ht-online) azokat a magyarországiaktól eltérő, idegen eredetű szavakat és állandósult szókapcsolatokat tartalmazza, melyeket a Kárpát-medencében, az országhatáron túl élő

---

magyar szókincs változatosságának dialektális, regiszterbeli, időbeli és stilisztikai aspektusáról. In: Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. élőnyelvi konferencia Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6., 17–24.* MTA Nyelvtudományi Intézet–Gamma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Könyvkiadó, Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, 2009. Lanstyák István: A határon túli magyar szóképzés eredet szerinti rétegei. Lanstyák István–Ményhárt József–Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV*, 78–115. Gamma, Dunaszerdahely, 2009. Lanstyák István: Termini magyar–magyar szótár – minden Kárpát-medencei magyar szótára. Lanstyák István–Ményhárt József–Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről V*. Gamma, Dunaszerdahely, 2009. 208–218. Molnár Csikós László: Neologizmusok a jugoszláviai magyar regionális köznyelvben. In: Balogh Lajos–Kontra Miklós (szerk.): *Élőnyelvi tanulmányok*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1990. 156–163. Péntek János: Újabb magyar nyelvi fejlemények az országhatáron innen és túl. In: Balázs Géza–A. Jászó Anna–Koltói Ádám (szerk.): *Éltető anyanyelvünk. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Budapest, 2002. 383–386. Péntek János: Néhány (utólagos) észrevétel a nyelvek érintkezéséről. In: Vass László (szerk.): *A mondat: kaland*. SZEK Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2006. 301–304. Péntek János: Transzszilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja. In: Maticsák Sándor és mtsai (szerk.): *Nyelv, nemzet, identitás*. I. kötet. Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, Debrecen–Budapest 2007. 115–124. Péntek János–Benő Attila: *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, 2003. Sándor Anna: Az informális és formális beszédhelyzetekben előforduló kontaktusjelenségek sajátosságai. In: Lanstyák István–Simon Szabolcs (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2002. 114–126. Szabó Mihály Gizella–Lanstyák István–Vančóné Kremmer Ildikó–Simon Szabolcs: Idegen szavak a magyar nyelv szlovákiai változataiban. In: Borbély Anna (szerk.): *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 2000. 195–206. Tolcsvai Nagy Gábor: A magyar nyelv és nemzet értelmezhetősége a határtalanítás folyamatában (vázlat). In: Maticsák Sándor és mtsai (szerk.): *Nyelv, nemzet, identitás*. I. kötet. Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, Debrecen–Budapest, 2007. 171–176. Tolcsvai Nagy Gábor: A határtalanítás egy újabb megvalósulásáról. In: Benő Attila–Fazakas Emese–Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére. II.* Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, 2007. 399–405. Zsemlyei János: Román tükörszavak, tükörfelfejzések és hibridszavak a romániai magyarság nyelvhasználatában. In: Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 1995. 245–252.

magyarok használnak. A szótárban mind a hét, Magyarországot körülvevő ország magyarul a régióiból vannak sajátos szavak és szókapcsolatok, alakváltozatok, jelentések, jelentésárnyalatok, stílusértékek: Erdélyből (Er), a Felvidékről (Fv), a Vajdaságból (Va), a Kárpátaljáról (Ka), Horvátországból (Hv), a Muravidékről (Mv), az Órvidékről (Óv). Tájiszavakat és olyan szavakat, melyeknek egyik eleme sem idegen eredetű szó, egyelőre csak korlátozott számban teszünk közzé. A nem idegen szavak egy része is elkezdett már beépülni a Termini-adatbázisba, de a külső felhasználó számára a szótárban egyelőre nem jelennek meg.

A nyelvi anyag közzétételével célunk egyrészt az, hogy lehetővé tegyük a felhasználóknak, hogy megismerhessék más magyar nyelvváltozatok sajátos szavait és szójelentéseit (pl. Er *buletin* 'személyi igazolvány', Fv *hranolki* 'hasáburgonya', Va Hv Mv *bambusz* 'vörösborból és kólából álló italkeverék', Ka *gruscik* 'rakodómunkás', Mv *cicibán* 'iskolaelőkészítőbe járó kisgyerek (óvodás)', Óv *melanzs* 'tejeskávé', másrészt az, hogy e régiók beszélői megismerhessék e szavak közmagyar megfelelőit (ha vannak ilyenek). Ezenkívül szótárunk egyben adatbázis is, s mint ilyen, a ht nyelvváltozatok tudományos kutatásának is forrása, ill. eszköze, ezért olyan információkat is tartalmaz, amelyeket esetleg a hétköznapi használó fölöslegesnek tarthat, az anyag tudományos hasznosíthatóságát viszont nagyban növelik.

3.1. A Termini-szótár mint „idegen szavak szótára”

A Termini magyar–magyar szótárnak a nyilvánosság számára is hozzáférhető része a határon túli magyar nyelvváltozatok közhasználatú szókészleti elemei – szavai és állandósult szókapcsolatai – közül azokat tartalmazza, amelyeknek legalább az egyik tagja idegen eredetű szó; ilyen értelemben szótárunk jelenlegi formájában egyfajta „idegen szavak szótára”.

A szótárunkban található szavak számottevő része az adott ország államnyelvéből származó kölcsönszó. A kölcsönszók elkülönítése a két-nyelvű beszélők által alkalmilag használt vendégszóktól (átadó nyelvi, meg nem honosodott elemektől) nem mindig könnyű. Kölcsönszónak főleg azokat a szókészleti elemeket tekintjük, amelyeket az államnyelvet nem vagy csak kevéssé ismerő beszélők is rendszeresen használnak, amelyeket sokszor az átadó nyelvet jól ismerő beszélők is magyarosan ejtenek, s amelyeknek közmagyar vagy magyarországi magyar megfelelőjét nem minden esetben ismerik, vagy ha ismerik is, viszonylag ritkán

használják. Az is az államnyelvi eredetű szó meghonosodottságára utal, ha a beszélők alkalmilag vagy rendszeresen egynyelvű magyarokkal való kommunikációjukban is használják.

A kizárólag valamely ht régióban élő „idegen” szavakon és állandósult szókapcsolatokon kívül szótárunkban azok a szókészleti egységek is megtalálhatók, amelyek Magyarországon is használatosak ugyan, de más jelentésben, jelentésárnyalatban és/vagy más stílusértékben (pl. Fv. *benevolens* ’elnéző, engedékeny ember’; Er. *blattel* ’érvényes menetjegy nélkül utazik, bliccel’; Er. *katedra* ’tanári állás’).

3.2. A Termini-szótár mint általános szótár

A ht-online általános szótár, azaz a szóanyag kiválogatásában nem korlátozódik a nyelv valamely sajátos változataira (dialektusaira, regisztrációra), hanem elvileg minden nyelvváltozathoz merít. Mindenekelőtt azok a szókészleti egységek kerültek bele, amelyek az adott állami nyelvváltozatban (pl. az erdélyi vagy a felvidéki magyarban) többé-kevésbé elterjedtek. Elterjedtnek ebben a vonatkozásban azokat a szavakat és állandósult szókapcsolatokat tekintjük, melyeket az adott ország (pl. Románia, Szlovákia, Ukrajna) magyarlakta területeinek nagy részén a beszélők számottevő hányada használ vagy legalábbis ismer; szakszavak esetében az elterjedtség természetesen az adott szakmával kapcsolatba kerülő emberek körén belül értendő.

Az elmondottakból következően a szótár csak csekélyebb számban tartalmaz olyan szavakat, amelyek csak egy-egy kisebb nyelvjárásterületen élnek, illetve csak valamely marginális szakma, foglalkozási ág sajátos, a kívülállók által nem vagy alig ismert szókincséhez tartoznak. A különféle tudománysszakok, szakmák, foglalkozási ágak, kedvtelések, sportok stb. szókincséből elsősorban azokat az elemeket tartalmazza szótárunk, melyekkel az adott tudományon, szakmán, foglalkozáson stb. kívül állók is találkozhatnak, amelyek sokuk passzív szókincsébe beletartoznak.

3.3. A Termini-szótár mint a mai magyar nyelv szótára

A lexikográfiai korpusz alapvetően a mai magyar nyelv szótára, de a „mai magyar nyelv” fogalmát rugalmasan kezeljük, s elvileg minden olyan szót felvesszünk, amely Trianon után került be a magyar nyelv határon túli változataiba vagy Trianon után változott meg számottevően

a jelentése és/vagy a stílusértéke, tehát azokat is, amelyek azóta visszaszorultak. (A Trianon után bekerült szavak egy része a második világháború utáni nagy társadalmi, gazdasági, művelődési változások nyomán szorult háttérbe, egy másik rétege pedig az 1980-as és 1990-es évek fordulóján bekövetkezett rendszerváltás következtében.)

Szótárunkba szívesen vesszük fel az egészen új szókészleteti elemeket is, amennyiben használatuk legalább egy korosztály nyelvhasználatában elterjedtnek mondható. A „szótárérettség” kritériumát nem alkalmazzuk olyan aggályosan, mint a nyomtatott szótárak, hiszen ha egy szóról „menet közben” kiderül, hogy mégsem volt „szótárérett”, az adatbázisból egy gombnyomással eltüntethető.

4. A szótár mint interaktív online adatbázis

A Termini internetes szótár szerkesztése több szempontból különbözik egy hagyományos szótár szerkesztésétől. Ezek a sajátos feltételek és körülmények tették szükségessé egy sajátos munkaeszköz fejlesztését. A legnagyobb különbségnek az bizonyult a hagyományos szótárszerkesztéshez képest, hogy a szerkesztést nem egy helyen együtt dolgozó szerkesztőcsapat végzi, hanem egymástól több száz kilométerre különböző országokban tartózkodó munkatársak. Ezért elsősorban egy mindenki számára szimultán módon elérhető szótárt kellett létrehozni, valamint kommunikációs lehetőségeket, amelyek segítségével a szerkesztők a közös munka egyeztetését és koordinálását végezhetik, továbbá felületei és visszakereshetőségi funkciókat, hogy a különböző szerkesztők tevékenysége követhető és esetenként visszafordítható legyen.

Mindezeket az igényeket egy online adatbázissal és testreszabott funkciókkal rendelkező kezelőfelülettel lehetett a legjobban kielégíteni. Az interneten keresztül elérhető online adatbázis lehetővé teszi, hogy egymástól távol tartózkodó szerkesztők egyszerre dolgozhassanak a szótár anyagán, az online adatbázis létrehozásához azonban szükség volt a szótár, és azon belül a szócikkek szerkezetének formális meghatározására, hogy azok egy előre meghatározott (merev felépítésű) adatbázisban tárolhatók, és egy hasonló felépítésű kezelőfelületen keresztül szerkeszthetők legyenek. A szócikkek felépítésében az összetartozó adatok egy-egyét és az azok közötti viszonyokat kellett meghatározni. Így létrejött a „szócikkfej” adatszerkezet, ami a címszót, alaki felépítést, kiejtés sze-

rinti alakot, írásváltozatokat, szófajt, kontaktusváltozatot, nyelvtani alakokat és más szócikkre való utalást tartalmazza, a „származás” egység, ami az elsődleges, másodlagos és harmadlagos átdadó nyelveket, illetve etimonokat tartalmazza, a „jelentés” egység, ami a jelentés kifejtését, azaz az értelmezést és a fogalomköri minősítést vagy minősítéseket tartalmazza. Egy szócikkfejhez több „származás” és több „jelentés” egység kapcsolódhat. A jelentéshez kapcsolódik továbbá egy vagy több „minősítés” és „példamondat” egység. A minősítés tartalmazza a „felségjelzés”, „dialektus”, „regiszter”, „stílusváltozat”, „időbeliség”, „érzelmi viszonyulás” és egyéb minősítéseket, a „példamondat” egység pedig tartalmazza a régió és beszélő szerinti felségjelzést, példamondat típusát, forrását és magát a példamondatot. Egy szócikkfejhez tehát több származás, több jelentés, a jelentésekhez pedig egyenként több minősítés és példamondat kapcsolódhat. Az adatszerkezet kialakítását számítástechnikai elvek és megfontolások (a relációs adatbázisok szerkesztésének nagyon szigorúan kidolgozott szabályrendszere) irányította, ami természetesen összefügg a szótár tartalmi szempontjaival, viszont nem mindig egyezik azokkal. Így például a fogalomköri minősítés a „jelentés” egység, és nem a „minősítés” egység része lett, míg a többi tulajdonképpeni minősítés régióként változhat. A szócikkekhez ugyanakkor megjegyzések is csatolhatók, amelyeket a szerkesztők az egymás közötti kommunikációra használnak, illetve a szócikkek megtekintő külső felhasználók ezek segítségével üzenhetnek a szerkesztőknek.

Mivel a Termini-szótárt viszonylag sok szerkesztő fejleszti (régióként legalább egy, de a gyakorlatban általában két-három munkatárs), szükségessé vált, hogy a szótár szerkesztése teljes mértékben követhető, illetve az egyes módosítások esetenként visszafordíthatók legyenek. Ezért a szócikk módosítása esetén a program nem egyszerűen felülírja a korábbi változatot, hanem meg is őrzi. Így minden szócikk esetén megőrizzük annak teljes szerkesztési történetét, hogy az illető szócikket ki, mikor és hogyan módosította. Egy szócikk így egyetlen aktuális és több történeti változattal rendelkezik, és a történeti változatok közül bármelyik visszaállítható aktuális változattá, ha ez szükségesé válik.

A szerkesztők megjegyzések hozzáfűzésével szócikkekhez tehát később feldolgozható üzeneteket küldhetnek egymásnak. Ez általában akkor bizonyul hasznosnak, ha egy szerkesztő valamilyen munkálattal elvégez a teljes szóanyagot, majd egy másik szerkesztő később áttekintheti a megjegyzéssel ellátott problematikus szócikkeket. Ezen

kommunikációs lehetőség mellett a szerkesztők azonnali e-mail üzenetet is küldhetnek egymásnak az online szerkesztőfelületen keresztül. A szerkesztők a webes felületen megjelenített minden szócikk alatt egy *E-mail* hivatkozást találnak, amire kattintva továbblépnek egy e-mail-küldő ablakba. Itt kiválasztják a kívánt szerkesztő(k) nevét egy listából, beírják az üzenet tárgyát és szövegét, és elküldik az üzenetet. Az ilyen és hasonló apró gyorsítások, rövidítések segítenek a hatékony és eredményes szerkesztői munkában.

Ezekon kívül a Termini-szótár rendelkezik az online szótárak esetén megszokott keresési és böngészési funkciókkal az általánosan elterjedt beállítási lehetőségekkel (keresés több mezőben: címszó, jelentés, példamondat, keresés a szó elején, szó belsejében, szó végén, teljes egyezéssel, valamint ékezet nélküli keresés), de a szerkesztők számára sajátos listázási lehetőségeket is nyújt. Jelenleg 12 különböző típusú lista generálható, a listázási szempontokat a folyó munkálatok jellege határozza meg, például: konstruált példamondatokat tartalmazó szócikkek, hiányzó adatot tartalmazó szócikkek, egyes régiók szerinti szócikkek, adott időszakban adott szerkesztő által módosított szócikkek stb.

A szótár természetesen külső felhasználók számára is hozzáférhető, ők kereshetnek és böngészhetnek a szócikkek között. A program ugyanakkor rögzíti ezeknek a lekérdezéseknek az adatait. Jelenleg zajlik a rögzített adatok feldolgozása, ami alapján statisztikákat készíthetünk a szótár külső és belső (szerkesztők általi) használatáról, valamint a keresett kifejezések elemzése várhatóan hasznos „tippeket” is tartalmaz új szócikkek létrehozására.

5. A szótár nyelvi anyaga

A szótár folyamatosan bővülő nyelvi anyaga (jelenleg több mint 3.000 szócikket tartalmaz) nemcsak egyszerű és összetett szavakat, hanem szószerkezeteket, szokványos kifejezéseket (kollokációkat) és állandósult kifejezéseket (frazémákat) is rögzít (pl. Fv. *autorizált forgalmazó* 'márkakereskedő'; Er. *bágye Ioan* 'román falusi ember, János bácsi'; Fv. *certifikált pénztárgép* 'hitelesített pénztárgép'; Mv. *drogírozza magát* 'kábitószerzik', Er. *fele apă, fele víz* 'se ilyen, se olyan').

A szótározott lexikai egységeket tanulmányozva számos jelenlétségi, nyelvhasználati, stilisztikai és kontextusbeli információt sze-

rezhetünk az egyes szavakról és szó szerkezetekről a kidolgozott és következetesen alkalmazott minősítésrendszernek köszönhetően. Megtudhatjuk, hogy az adott lexikai egységnek milyen alak- és írásváltozatai vannak, mi a szófaja, hogyan ragozzák, honnan származik, mi az etimonja, mi a jelentése, fogalomköre, milyen régióban használják, milyen nyelvváltozatba, dialektusba és regiszterbe tartozik, hogyan értékelhető a stílusváltozat az időbeliség és az érzelmi viszonyulás szempontjából. Ezenkívül rendszerint több, írott vagy beszélt nyelvből származó, nagyjából hiteles példamondat alapján lehet vizsgálni a lexikai egység tágabb nyelvi kontextusát. Szemléltesse két szócikk ezeknek a lexikográfiai információknak a sokszínűségét, illetve azt, hogy a szócikk különböző jelentései a regionális különbségekre is utalnak:

szesszió fn

1. Er (ált) (közél) (biz) ülészsak

2. Pol Er (ált) (közél) (biz) parlamenti ülészsak ♠ Er *Az időpont alkalmat adott arra, hogy rövid mérleget mutasson be a parlamenti szesszió törvényhozási eredményeiről, különös tekintettel az RMDSZ-szenátorok és -képviselők munkájára.* (www.hhrf.org/rmsz) ♠ Er *Bár a törvényhozás jövő héten is dolgozik, már közeledik a szesszió vége, s egy rövid tevékenységi összefoglalót tartott tegnap Sepsiszentgyörgyön Márton Árpád képviselő, aki szerint eléggé zaklatott, zsúfolt ülészsak áll a parlament mögött.* (www.3szek.ro)

3. Er (ált) (köz) (biz) tudományos ülészsak ♠ Er *2002. november 3-án, a Bolyai geometria születésnapja alkalmából a Magyar és a Román Tudományos Akadémia közös ünnepi szessziót tart a marosvásárhelyi polgármesteri hivatalban.* (www.emt.ro) ♠ Er *A Bolyai-napok alkalmával is választékos programot nyújtunk az érdeklődőknek: Játék-versenyt, Tudományos szessziót, Infó Ki Mit Tud versenyt, stb.* (www.bolyai.ro)

4. Okt Er (ált) (köz) (biz), **Ka** (isk) (köz) (biz) (egyetemi) vizsgaidő(zsak), vizsgaszesszió ♠ Er *Nekem is vizsgaidőszak van, tegnap államvizsgáztam, de még van féltucat vizsgám máshol. én is idegbajos vagyok a ,szesszió-szagtól', túl sokat cigizek és zabálok.* (www.disputa.ro) ♠ Er *Ilyenkor szesszió előtt akarva akaratlanul arra gondolok, hogy miféleképpen lehetne megszabadulni ettől a ragálytól, ami ilyenkor január végén, február elején minden egyetemistát utolér.* (www.tmd.ro)

5. Hiv Ka (ált) (közél) (biz) önkormányzati testület ülészsaka ♠ Ka *Tavaly a járási szesszión adták ki a földeket – kezdi egy nagygejőci férfi, de többen*

a szavába vágnak. (Zelei Miklós: a 342-es határkő. Negyedszázad Kárpát-alján, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2006.)

arranzsál [aranzsál] ts ige ~tam, ~t, ~jon

1. Er (id) (szleng) (biz), **Fv** (isk) (sajtó) (köz), **Öv** (ált) (közh) (köz), **Hu** ( ) ( ) (köz) (ritk) rendez, elrendez ♠ Er En mint sarmasag kozseg,torzsgyokeres Magyar polgara a kovetkezoeket varom el egy polgarmestertol: / -legyen tisztessages MAGYAR ember,aki anyanyelvunkon irni olvasni tud! / -legyen reprezentativ,diplomatikus hisz rolla itelnek majd meg bennunket! / -legyen peldas szulo,csaladszereto munkas ember akit gyerekeink peldakeppkent tudnak maguk ele idezni / -legyen megfelelo iskolai vezgetese,felkeszultsege,hogy ugyeinket ne rendezze,esetleg aranzsálja,hanem intezze es ha kell, ereje vegezteig harcoljon kozossegunk erdekeiert (sarmasagi.ro/15) ♠ Fv Hogy ők személyesen jártak-e itt, arra nincs bizonyíték, de Vályi Rózsi, a kiváló magyar táncörténész valószínűnek tartja, hogy Mária Terézia gyakori pozsonyi tartózkodásainak egyike-másika során az udvartartása tagjai között magával hozhatta ceremóniamesterként Noverre-t, és lehet hogy valamelyik pozsonyi bált ő aranzsálta. (ujszo.com)

2. Ker Fv (id) (közh) (köz) kirakatot megtervez és kivitelez

3. Műv Km (isk) (szak) (köz) zeneművet átír más hangszerre ♠ Fv Ő aranzsálta a számaimat, ő kísért a fellépéseken, őszinte baráti kapcsolat fűzött hozzá. Később pedig nemcsak a színpadon, hanem az életben is társam lett. Az a szerencse ért, hogy Tonko imád tevékenykedni a konyhában. (ujszo.com)

A lexikográfiai adattár olyan jelentésbeli kölcsönszókat is tartalmaz, amelyek a magyarországi köznyelvben is ismertek, de a kisebbségi magyar nyelvváltozatok valamelyikében (esetleg több régióban is) sajátos jelentései alakultak ki, amint az alábbi szócikkek ezt szemléltetik:

szirup fn

Gaszt **Er** (nép) (közh) (köz), **Fv** ( ) (közh) (köz), **Va** (ált) (közh) (köz), **Ka** (ált) (közh) (köz), **Hv** (köz), **Mv** (ált) (közh) (biz), **Öv** (biz) szörp Er Azzal felállott, s valami rejtekhelyről egy szépen metszett nagy üveget vett elő, amely majdnem teli volt pirosító itallal. -- Szirup-e? -- kérdeztem. -- Szirup a nagyanyád, de ez meggyálinka! -- mondta kevélyen. -- Akkor az erős! (<http://bookline.sk>; Tamási Áron) Fv Nálunk a család a szódavízet részesíti előnyben, jobbra sziruppal édesítjük. (f.n.)

akadémia fn ~'k, ~'t, ~'ja

1. Okt **Fv** (ált) (közél) (köz) (ritk), **Öv** (köz) közgazdasági szakközépis-kola;kereskedelmi akadémia ♥ **Öv** *Az akadémian folytatom tanulmányaimat a hauptschule után.* (f.n.)

2. Okt **Va** (ált) (köz) (köz), **Hv** (köz) főiskolai, egyetemi szintű okta-tási intézmény ♥ **Va** *A pedagógiai akadémian nincs mód mindenre felkészíteni a leendő tanítókat.* (f.n.) ♥ **Va** *A főiskolánkat a minisztérium akadémiává minő-sítette.* (f.n.)

3. Okt **Ka** (köz) kiemelkedő státusú, nagy tudományos potenciállal rendelkező egyetem ♠ **Ka** *A Kárpátaljai Régióközi Vezetőképző Akadémia a viszonylag fiatal kárpátaljai felsőoktatási intézményekhez tartozik. [...] Viktor Begy rektorral az akadémian folyó oktató-nevelői munkáról beszélgettem.* (www.hhrf.org/karpatiigazszo)

4. Okt **Fv** (isk) (közél) (köz) (ritk) közművelődési tanfolyamokat szer-vező intézmény; művelődési akadémia ♥ **Fv** *Ezt a tanfolyamot is az akadé-mia szervezte?*

5. **Fv** (isk) (sajtó) (köz) (ritk) ünnepség, díszünnepély; ünnepi akadémia (kereskedelmi akadémia, művelődési akadémia, ünnepi akadémia)

kancellár fn

Okt **Er** (ált) (köz) (kissé vál) egyetemi tudományos titkár ♠ **Er** *„Az egyetem multikulturális jellegét hangsúlyozandó és az egyetemi chartában leszö-gezteket is betartva a szenátus eldöntötte, hogy újabb mesterképzési lehetősé-geket indít be néhány nemzetközi forgalomban levő nyelven. Ugyanakkor bár-mely licencvizsgát le lehet tenni idegen nyelveken is.” – hozta nyilvánosságra Vasile Cristea, az egyetem kancellárja, aki szerint ezek az újabb kiegészítések hozzá lesznek csatolva a BBTE jelenlegi chartájához* (www.transindex.ro) ♠ **Er** *Az egyetemi kancellár az egyetem oktatási és adminisztratív vezetője* (www.partium.ro/doc/charta.doc)

Olyan magyar standardbeli szavak alakváltozatait, hangalaki köl-csönszavait is rögzít az adatbázis, amelyeknek sajátos formája alakult ki a többségi nyelv analogikus hatásának következtében. Ilyenek például: **Er**, **Fv**, **Ka** *bufet* 'falatozó, talponálló, büfé', **Er**, **Fv**, **Va** *dokument* 'doku-mentum', az **Er**, **Fv**, **Va**, **Ka** *kontakt* 'kontaktus', **Va**, **Hv** *montázsa* 'mon-tázs, összeállítás', **Fv** *taktizál* 'taktikázik'.

A közvetlen kölcsönszavak közt akad néhány, melynek hangalakja egybeesik egy létező közmagyar szóval, a két szó jelentése közt viszont nincs érezhető összefüggés. Ezek kölcsönhomonimák. A határon túli nyelvvaltozatokban használt kölcsönhomonimák például a következők: Va, Hv, Mv *bambusz* ‘vörösborból és kólából álló italkeverék’; Va *banya* ‘gyógyfürdő’; Va Hv *bíró* ‘iroda, ügynökség’; Fv *diéta* ‘napidíj’; Mv *dízel* [dizel] ‘sörből és kólából álló italkeverék’; Fv *dressz* ‘konyhaszekrény mosogatója’; Őv *drukker* ‘számítógép nyomtatója’; Fv *fix* ‘filctoll’; Er *komposztál* ‘(lyukasztással) vonaljegyet kezel a buszon’; Va *koncert* ‘takarmánykeverék’; Őv *kuli* ‘golyóstoll’; Fv *lista* ‘keskeny léc’; Va, Hv *masz-szív* ‘hegytömeg, őshegység’; Va, Hv *patika* ‘edzőcipő, tornacipő’; Er *patron* ‘főnök, tulajdonos’.

Nemcsak közvetlen kölcsönszavakat találunk a szótárban, hanem olyan szó vagy szó szerkezet szintű hibrid kölcsönszavakat és szó szerkezeteket is, amelyekben a közvetlen átvétel és a fordítás egyaránt érvényesül, amint ezt az alábbi két példa szemlélteti:

kalendarisztikus terv névsz szerk ~ek, ~et, ~e

Okt Er (*isk*) (*szak*) (*köz*) (félévi) tanmenet ♠ *Az egyéni tervezés formái: kalendarisztikus terv, tematikus terv (a tanulási egység terve), óravázlat.* (www.legestart.ro) ♠ Er A *féléves terv egy meghatározott tantárgy tananyagának, teljes cél-, feladat és követelményrendszerének adott évfolyam/osztály számára kidolgozott részletes, az órarend függvényében pontosan hetekre, napokra, sőt órákra lebontott, a tanév egyik félévére vonatkozó tervezete. Ebben a pedagógus egymásba láncoló-dó fejezetekre és didaktikai egységekre osztja a tantárgy ismerettartalmát, majd meghatározza minden egyes tanítási óra témáját (a lecke címét), idejét és jellegét, esetenként a helyi körülményekhez szabottan az iskolai program részletes követelményeit és specifikus kompetenciáit. Amennyiben pontos időbeosztással operálnak, ezeket a terveket kalendarisztikus tervnek nevezzük.* (<http://www.rmpsz.ro>) (r. *plan calendaristic*)

sustyákinadrág ~ok, ~ot, ~ja

Őlt Fv (*ált*) (*köz*) (*biz*) (*expr*) sustyáki alsó része ♠ Fv Ez a *sustyákinadrág* táborúzhöz tökéletesen megfelel, de falunapra mégse ebbe mennék.

Olyan, fordítással keletkezett tükörszókat és tükörszerkezeteket is megjelenítsünk a szótárban, amelyeknek legalább egyik eleme idegen eredetű szó, hiszen ezek sem mellőzhető sajátosságai a kisebbségi magyar nyelvvaltozatok regionális köznyelvének:

pedagógiai szakközépiskola névsz szerk

Okt Fv (ált) (köz) (köz) óvónőképző szakközépiskola ♠ Fv Az új osztály megnyitásának további kedvező hozadéka, hogy a losonci Pedagógiai Szakközépiskola magyar tagozatának növendékei a jövőben helyben végezhetik a szakmai gyakorlatot. (www.ujso.com) ♠ Fv A helyzet felmérése azért is időszerű, mert az 1986/87-es tanévben a Szlovák Iskolaiügyi Minisztérium megszüntette a lévai Pedagógiai Szakközépiskola magyar tagozatát. (www.duray.sk)

reanimációs osztály névsz szerk

Orv Er (ált) (szak+közél) (köz), Va (ált) (közél) (köz), Ka (ált) (szak+közél) (köz) a különleges(en gondos) kezelést igénylőknek létesített osztály; intenzív osztály ♠ Er 1971-ben autóbaleset következtében kórházba került, és három hónapot ott kellett töltenie. Élet és halál között lebegett a reanimációs osztályon... (www.hhrf.org/rmsz) ♠ Va [...] férje elmondása szerint a csomagolóosztályon dolgozott, és a mérgező anyagoktól lett rosszul. Elájult, ezt követően szállították a Szabadkai Kórházba, és tegnap megkezdték a kivizsgálását. A sürgősségi felvételt követően a reanimációs osztályon helyezték el. (www.hhrf.org/magarszo)

Terveink szerint jelentéskölcsönzéssel és tükörfordítással keletkezett lexikai egységek is megjelenítésre kerülnek a továbbiakban, amelyek nem tartalmaznak idegen szót, de elterjedtnek mondható elemei a határon túli magyar nyelvváltozatok valamelyikének. Ezt szemlélteti az alábbi, készülő (a külső felhasználó számára még nem hozzáférhető) szócikk:

régiség fn

Er (ált) (közél) (biz) szolgálati idő ♠ Er Az ideális az lenne, ha a menedzser a szolgáltatott munka mennyisége és minősége alapján határozhatná meg a színész fizetését. Azonban, ha a munkaügyi, illetve pénzügyi bizottság ezt nem is hagytná jóvá, a jelenlegi fizetési kategóriákat akkor is módosítani kell: a régiség az előadóművészetekben nem szabad szempont legyen – mondták. (www.eletmod.transindex.ro) ♠ Er A szakszervezeti vezető azt is hozzátette, hogy azok a BCR alkalmazottak, akiknek 1 vagy 2 év régisége van, majdnem kétszer akkora fizetést kapnak, mint azok, akiknek nagyobb a régiségük, bár ugyanazt a munkát végzik. (www.impulzus.ro)

A közneveken kívül tulajdonnevek és betűszók is találhatóak a Termini-szótárban. Ezek rendszerint intézményneveket, politikai, földrajzi és közgazdasági fogalmakat jelölnek:

Donbász fn

1. *Földr Ka (isk) (szak) (köz)* Donyec-medence

2. *Földr Ka (ált) (szak) (köz) (tört) (retr)* a kárpátaljai magyar férfiak kényszermunkájának színhelye, a Donyec-medencei szénbányák ♠ *Ka Amikor 1992 októberében Beregszászra jött Budapestről Sepsey Tamás, az országos Kárrendezői Hivatal vezetője, a találkozón a volt hadifoglyok, lágerbe elhurcolt férfiak mellett feltűntek a Donbászt megjártak is.* (Kelet felé visz a vonat. In: Kovács Elemér: Élőlátók. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 1993, 99. old.)

Matica fn

Pol Fv (ált) (közél) (köz) Matica slovenská ♠ *Fv Az évente megtartott rendezvények közé tartoznak a Ciril-Metód ünnepek, a Matica Napok, a Komáromi Fúvóstalálkozó, a Harmonia Sacra Danubium Egyház-zenei Fesztivál és a Magyar Néptáncgyűttek Országos Találkozója.* (www.lehar.sk)

DDV [dédévë] fn **Közg Mv (ált) (köz) (biz)** áfa

emso (EMSO) fn

Hiv Mv (ált) (köz) (köz) személyi szám ♠ *Mv A II. szám alá írja be házastársának, élettársának adatait (családi-és utónév, EMSO, állampolgárság, lakcím).* (www.mddsz.gov.si) ♠ *Mv Az EMSO és az Adószám mezőben írjon minden számot külön négyzetbe. Ha a Szlovén Köztársaságban rezidens, karikázza be az IGEN-t, amúgy karikázza be a NEM-et.* (http://www.durs.gov.si)

6. Az adatbázis lehetőségei a nyelvészeti kutatások számára

A Termini-adatbázis – mint más nyelvi korpuszok – a nyelvészeti kutatások szinte minden területén hasznosítható, mivel tényleges kommunikációs helyzetből származó élőnyelvi adatok és konstruált példamondatok rendszerezett és könnyen kereshető, feldolgozható korpuszárról van szó.

Mivel *lexikográfiai* adattárról van szó, az eredmények közvetlenül hasznosíthatók a szótári munkálatokban és a lexikológiai kutatásokban. Eddig ezen a területen került leginkább felhasználásra.

A *szociolingvisztika* és a *kontaktológia* számára is nagyon sok lehetőséget kínál a korpusz a különböző nyelvváltozatok és regiszterek sajátosságainak megismerésében, a nyelvi tervezés és nyelvi menedzselés körébe tartozó problémák felismerésében, valamint a kontaktusfolyamatok szabályszerűségeinek feltárásában, hiszen az adatbázis egyben a legnagyobb mai magyar nyelvű kontaktológiai adattár. Természetesen a kontaktológiával is érintkező etimológia számára is adatokkal szolgál az elsődleges és másodlagos kölcsönzési folyamatok feltérképezéséhez.

A leíró nyelvészeti vizsgálat *hangtani*, *alaktani* és *mondattani* jelenségekre vonatkozó információkat gyűjthet az adatbázisból. A példamondatok nagy száma lehetővé teszi, hogy az egyes szócsoporthoz kötődő alaktani és mondattani jelenségeket viszonylag nagy számú kontextusban lehessen vizsgálni.

A stilisztika kutatói a szavak és szó szerkezetek stílusértékét tanulmányozhatják az adattárban a különböző szövegtípusokból vett példamondatok alapján.

A fordításelmélet művelői a direkt kölcsönzésre, a tükörfordításokra és jelentéskölcsönzésekre vonatkozó adatok alapján szerezhethetnek élőnyelvi adatokat a kétnyelvűségi helyzetben, azaz fordítási kényszerhelyzetben élők spontán és tudatos fordítási stratégiáiról.

Az eddigiekben az adatbázis alapján tanulmányok születtek a Termini-szótár lexikográfiai felhasználhatóságáról a különböző magyar szótárak tekintetében,⁶ a kölcsönszavak által jelölt változási folyamatokról,⁷ a határon túli nyelvváltozatok lexikai változatosságáról,⁸ a kölcsönszavak

⁶ Benő Attila: Újabb magyar szótárak és a külső régiók magyar nyelvváltozatai. *Helikon* 2008. 18. (512.) sz. 14–15. Benő Attila: Újabb lexikográfiai munkálatok és a határon túli magyar nyelvváltozatok vizsgálata. In: Bárdos Vilmos (szerk.): *Quo vadis philologia temporum nostrum?* Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009. 71–77. Benő Attila: A dolgok másik neve. *Korunk* 2009/2. sz. 49–55. Lanstyák István: Nyelvi változatosság a határon túli magyar szókincsben. *Kisebbségkutatás* 2006. 15/1, 60–73. Lanstyák: *Határtalanítás (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt)*. i.m., Péntek 2007. i.m.

⁷ Lanstyák 2008. i.m., Péntek János: Változatok és változások a mai magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 2010. 106/1. 14–23.

⁸ Csernicskó 2003. i.m., Lanstyák: *A sajátos határon túli magyar szókincs változatosságának dialektális, regiszterbeli, időbeli és stilisztikai aspektusáról*. i.m.

rétegeiről,⁹ a határon túli szavak jelentésbeli sajátosságairól,¹⁰ a variabilitás szótártani kérdéseiről.¹¹

7. A szótár funkciója és társadalmi hozadéka

Szimbolikus jelentősége. A Kárpát-medencei magyar nyelvi közösségre nézve fokozott mértékben igaz az, hogy a nyelvhatárok és az államhatárok eltérnek, és emiatt amikor magyar nyelvhasználatra, nyelvterületre gondolunk, nem szabhatjuk vizsgálataink határát az államhatárokhoz, azaz szemléletünket is határtalanítani kell elvben és a gyakorlatban egyaránt. Ezért a Termini-szótárnak többszörös szimbolikus funkciója van: utal a nyelvészeti határtalanítás valamennyi formájára (a folyamat egyfajta első megvalósulásának tekinthető), kifejezi az államhatárok által szabdaltnak magyar nyelvű közösségek összetartozását, valamint a belső határok által is megosztott regionális nyelvváltozatok nyelvi sokszínűségét, amelynek tényét az adatok sokaságával tanúsítja. Ilyen szempontból a határtalanítás jelentőségét nem lehet túlbecsülni. Amennyiben eredményei eljutnak a határon túli magyar felhasználók tömegeihez, és utat találnak az oktatásba, nyelvi ismeretterjesztésbe és a nyelvtervezésbe, jelentős szerepük lehet a határon túli magyarok nyelvi önbizalmának megerősítésében. A határon túli magyarok számára a saját állami változatuk, illetve annak beszélt nyelvi regisztere az „édes anyanyelvük”, érzelmileg is kötődnek hozzá, így annak megerősítése „a” magyar nyelv megerősítését is jelenti. Ez különösen a nyelvcserehelyzetben lévő magyarok számára fontos, akiknek már nem is nagyon van lehetőségük a standard magyart elsajátítani és használni. Az a gyakorlat, amely a határon túli magyar nyelvváltozatok sajátos elemeit megbélyegzi, s mindenfajta kontextusban a közmagyar formával kívánja őket helyettesíteni, a nyelv-

⁹ Beregszászi–Csernicskó: *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. i.m., Kolláth: *Büszkeség vagy balítélet?* i.m., Lanstyák: *A határon túli magyar szókészlet eredet szerinti rétegei*. i.m., Tolcsvai Nagy: *A magyar nyelv és nemzet értelmezhetősége a határtalanítás folyamatában*. i.m., Tolcsvai Nagy: *A határtalanítás egy újabb megvalósulásáról*. i.m., Péntek 2006. i.m., Szabó Mihály és mtsai 2000. i.m.

¹⁰ Benő 2007. i.m.

¹¹ Lanstyák: *A nyelvi változatosság mint szótártani probléma...* i.m. Lanstyák: *A sajátos határon túli magyar szókincs változatosságának dialektális, regiszterbeli, időbeli és stilisztikai aspektusáról*. i.m., Péntek János: *A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok*. *Magyar Tudomány* 2004. 7: 724–726.

cserhelyzetben lévő közösségeket létükben veszélyezteti, és rendkívüli károkat okoz nekik. De a stabil kétnyelvűségi helyzetben élő magyaroknak sem használ az ilyen „nyelvpolitika”, őket is a „romlott”-nak érzett nyelv elhagyására, a maga „tisza” változatában elsajátított államnyelv előnyben részesítésére készíti.

Gyakorlati haszna. Köztudomású, hogy az olyan magyar nyelv, amely kontaktusjelenségeket is tartalmaz, az érintett közösségen belül ugyanolyan hatékony eszköze a kommunikációnak, mint az, amely ezektől mentesebb; a kontaktushatás és a nyelvcsere közt nincs közvetlen összefüggés; az ezzel ellentétes vélekedés nem más, mint nyelvi mítosz. S a határon túli magyar nyelvváltozatok sajátos elemeinek „legitimálása” egyébként sem jelenti azt, hogy közmagyar megfelelőiknek háttérbe kellene szorulniuk. Inkább az ellenkezője várható: a beszélők számos határon túli magyar szónak nem ismerik közmagyar megfelelőjét, így ha ezek bekerülnek a szótárakba, végre lesz rá lehetőségük, hogy könnyen megismerkedjenek ezekkel a közmagyar szinonimákkal, s – amikor és ahol szükségesnek látják – használják is őket.

Legitimálás és kodifikálás. A határon túli elemek „legitimálását” nem szabad összekeverni „kodifikációjukkal”, azaz a standard nyelvváltozatba való beemelésükkel. A „legitimálás” csak a korábbi semmibevétel és megbélyegzettség megszüntetését jelenti, azt, hogy a magyar nyelv-tudomány most már tudomásul veszi létezésüket, nem pedig azt, hogy minden ilyen szó használatos volna pl. a magas szintű, formális stílusú írásbeliségben. Bár banálisan hangzik, sajnos mégsem haszontalan elmondani, hogy egy szótárba bekerülni nem „kitüntetés”, ahogy az sem kitüntetés egy csecsemő számára, ha anyakönyvezik: ezzel még csak a létezését ismerik el, és rögzítik legfontosabb jellemzőit, semmi több.

A ht magyarok nyelvének „kevertsége” és a szótárzás. Laikusi körökben gyakori nyelvi mítosz, hogy a nyelvész hozza létre a nyelv valamely elemét azáltal, hogy felveszi a szótárba, nyelvtanba (ezt így persze nem mondja senki, de sokan érvelnek úgy, hogy egyértelműen erre a rejtett meggőződésre lehet következtetni). Ezért fordulhat elő, hogy a laikusok – s talán még a hivatásos nyelv-művelők közül is néhányan – az értelmező kéziszótár határatalanítását úgy értelmezik, mintha ezáltal a határon túli magyarok nyelve „kevertté” vagy magyartalanná válna. A határon túli magyarok nyelve természetesen nem attól válik „kevertté”, hogy a benne használt szavakat „anyakönyvezzük”; ezzel csak vizuálisan megjelenítjük azt, ami addig is megvolt.

Nyelvalakítási feladatok. Az persze értelmes és legitim kérdés, hogy az ilyen vizuális megjelenítés milyen hatással lehet e szavak és a határon túli magyar állami változatok további sorsára: vajon inkább a további szétkülönbözés vagy ellenkezőleg: az egységesülés irányába hat-e. Sokan úgy gondoljuk, hogy a határtalanítás mindkettőt elősegítheti, attól függően, milyen nyelvtervezési lépésekkel kapcsolódik össze, s a nyelvtervezés milyen nyelvpolitikai feltételrendszerbe illeszkedik be. Ezért a határtalanítással párhuzamosan fontos lenne kialakítani egy olyan nyelvmenedzselési koncepciót, amely úgy teszi lehetővé a beszélők számára, hogy a saját nyelvükben otthon érezzék magukat, hogy közben az integrálódást, s nem a szétfejlődést mozdítja elő. E leendő koncepció legtöbb eleme előkerült már az 1990-es évek nyelvművelési, nyelvtervezési vitái során; nem sok kell hozzá, hogy egységes nyelvstratégiává álljanak össze.

Elméleti jelentősége. A határtalanításnak nem elhanyagolható az elméleti jelentősége sem. Nem érdektelen megvizsgálni, hogyan alkalmazkodik nyelvünk a nyolc különböző országban élő Kárpát-medencei magyarok sajátos igényeihez, milyen típusú kontaktusjelenségek kerülnek be az egyes közösségekbe, mi az, ami könnyen és zökkenőmentesen be tud épülni az átvevő nyelvi rendszerbe, mi az, ami csak bizonyos átalakítások árán jut be, és mi az, ami a jelenlegi szociolingvisztikai körülmények közt egyáltalán nem tud behatolni az átvevő nyelvi rendszerbe. Minél jobban beépülnek a ht nyelvváltozatok sajátosságai a közmagyar szótárakba, nyelvtanokba és nyelvhelyességi, helyesírási stb. kézikönyvekbe, annál tisztábban fogunk látni ezekben a kérdésekben is, ez pedig nemcsak a magyar nyelvészet érdeke, hanem az általános nyelvtudományé is.

FERENC VIKTÓRIA

A kisebbségi magyar felsőoktatás és nyelvi kihívásai a Kárpát-medencében: problémák és feladatok

Kisebbségi magyar felsőoktatás a Kárpát-medencében

Mióta a történelmi Magyarország etnikailag magyar lakosságának egyharmada a szomszédos országok kötelékébe került, a küllhoni magyarság anyanyelvű oktatásának biztosítása a kisebbségi közösségek egyik állandó, kiemelt ügye lett, már-már a kisebbségpolitika elválaszthatatlan részévé vált.¹ A kisebbségpolitika ilyen irányú törekvései nem alaptalanok, hiszen a határon túli magyarok identitásátadásának igen fontos összetevője az anyanyelvű iskolahálózat.

A Kárpát-medence Magyarországgal szomszédos országaiban ma számos, különböző szintű oktatási intézményben van lehetőség a magyar kisebbség tagjainak anyanyelvén folytatni tanulmányait. A kisebbségi oktatási rendszerek kiépítése és fenntartása (óvodától az egyetemig) azonban egyetlen régióban sem volt könnyű feladat. Különösen a magyar nyelvű felsőoktatás intézményeinek megtartása, illetve új intézmények alapítása, a létező szakválaszték bővítése jelentett nagy kihívást a magyar közösségek számára. Ennek hátterében részben az

¹ Kozma Tamás (szerk.) *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Új Mandátum, Budapest, 2005. 7., Papp Z. Attila: A kisebbségi oktatás politikai, jogi, társadalmi keretei. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.) *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. MTA Nemzeti és Etnikai Kisebbségkutató Intézet – Gondolat, Budapest, 2008. 384.

a tény áll, hogy az anyanyelvű oktatás igényét a felsőoktatásban többnyire igen nehéz elfogadtatni. Nemcsak az adott többségi társadalom, de általában véve a többségi értelmiségi sem érti, hogy miért ragaszkodnak a kisebbségek a felsőoktatásban is anyanyelvükhöz, amikor az Európai Unió számos tagországában ez a korosztály már a második vagy a harmadik idegen nyelv elsajátításánál tart.² Ugyanakkor azt a fokozott lemaradást, amit a határon túli magyar lakosság körében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya tekintetében lehet tapasztalni³ csak az anyanyelvű oktatás teljes vertikumának kiépítésével lehet garantálni.

Az alulreprezentáltság megszüntetésére, az esélyek kiegyenlítésére a rendszerváltás utáni időszakban kínálkozott lehetőség. A zárt politikai rendszerek felbomlásával a kisebbségi jogok kiszélesedtek Közép-Európában. A nemzeti nyelveken folyó felsőoktatás terjedése mellett a magyar kisebbségi régiók mindegyikében (Erdélyben, Felvidéken, Vajdaságban, Szlovénia és Horvátország magyarlakta részein, illetve Kárpátalján is) megfogalmazódott az igény a magyar nyelvű felsőoktatás meg- és/vagy újrateremtésére, többek között nem (csak) állami, hanem önálló magyar nyelven oktató felsőoktatási intézmények alapítása révén. Ennek a folyamatnak természetesen kedvezett az is, hogy ebben az időszakban az egész térségben, beleértve Magyarországot és szomszédos államokat egyaránt, a felsőoktatás expanziójának lehettünk tanúi, sorra alakultak az új egyetemek, főiskolák, bővült a szakválaszték. A magyar intézmények alapítása tehát ebbe a nemzetközi trendbe is jól illeszkedett.

A kisebbségi egyetemalapítások szinte mindegyik régióban a magyar állam közreműködésével mentek végbe. Ugyanakkor érezhető annak a kisebbségi politikai elitnek a szerepvállalása is, amelynek az előző rendszerekben nem voltak lehetőségei és eszközei, hogy kielégítse saját

² Kurdi Krisztina – Ring Éva: Kisebbségi felsőoktatás az Európai Unióban és a Tiroli modell. In: Ruda Gábor (szerk.) *Nemzetiségi Iskolák – Kétnyelvű oktatás*. Szentgotthárdi konferencia. Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület – Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark. Pilisvörösvár – Graz, 2002. 347.

³ Csete Örs – Papp Z. Attila – Setényi János: Kárpát-medencei magyar oktatás az ezredfordulón. In: Bitskey Botond (szerk.) *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest, 2010. 126–165. Kontra Miklós: *Language-based educational discrimination in the Carpathian Basin*. University of Essex, 7th Annual Lecture on Language and Human Rights, 2009. Letöltve: <http://privatewww.essex.ac.uk/~patrickp/ldr/LHR7Kontra2009.pdf>; Letöltés napja: 2010–08–13.

közössége olyan égető igényeit, mint az anyanyelvű oktatás kiterjesztése a felsőoktatásra, illetve az értelmiségi réteg utánpótlásának biztosítása.

Az önálló magyar tannyelvű intézmények megalapításával a magyar diákok képzéséért folytatott harcban megszűnt a helyi állami felsőoktatási intézmények monopol helyzete. A kialakult versenyhelyezetre az állami oktatási szféra új magyar tannyelvű karok, magyar tárgyú tanszékek megnyitásával reagált. Ez a folyamat mára megsokszorozta a rendszerváltás előtt működő magyar tárgyú vagy magyar nyelvű szakok számát a határon túli régiókban, s a folyamat még ma sem tekinthető teljesen lezártnak.

Egyetemi tannyelvpolitika

A kisebbségi magyar közösségek két- és többnyelvűsége, nyelvpolitikai helyzete témakörében számos összefoglaló jellegű tanulmány látott napvilágot az elmúlt években. A határon túli magyar közoktatás kérdéseinek nyelvi, nyelvpolitikai kérdéseivel is rendszeresen foglalkoznak a kutatók. Sokkal kevesebb figyelem jut azonban a kisebbségi magyar felsőoktatás, azon belül is a magyar nyelven (is) oktató határon túli magyar egyetemek/főiskolák tannyelvpolitikai problémáinak, az ezen a téren fennálló kihívásoknak. Ennek egyik oka talán az, hogy a „*tannyelvpolitika*” szó hallatán a Kárpát-medencében kisebbségi magyarként élő egyetemi hallgatók, oktatók, de még az intézményi hierarchia legfelsőbb fokán elhelyezkedő rektorok, dékánok, sőt még az oktatást „irányító” kisebbségi szakpolitikuskok is gyakran értetlenkedve néznek. Nekem legalábbis ez volt a tapasztalatom, amikor a Kárpát-medence kisebbségi magyar egyetemeire, főiskoláira látogattam el azzal a céllal, hogy megtudjam, hogyan gondoskodnak⁴ az ottani vezetők arról, hogy a nyelvek oktatásban betöltött szerepe a hallgatók számára a lehető legoptimálisabb módon legyen meghatározva.

⁴ Nem véletlen a szóhasználat, azaz a nyelvpolitika gondoskodásként való értelmezése. Ezzel azt a gyakorlatot követem, amikor a magyar „nyelvpolitika” kifejezést az angol „language policy” (előrelátás, stratégia) értelemben használják, de figyelembe veszik, hogy a magyar változat terjedelme az angol műszónál szélesebb és összetettebb (hiszen utal az állam vagy politikai párt irányítására, taktikájára is, aminek az angolban már a „politics” utótagú összetételek felelnek meg). Lásd: Szépe György: *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra, Pécs, 2001. 14–15.

Pedig a tannyelvpolitika fogalmát a világ számos részén ismerik, sőt a gyakorlatban is alkalmazzák. Definíciója is létezik. Megjegyzem, több is. Ezekre alapozva⁵ elmondhatjuk, hogy a *tannyelvpolitika olyan ideológiai keret, amelynek gyakorlatba ültetése, azaz az oktatás tannyelvi tervezése (a nyelvi tervezés altípusának, az elsajátítás-tervezésnek egyik lehetséges formája⁶) a nyelvek elsajátításának befolyásolására tett szándékos erőfeszítéseket jelent a tanítás nyelvének/nyelveinek megválasztása által.*

Tannyelvpolitikáról, tannyelvválasztásról akkor beszélhetünk, ha a szélesebb értelemben vett társadalompolitikai makro körülmények (több nyelv jelenléte) indokolttá, az intézményi mikro körülmények (tanárok, diákok nyelvtudása) pedig lehetővé teszik a választást. A tannyelvi tervezés, a nyelvi tervezés részeként nem kizárólag nyelvészeti tevékenység, sokkal inkább társadalmi tervezési tevékenység, amely több más tudomány eredményeire is támaszkodik. Nyelvi tervezési koncepció, hatékony nyelvi stratégia kidolgozása (akár csak egyetlen intézmény részére is) lehetetlen anélkül, hogy ismerjük a célközösség társadalmi, politikai, gazdasági, demográfiai helyzetét, és nem utolsósorban nyelvi folyamatait.⁷

Elvileg nincs szükség tannyelvpolitikára egy olyan felsőoktatási intézményben, amely az oktatás nyelvével megegyező nyelvű homogén közegben működik, s végzett hallgatói is nagy valószínűséggel ebben a homogén nyelvi közegben élnek le teljes életüket. Az ilyen homo-

⁵ A definíció jelen tanulmány munkadefiníciója, amely az alábbi írásokon alapszik: Cooper, Robert L.: *Language planning and social change*. Cambridge University Press, Cambridge, 1989. Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999. Kontra Miklós: Tannyelv, (felső)oktatás, nyelvpolitika. In: Kontra Miklós (szerk.): *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Liliium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2005. 17–39. Vámos Ágnes: *A kétnyelvű oktatás tannyelv-politikai problémátörténete és jelenkora*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2008. Csernicskó István – Szabó Mihály Gizella: Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey Botond szerk., *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest, 2010, 167–198. Szépe i.m.

⁶ A nyelvi tervezésről lásd: Haugen, Einar: *The Ecology of Language*. Stanford University Press, Stanford, 1972. Haugen, Einar: *Language Planning*. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – K. J. Mattheier (eds.): *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Walter de Gruyter, Berlin, 1987. Vol. 1: 626–637. Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *Nyelvi tervezés*. Universitas Kiadó, Budapest, 1988. Az oktatás-tervezés és elsajátítás-tervezés fogalmakra lásd Cooper i.m., Bartha i.m. 198.

⁷ Szépe i.m. 15

gén nyelvi közegek létezése és az életutak beláthatósága azonban erősen támadható fogalmakká váltak az elmúlt évtizedekben, mint ahogyan az egynyelvű egyetem koncepciója is. Hiszen a globalizációval párhuzamosan terjedő angol nyelv egyre erőteljesebb jelenléte miatt az eddig megkérdőjelezhetetlenül egynyelvű államokban is van ok a tannyelvek kérdéskörével foglalkozni,⁸ kisebbségi közösségekben pedig mindig is volt rációja ennek a témának. Azt pedig, hogy egy fiatal diplomásnak milyen nyelvek ismeretére lesz szüksége élete során, sosem lehetett könnyű megjósolni, manapság azonban, amikor az egységes európai felsőoktatási tér, a horizontális mobilitás korszakát éljük, ez egyre nehezebb.

Az oktatási intézmények felelőssége ezen a ponton nagy, ugyanis egy vagy több tannyelv kiválasztásával (történjen ez akár tudatosan, akár *ad hoc* módon) hosszú távon befolyásolhatják a hallgatók életesélyeit, munkaerő-piaci helyzetét.⁹ Azzal, hogy egy egyetem támogatja bizonyos nyelvek tantárgyként való oktatását és tannyelvként való alkalmazását, lehetőséget biztosít egyes nyelvek megjelenéséhez az adminisztrációban, a feliratokban, hirdetésekben vagy az intézmény honlapján, nyelvpolitikát folytat, mely hatással van a szóban forgó nyelvek iránti attitűd alakulására és a nyelvek elsajátítására is. Európa egyes (nem csak) kisebbségi egyetemei már felismerték az ebben rejlő lehetőségeket (és veszélyeket), s explicit egyetemi nyelvi stratégiát, tannyelvpolitikát dolgoztak ki a többnyelvűség ösztönzésére. Ilyen például a finnországi Helsinki¹⁰ és Jyväskyläi Egyetem tannyelvpolitikája.¹¹ A probléma, amely a finneket gondolkodásra, alap kutatásokra, majd határozott cselekvésre készítette, az a tendencia volt, hogy a finn nyelv kezdte elveszíteni nyelvhasználati szinterei egy részét az angol nyelv terjedésének hatására. Különösen a technológia, a tudományok, a kereskedelem, a populáris kultúra és az oktatás terén jelentkezett az angol előretörése, a nemzeti nyelv kiszorulása. Ezt megakadályozandó Auli Hakulinen és kutatótársai készítették nyelvpolitikai cselekvési programot a finn nyelv státuszának

---

⁸ Phillipson, Robert: *Linguistic imperialism continued*. Routledge, 2009. New York – London, 136–137.

⁹ Kontra 2005. 11.

¹⁰ Lásd a Helsinki kétnyelvű egyetem hivatalos tannyelv-politikáját finn, svéd és angol nyelven az alábbi honlapon: http://www.helsinki.fi/inbrief/strategy/HYn_kieliperiaatteet.pdf

¹¹ Lásd a Jyväskylä Egyetem hivatalos tannyelv-politikáját angol és finn nyelven az alábbi honlapon: <http://www.jyu.fi/fi/hallinto/strategia/en/JYlanguagepolicy.pdf>

védelméért.¹² Finnországban tehát az egyetemi tannyelvpolitikák ebbe az átfogó nyelvpolitikába ágyazódnak bele.¹³

A 21. századi oktatási folyamatok, mint például a bolognai reform hatására a többnyelvű, többkultúrájú egyetemek kérdése égetően fontossá válhat Európa hozzánk közelebb eső felében is. Mára Magyarország és a magyar kisebbségek életterét szolgáló környező országok is részei az Európai Felsőoktatási Térnek. Mivel az oktatás, amelynek megreformálására a bolognai folyamat törekszik, megvalósíthatatlan valamely közvetítő nyelv nélkül, maga a folyamat sem lehet nyelvileg semleges. Ahhoz, például, hogy a tudományos fokozatok és egyetemi végzettségek összehasonlíthatósága, kölcsönös elismertetése megtörténhessen, ki kell jelölni azt a közös nyelvet (vagy nyelveket), amely(ke)n az oklevélmeléleteket kiállítják; a mobilitás megvalósulásához olyan kommunikatív és szakmai nyelvtudással kell a diákokat, oktatókat és adminisztratív dolgozókat felvértezni, amely lehetővé teszi számukra, hogy más országokban, illetve más országok számára elérhetően is képesek legyenek effektíven adminisztrálni, órákon részt venni, oktatni, vagy kutatásokat végezni. Ugyanakkor a mobilitás lehetőségének megteremtéséhez az is hozzátartozik, hogy az egyetemeknek is kínálniuk kell az államnyelvtől eltérő nyelvű kurzusokat, ehhez pedig idegen nyelven oktatni tudó tanárookra, elérhető idegen nyelvű szakirodalomra van szükség. Az említett célok mindegyike komoly nyelvi kihívást jelent a résztvevő egyetemek számára, melyek annál inkább fokozódnak, minél több ország felsőoktatását kell (nyelvileg is) harmonizálni. A hatékony egyetemi tannyelvpolitika, a szélesebb értelemben vett nemzeti nyelvpolitika részeként így ma már aktuális kérdésként vetődik fel a mi számunkra is.

A kétévenkénti miniszteri tanácskozások közleményeit elemezve (2001 Prága, 2003 Berlin, 2005 Bergen, 2007 London, 2009 Leuven)¹⁴

¹² Hakulinen és mstai 2009, idézi Laihonon, Petteri: A finn nyelvpolitika. *Magyar Nyelvjárások*. 2009. XLVII, 119–143.

¹³ Érdemes kiemelni a sorrendiséget: Jyväskyläben 2004-ben, Helsinkiben 2007-ben látták szükségét saját nyelvpolitikájuk kidolgozásának, míg országos szinten erre csak 2009-ben került sor, bár már 2003-ban is voltak összefoglaló problémafelvetések (Laihonon, i.m. 120), de explicit nyelvpolitika csak 2009-ben született.

¹⁴ A dokumentumokat lásd a bolognai folyamat hivatalos honlapján: The Official Bologna Process website 2007–2010, Ministerial declarations and Communiqués: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/declarations_communique.htm

azt láthatjuk, hogy bár az Európai Unió a deklarációk szintjén¹⁵ a többnyelvűség mellett foglal állást, annak támogatására ösztönzi tagállamait, mégis, egy ilyen fontos kérdésben, mint a felsőoktatás reformja, nyelvi kérdésekről explicit módon nem történik említés. Ehelyett inkább egy *laissez faire* típusú nyelvpolitikával szembesülhetünk, ahol a csatlakozott államok egyéni felelősségére van bízva, hogy milyen mértékben engedik felsőoktatásukban a nemzetközi és nemzeti, valamint kisebbségi nyelvek arányát megoszlni.

A Kárpát-medence magyarsága (és annak felelős vezetői) a világban zajló folyamatokat, e tekintetben legalábbis úgy tűnik, nem érzékelik, nem is nagyon tájékozódnak erről. A határon túli felsőoktatási intézményekben folytatott terepmunkáim során az volt a benyomásom, hogy ahogyan a nyelvészetben korábban az volt az uralkodó nézet, hogy a magyar nyelv egyközpontú, ezért mindenkinek – a határon túliaknak is – a magyarországi nyelvi standardhoz kell igazodnia,¹⁶ jelenleg kevés kivétellel ugyanez érvényesül a (felső)oktatáspolitikában is. Vagyis anélkül, hogy tudomást vennének arról, hogy a határon túli felsőoktatási intézmények kétnyelvű környezetben kétnyelvű/vagy többnyelvű munkaerőpiacra termelnek, „a száználmasan egynyelvű magyar (értsd: magyarországi) iskolázás” mintáját követjük, amely „már emberöltők óta nem nyújt nyelvtudási mintázatokat diákjainak”.¹⁷

Természetesen mindezt a kisebbségi oktatáspolitikát tágabb és egyben sajtóságos kontextusában kell értelmeznünk, ahol az anyanyelven megszervezett oktatásban a nyelv szerepe nem szűkül le csupán kommunikációs eszköz voltára. Tannyelvként alkalmazva „a nyelv korántsem csak technika, nem steril eszköz, hanem kontextusérzékeny, kultúraérzékeny, kultúrafüggő”.¹⁸ Az anyanyelvű oktatást hangsúlyozó oktatáspolitikát háttérében egy igen erősen érvényesülő nyelvi ideológia áll, amely a magyar tannyelvű oktatást az identitásőrzéssel, a nyelvmegtartással,

¹⁵ Az Európai Unió nyelvpolitikai ajánlásait lásd az alábbi honlapon: http://ec.europa.eu/education/languages/eu-language-policy/index_hu.htm

¹⁶ A magyar nyelv egy- vagy többközpontúsága körüli vitákról lásd Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Osiris, Budapest, 1998.

¹⁷ Bárdos Jenő: Pazarló magyarok: nyelv- és kultúravesztéseink történetéből. In: Garacsi Imre – Szilágyi István (szerk.) *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2010. 139–150.

¹⁸ Péntek János: Tanulságok – szentencia nélkül. In: Kontra Miklós (szerk.) *i.m.* 239.

s ezáltal a közösség megmaradásával kapcsolja össze. Megjegyzem, nem alaptalanul, hiszen több kutatás is bizonyította, hogy az iskola tannyelve közvetlen összefüggést mutat a kisebbségben élő emberek anyanyelvük-höz való viszonyával, s ezáltal a nyelv megtartásával.¹⁹ A magyar nyelvű felsőoktatás abban is szerepet játszik, hogy az anyanyelvhasználat minél több nyelvhasználati szintéren megvalósulhasson, a szaknyelvi regiszterek magyar nyelven is kialakuljanak, megőrződjenek. Továbbá sajátos jellemzője a magyar kisebbség helyzetének, hogy azt a fokozott lemaradást, amit a határon túli magyar lakosság körében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya tekintetében lehet tapasztalni,²⁰ az anyanyelvű oktatás teljes vertikumának biztosításával lehet fokozatosan korrigálni.

A rendszerváltást követően, amikor a kisebbségi jogok kiszélesedtek, Közép-Európában ilyen szempontokat mérlegelve szervezték meg és/vagy újjá a határon túli magyar felsőoktatást mind a négy nagy kisebbségi régióban (Erdélyben, Felvidéken, Vajdaságban és Kárpátalján), nemcsak állami, hanem magán felsőoktatási intézményeket is alapítva. Mivel az anyanyelvű oktatás fejlesztése a rendszerváltás előtt politikai korlátokba ütközött, a magyar felsőoktatás kialakításának elsődleges szempontjait a kisebbségvédelem és az identitáspolás szolgáltatták. Épp amiatt, hogy korábban a diktatórikus rendszerek megakadályozták minden ilyen irányú törekvést, egybehangzó vélemény volt, hogy a képzés nyelve az új egyetemeken egyértelműen a magyar nyelv lesz.

Will Kymlicka²¹ gondolatmenetét alkalmazva az oktatás nyelvének kérdésére, megállapíthatjuk, hogy ahogyan az egyes államok etnokulturális és nyelvpolitikai semlegessége megvalósíthatatlan, úgy egyetlen intézmény és egyetlen egyetem sem maradhat semleges a nyelv kérdésében. Azzal ugyanis, hogy döntés születik az oktatás, a vizsgáztatás, a szakdolgozatok, az adminisztráció nyelvéről, tulajdonképpen az egye-

¹⁹ Csernicskó István: Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2008. 153–170. Czibere Mária: Az anyanyelvi nevelés és az identitás összefüggései. In: Csernicskó István – Kontra Miklós (szerk.): *Az Úveghegyen innen. Anyanyelváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. PoliPrint Kft – II. Rákóczi Ferenc KMF, Ungvár – Beregszász, 2008. 56–80.

²⁰ Csete–Papp Z.–Setényi, i.m. 127, Kontra, 2009.

²¹ Lásd Kymlicka, Will – Krizsán Andrea: „Az állam etnokulturális semlegessége nemcsak megvalósíthatatlan, de nem is kívánatos”. Will Kymlicka kanadai filozófussal Krizsán Andrea beszélget. *Fundamentum* 1997/2, 43–53.

temi tannyelvpolitikáról döntenek az illetékesek. Akkor is nyelvpolitikáról kell beszélnünk, ha ezek a döntések nem átgondolt, hanem spontán módon születnek, vagy éppen sokkal inkább kötődnek kisebbségpolitikai, mint nyelvi, nyelvtervezési, gazdasági vagy társadalmi szempontokhoz. A Kárpát-medence újonnan alakult magyar egyetemeinek döntése arról, hogy (gyakorlatilag kizárólag) a magyar nyelv lesz a tannyelvük, tulajdonképpen tannyelvpolitikai döntés volt. Érzelmi és a kisebbségpolitikai szimbólumrendszer szempontjából érthető ez a döntés, ám nyelvtervezési és oktatáspolitikai szempontból nem eléggé átgondolt és sok tekintetben nem hatékony, illetve a döntéshozók nyelvészeti, nyelvpolitikai tájékozatlanságáról árulkodik.

A határon túli magyarság anyanyelvű oktatásának ügye ezen a ponton olvadt bele a kisebbségpolitika kormányokon átívelő, sokszor ellentmondásos forgatagába,²² melynek negatív következményei közé tartozik az a tény is, hogy a kisebbségi oktatást érintő döntéseket gyakran nem szakmai, hanem kisebbségpolitikai szempontok alapján hozzák meg, ahogyan a fenn említett példán láthattuk is. A problémák azonban nemcsak az oktatás nyelvére vonatkoznak, hanem annak megvalósulási keretére, azaz a határon túli magyar felsőoktatás intézményrendszerének kialakítására is. Munkám további részében a kisebbségi magyar felsőoktatás problémáit az említett két szempontból közelíttem meg.

Tannyelvpolitikai problémák – munkaerőpiaci relevancia, szemlélet, nyelvtudás

Axiómaként tekinthetünk arra, hogy az anyanyelven megszervezett oktatás fontos a határon túli magyarok nyelvükhöz való viszonya, identitása és megmaradása szempontjából. De azt is látni kell, hogy a jól megszervezett, tannyelvpolitikában rögzített többnyelvű oktatás *nem ellentétes* a kisebbségben élő magyarok nemzeti érdekeivel.

A rendszerváltás óta új igények jelentek meg a felsőoktatásban, és jelenleg több olyan kihívással is szembesülnie kell a felsőoktatás szereplőinek, amelyek a 90-es évek elején, a magyar nyelvű oktatás újra-szerveződésekor még nem voltak hangsúlyosak. Csete és szerzőtársai²³

²² Kozma, i.m. 7., Papp Z., 2008. 384.

²³ Csete-Papp Z.-Setényi i.m. 131.

arra hívják fel a figyelmünket, hogy amellet, hogy a kisebbségi oktatás fontos szerepet tölt be a nemzeti/nemzetiségi identitás fenntartásában és újratermelésében, ugyanakkor a kisebbségi alrendszereknek (köztük az anyanyelvi oktatásnak) nemcsak az identitással összefüggő funkciói vannak, hanem a szélesebb értelemben vett társadalmi integrációval kapcsolatos feladatai is. A kisebbségi oktatás esetében ezért jogos elvárás, hogy az identitásörzés mellett a képzések kimeneti szakasza valamilyen mértékben összhangban legyen a *munkaerő-piaci igényekkel*. Az egynyelvű felsőfokú képzés egynyelvű (szakmai) kompetenciát eredményez, ami a szűken vett szülőföldön, esetleg a Magyarországon való boldogulás esélyét hordozza, de nem járul hozzá a diákok szabad mozgásához országukban vagy az európai térben. Az a (regionális, országos vagy európai) munkaerőpiac, amely a határon túli magyar felsőoktatás diplomásait befogadhatja, semmiképpen sem egynyelvű, hanem két-, de egyre inkább többnyelvű.

Ennek értelmében az sem alaptalan elvárás a felsőfokú intézményekkel szemben, hogy a klasszikus ismeretekén túl, a munkaerőpiacon jól konvertálható gyakorlati ismeretek között nyelvtudással is felvértezzék a diplomásokat a jobb munkaerő-piaci elhelyezkedés, a versenyképesség, a határok nélküli Európa kínálta horizontális mobilitás lehetőségének kihasználása érdekében. A nyelvtudás biztosítása ma már szociális kérdéssé vált.²⁴ Sokan foglalkoznak a világnyelv (egyre inkább kizárólagosan az angolt értve alatta) tanulásának fontosságával, hiszen a globális tudásanyag hozzáférésehez, a globális folyamatokba való bekapcsolódáshoz nélkülözhetetlen eszköz a nyelv. Ezzel párhuzamosan viszont egyre kevesebbet hallunk más nyelvek tanulásának fontosságáról, ami viszont égető volna az Európai Unió által hirdetett nyelvi sokféleség fenntartása érdekében, továbbá azért is, mert a régiók Európájában az egyéni életutak sikeressége „a” világnyelv ismerete mellett, a lokális lingua frankák (amilyen Kelet-Közép-Európában pl. az orosz vagy a német) ismeretén is múlhat. A kisebbségi közösségek számára ehhez adódik az államnyelv magas szintű ismeretének igénye is. S végül, de egyáltalán nem utolsósorban az anyanyelv kell, hogy kiegészítse a kisebbségi magyarok nyelvi repertoárját, annak is nem egy konzervált, de modernizált változata: „Egy ideig sokan azt hitték, ezek a világnyelvek kiszorítják az anya-

²⁴ Glatz Ferenc: Hét tézis az Európai Unióról és a nyelvekről. *Magyar Tudomány* 2001/7, html változat. Letöltve: <http://www.matud.iif.hu/01jul/glatz.html>. Letöltés napja: 2010–10–16.

nyelveket (...) Nem így történt (...) Világos lett: a modern technikát, az új világ bonyolult társadalmi-világnézeti konfliktusait az ember csak anyanyelvén érti meg. Érzelmi világát kiteljesíteni anyanyelvén fogja a jövőben is. Ezért tehát a kis nyelveket is modernizálni kell. Ha nem lesz magyar vagy szlovák, vagy román nyelven modern fizika-, kémia- vagy biológiaoktatás vagy nem lesz szépirodalom, verskultúra, akkor az alföldi vagy regáti, vagy a kárpátaljai kisgyerekek a holnap világversenyében már hatéves korukban szociális hátrányba kerülnek a Midwest vagy más nagykulturákba született kisgyermekkel szemben”.²⁵

Az egyének többnyelvűségének kialakítása az oktatáson keresztül a legkézenfekvőbb. Ahogyan az egyéni kétnyelvűség esetében is keresik a kritériumait annak, hogy miként lehet valakiről azt állítani, hogy kétnyelvű, ekképpen a két/többnyelvű oktatás kapcsán is fontos a kritériumok meghatározása.²⁶ Ahhoz, hogy a többnyelvű oktatás célja megvalósuljon, azaz magas szintű nyelvtudás alakuljon ki az adott nyelveken, fontos kritérium az egyes nyelvek oktatása és a nyelveken való oktatás együttes alkalmazása. A hagyományos nyelvoktatást kiegészítve a megoldást az az oktatási forma jelentheti (CLIL/EMIL²⁷), amikor nem az anyanyelvet alkalmazzák tanítási nyelvként egy nem nyelvi tárgyra: azaz angolul, románul, szlovákul, szerbül vagy ukránul tanulnak az egyetemisták egyes tárgyakat. Ezzel annak a problémája is orvosolható, hogy az egyre csökkenő tanulmányi idő, az egyre növekvő ismeretanyag nehezen összeegyeztethető a nyelvtanulással járó extra foglalkozások igényével.

Ami a nyelvek oktatásban betöltött arányát illeti, az oktatási intézményen kívüli viszonyokat is figyelembe kell vennünk. Abban az esetben, ha az oktatási intézmény olyan közegben helyezkedik el, ahol a környezetre az egyik nyelv dominanciája jellemző, akkor az intézmény tannyelvi között a kevésbé használt nyelvet kell erősíteni (de nem kizárólag csak azt).

Kritérium az is, hogy a tannyelvek kiválasztásánál a hallgatók a nyelveket ne egymás kárára, egymást helyettesítendő, hanem párhuzamos használatra sajátítsák el. Ezzel elkerülhető a nyelvi hiány problémája: annak a nyelvtudásbeli hiánynak a kialakulása, ami a beszélőt bizonyos

---

²⁵ Glatz i.m.

²⁶ Vámos i.m. 15.

²⁷ CLIL: Content Language Integrated Learning, EMIL: Enseignement d'une matière par integration d'une langue étrangère. Lásd bővebben: Marsh, D. – Marsland, B (eds): *CLIL Initiatives for the Millenium. Report on the CEILINK Think Tank*. Finland: University of Jyväskylä. 1999.

esetekben mondandója megcsonkítására, sőt teljes elhallgatására indítja.²⁸ A nyelvi hiány nagyon gyakori a szaknyelvekben, különösen azokban az ágazatokban (jogi, közigazgatási, műszaki), ahol nincs anyanyelvű felsőoktatás – állítja romániai kutatásai alapján Sorbán Angéla.²⁹ Ennek a fordítottja is előfordulhat: a nyelvi hiány az államnyelvű szakmai kommunikáció (lehet, hogy épp egy állásinterjú) során sújtja azt a beszélőt, aki kizárólag anyanyelven végezte felsőfokú tanulmányait. A szaknyelvoktatásnak³⁰ több nyelven (anyanyelven, államnyelven, szakmától függően idegen nyelven is), lehetőleg egymással kiegyensúlyozott viszonyban kell megjelennie a többnyelvű kisebbségi felsőoktatásban. Erre a kihívásra emlékeztetnek magyarországi oktatási szakértők is: „Érdekes kérdéskör a határon túl a képzés nyelve, hiszen a szakszókincset nem csak magyarul, hanem az adott állam nyelvén is ismernie kellene a végzős hallgatóknak. Ennek hiánya gyakori probléma, miként az ellenkezője is, nevezetesen hogy sok szakképzett nem ismeri szakmájának magyar szakszókincsét. Mindkettő hátrányosan érinti a fiatalok munkapiaci pozícióit”.³¹

A képzés nyelvi részének szervezésében alapelv kell legyen, hogy ne felcserélő (szubtraktív) kétnyelvűségben gondolkodjunk, hanem anyanyelvdomináns hozzáadó (additív) többnyelvűségi modellben, a kétnyelvű oktatást pedig ennek rendeljük alá. De van itt egy probléma: a *szemlélet*. A Kárpát-medence azon országaiban, ahol magyar kisebbség él, a többnyelvűség értéként való felfogása (sem a többség, sem pedig a kisebbség oldaláról) egyelőre még nem jellemző. A többségiek rendszerint a felcserélő és aszimmetrikus kétnyelvűséget támogatják, s ennél fogva a kisebbségiek körében a kétnyelvűségre mint egyfajta veszély-

²⁸ Lanstyák István: A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságtudományban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2008. 118–135.

²⁹ Sorbán Angéla: A kétnyelvűségről munkaerő-piaci kontextusban. In: Horváth István – Tódor Erika Mária (szerk.): *Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kritérion, Kolozsvár, 2009. 133–144.

³⁰ A szaknyelvoktatás azonban nem szűkíthető le csupán a terminológia oktatására. A szaknyelvek rétegzettek, és ebben a rétegzettségben három szintet lehet elkülöníteni: (1) a felső réteg: a tudományos nyelv; (2) a középső réteg: a szakmai köznyelv; (3) az alsó réteg: a szakmai társalgás nyelve. Emellett a sikeres szakmai kommunikációhoz szükséges a szaknyelvi normák ismerete, amely egyrészt terminológiai normát jelent (a pontos és adekvát szakszó, terminus használata), másrészt pedig szemantikai normát, azaz az adott terminus illeszkedését a bevett szaktudományos gyakorlatba (Ablonczyné 2006, idézi Sorbán i.m. 142).

³¹ Csete–Papp Z.–Setényi i.m. 149–150.

forrásra, az asszimiláció előszobájára tekintenek. Nem is csoda, ha félnek tőle, hiszen a Kárpát-medencében a történelmi tapasztalatok ezt támasztják alá.³² Pedig a világ számos pontján ismerik a hozzáadó kétnyelvűséget. A jó felsőoktatási tannyelvpolitikának sarkalatos pontja a többnyelvűség értéként való felfogása.³³ Ha fellapozzuk a már említett Helsinki Egyetem tannyelvpolitikájának dokumentumát, az előszóban ezt olvashatjuk (saját fordítás az angol változat alapján): „A nyelvpolitika szelleme az alábbi mondatban kristályosodik ki: az egyetem két- és többnyelvűsége az egyetemi közösség minden tagjának erőssége és többletforrása lehet. Hisszük, hogy a nyelvpolitika megerősíti és terjeszti majd ezt a szellemiséget az egyetemen.”³⁴ Ebben a tekintetben tehát szemléletváltásra, pozitív példák megélésére vagy azokról való tájékoztatásra van szükség a Kárpát-medencében.

A szemlélet problémájából talán következik is a *nyelvtudás* problémája. A hallgatók és az oktatók nyelvtudása pedig lényegesen befolyásolja egy-egy egyetemi tannyelvpolitika megvalósításának sikerességét. Az alábbi diagramokon láthatjuk, hogy az államnyelvtudás és (legalább) egy idegen nyelv ismerete a Kárpát-medencei magyarok jelentős részére nem igazán jellemző.

Az 1. ábra jól szemlélteti, hogy a külhoni magyarok átlagosan jól (5-ös érték a 7-es skálán) beszélnek az adott államnyelvet, de előfordul az is, mint a kárpátaljai magyarok esetében az ukránnal, hogy a közösség csak nagyon gyenge kompetenciákkal rendelkezik az államnyelvet illetően. Illetve azt is érdemes megjegyezni, hogy még a legmagasabb szintű államnyelvtudással rendelkező örvidéki magyarok esetében sem beszélhetünk nagyon jó (6-os érték), csak ahhoz közeli nyelvtudással. A fenti adatokhoz hasonló adatokat mutatnak a Kárpát Panel című kutatási program eredményei is.³⁵

A szociolingvisztikai, szociológiai kutatások eredményei mellett ad némi képet a felsőoktatásba igyekvők nyelvi alapjáról az is, hogy a (2008-tól) kötelező ukrán nyelv és irodalom érettségi és felvételi vizsgán mekkora arányban buktak el a magyar tannyelvű

---

³² Kontra 2005:20.

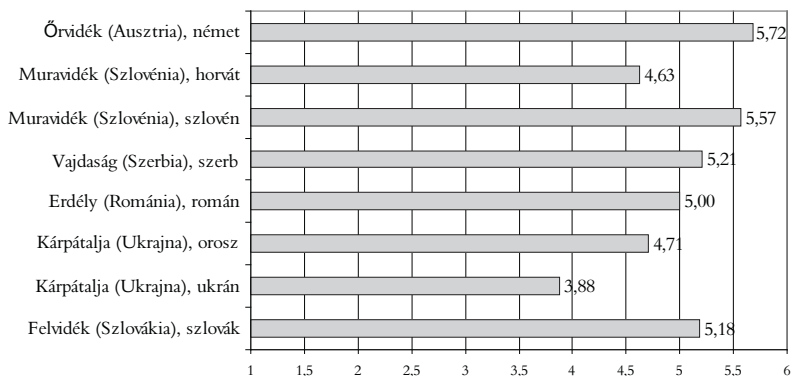
³³ Szépe i.m. 142.

³⁴ http://www.helsinki.fi/inbrief/strategy/HYn_kieliperiaatteet.pdf

³⁵ Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2007. Csernicskó–Szabó Mihály i.m. 181.

iskolák diákjai (lásd 1. táblázat). 2008-ban például országosan a vizsgázók 8,38%-a bukott meg, miközben a magyar tannyelvű iskolák végzősei között ez az arány 29,58% (három és félszer több!), miközben a többi érettségi tárgy esetében (melyeket anyanyelvükön tehettek le a vizsgázók) gyakorlatilag nincs különbség a magyar és nem magyar tannyelvű intézmények végzősei között.³⁶ 2009-ben országos szinten az összes érettségiző 9%-a bukott meg a vizsgán. A kárpátaljai magyar érettségizőknek csak 28%-a (535 diák) szánta rá magát a megmérettetésre, de közülük is majdnem minden második (44%) sikertelenül próbálkozott.³⁷

1. ábra. Kisebbségi magyarok nyelvismeretének foka (átlagok, önbevallás)

Forrás: Csernicskó, 2009c

Az ábra A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén c. kutatási program adatai alapján készült, 1996-os adatok

7: anyanyelvi szinten, 6: nagyon jól, 5: jól, 4: nem nagyon jól,
3: alig néhány szót, 2: nem beszélék, csak értek, 1: sehogy

³⁶ Lásd: *Kárpátalja* hetilap (2008.június 6.)

³⁷ Lásd: *Kárpátalja* c. hetilap 2009. július 24., 13. lap., illetve Beregszászi Anikó – Csernicskó István: Направление языковой политики украины как фактор этнических и языковых конфликтов. In: Виноградов В. – Михальченко В. ред.: *Язык и общество в современной России и других странах / Language and Society in present-day Russia and other countries*. Институт языкознания РАН – Научно-исследовательский центр по национально-языковым отношениям, Москва 2010. 245–249.

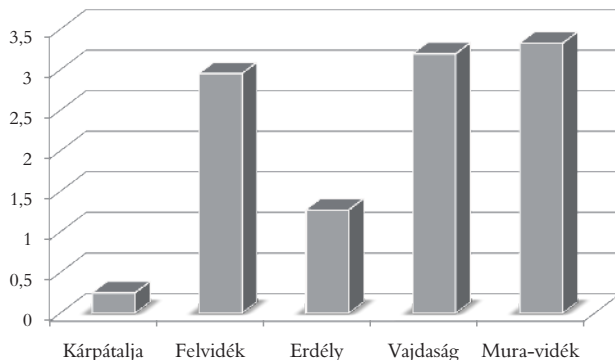
1. táblázat. Az ukrán nyelv és irodalom érettségi és felvételi vizsga eredményei országos szinten és a kárpátaljai magyarok körében

Tanév	2007/2008	2008/2009
Országos bukási arány	8,38 %	9 %
A kárpátaljai magyar iskolák végzőseinek bukási aránya	29,58 %	44 %

Lampl Zsuzsanna a szlovákiai magyar egyetemisták kapcsán írja: „nem kerülhetjük ki az oly sokszor feltett – inkább csak költői, mert adatok hiányában általában válasz nélkül hagyott – kérdést, hogy a magyar diákok nem azért akarnak-e magyarul tanulni, mert nem tudnak szlovákul, s emiatt félnek a szlovák egyetemtől”.³⁸

A 2. ábrán azt láthatjuk, hogy a helyzet az egyes idegen nyelvek ismerete terén még az előzőekben ismertetett államnyelvtudást is alulmúlja.

2. ábra. Kárpát-medencei magyarok idegennyelv-tudásának átlaga önbevallás alapján

Forrás: Beregszászi, 2004: 14

Az ábra A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén c. kutatási program adatai alapján készült, 1996-os adatok.

6: anyanyelvi szinten, 5: nagyon jól, 4: jól, 3: nem nagyon jól,
2: alig néhány szót, 1: nem beszélek, csak értek, 0: sehogy

³⁸ A szlovákiai magyar egyetemisták szlovák nyelvtudásáról lásd Lampl Zsuzsanna: *Magyarok és szlovákok. Szociológiai tanulmányok nem csak az együttélésről*. Somorja: Fórum Társadalomkutató Intézet, Somorja, 2008. 23–24.

Láthatjuk, hogy ebben az esetben egy hétfokú skálán a legmagasabb értékek is csupán néhány tizeddel haladják meg a „nem nagyon jól”-t jelölő 3-as szintet. A legrosszabb eredményt ebben az esetben is Kárpát-alja produkálta, ahol az adatközlők gyakorlatilag egyetlen idegen nyelvet sem beszélnek. Ugyanakkor Erdély sem marad le sokkal a maga 1,1-es („nem beszélek, csak értek”) értékével.

A felsőoktatási intézményeknek saját tannyelvpolitikájuk megfogalmazása során tehát a hallgatók bemeneti nyelvtudására is mindenképpen tekintettel kell lenniük.

Jim Cummins³⁹ igazolta azt a tézist, miszerint egy nyelvben elért ismereti szintek között két lépcsőt különíthetünk el: az alapvető személyközi kommunikációs készségek (angolul: *basic interpersonal communication skills*, BICS) és a kognitív tanulási készségek (angolul: *cognitive academic learning proficiency*, CALP) csoportját. Az elv szerint a tanulás csak akkor lehetséges egy bizonyos tannyelven, ha a diákok már a kognitív tanulási készségek (CALP) birtokában vannak az adott nyelven. Ezzel a kompetenciával a legtöbb közép-kelet-európai fiatal (beleértve a magyarországiakat is) kizárólag az anyanyelvén rendelkezik, így (ameddig a közoktatásban alkalmazott nyelvtanítás-politika másképp nem alakítja a helyzetet) valóban a kognitív többletet nyújtó anyanyelvű felsőoktatás lehet csak igazán eredményes. Illetve csak egy átmeneti, nyelvi felzárkóztató szakasz után érdemes áttérni más nyelvek tannyelvként való alkalmazására a felsőoktatásban.

A nyelvtudás problémájával azonban nemcsak a hallgatók, de az oktatók is küzdenek. A tanárok alkalmazásakor általában a nyelvi szempontokat⁴⁰ megelőző, szakmai szempontok (például a tudományos fokozattal való rendelkezés) alapján döntenek.

Úgy tűnik, hiába volna létfontosságú az anyanyelvtől eltérő nyelvű kurzusok bevezetése a határon túli felsőoktatásban, jelenleg ezt számos tényező megnehezíti. Kérdés azonban, hogy a felsőoktatási intézmények felelőssége-e, hogy az akadályokat áthidalják? Vagy ráhagyhatják

³⁹ Cummins, Jim: BICS and CALP: Empirical and theoretical status of the distinction. In: Street, B & Hornberger, N. H. (eds.): *Encyclopedia of Language and Education*, 2nd edition, Volume 2: Literacy. Springer Science – Business Media LLC, New York: 2008. 71–83.

⁴⁰ A nyelvtudás mint felvételi kritérium meghatározása egy oktatói állás betöltésében egyébként is váltott már ki heves ellenállást: a spanyolországi kisebbségi felsőoktatás oktatói tiltakoztak az ellen, hogy a (baszk) nyelvtudás elsőbbséget élvezzen a szakmai kritériumokkal szemben (Kurdi-Ring, i.m. 352).

a felsorolt nyelveket érintő nyelvtanulás szükségességének belátását az individuumokra? Elvárhatjuk-e egyáltalán, hogy a hallgatók pozitívan szemléljék a többnyelvűséget, mikor eddig ennek gyakorlati példáját nem igen láthatták, pozitív nyelvtudási mintázatokkal tanáraik többsége sem tud szolgálni?

Annak belátása érdekében, hogy itt valós és lényeges problémákat feszegetünk, lássuk két olyan határon túli magyar felsőoktatási intézmény példáját, amelyek alakulásukkor a magyar tannyelvű oktatás mellett tették le voksukat. Az anyaország kezdeményezésével, illetve a helyi elitek szerepvállalásával alapított komáromi Selye János Egyetem (SJE) és a helyi társadalmi szervezetek kezdeményezésével létrehozott beregzsászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (KMF) létrejötte mögött hasonló célok álltak, melyek közül hangsúlyosan jelent meg a magyar nemzetiségű diákok alulreprezentáltságának csökkentése, majd megszüntetése a felsőoktatásban, valamint a magyar nyelven tanulható szakok skálájának szélesítése. Bár a kezdeti elképzelések mindkét intézmény esetében magyar tannyelvű egyetem alapítására vonatkoztak, az államnyelv és egy idegen nyelv oktatásának gondolata (főleg külső nyomásra) hamar megjelent. A SJE esetében a tannyelv kérdése már a legelső tárgyalások során vita tárgyát képezte, ugyanis, míg az egyetem létrehozásáról szóló szándéknyilatkozatot a szlovák kormány úgy fogadta el (2003.03.13.-án), hogy a majdani egyetem tannyelve a magyar lesz, addig a létrehozásról szóló jogszabály-javaslatot csak azzal a módosítással fogadta el a kormány (2003.08.21.-én), hogy az oktatás magyar, szlovák és egyéb nyelven folyik majd.⁴¹ Az egyetem honlapján található tájékoztatóban is jelzik, kiemelt szerepet szánnak a nyelvtudásnak: „*A Selye János Egyetem elősegíti egy olyan magyar értelmiségi réteg kialakulását, amely nemzeti közösségünk tartópillérévé válhat, amelynek tagjai nyelvtudásuk révén nemzetközi viszonylatban is érvényesülni tudnak.*”⁴²

Az anyanyelvű oktatásra épülő többnyelvű képzés gondolatát erősítette meg az egyetem alapító rektora, Albert Sándor is, aki egy konferencián elmondta: azzal, hogy Felvidéken magyar nyelvű felsőoktatást hoztak létre, sok olyan diákot sikerült megszólítani, akik magyarországi felsőoktatási intézménybe készültek, vagy éppen olyanokat, akik szlovák egyetemeken nem tudtak volna továbbtanulni. Ugyanakkor az egyetem

⁴¹ [www.selyeuni.sk/index.php/hu/elselepesek](http://www.selyeuni.sk/index.php/hu/elselepese)

⁴² <http://www.selyeuni.sk/index.php/hu/bemutakozas/minosegpolitikai-nyilatkozat.html>

tudatosan olyan tannyelv-politikát folytat, melynek háttérében az a felismerés áll, hogy a végzősöket már az Európai Unió munkaerőpiacára kell felkészíteni; ennek értelmében pedig csak az kaphat diplomát, aki az anyanyelvén kívül, az államnyelvet és valamely idegen nyelvet is aktívan birtokolja. Ehhez igyekeztek a feltételeket is megteremteni.⁴³

A Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítvány a kárpátaljai magyar kisebbség társadalmi és nyelvi céljainak megfelelően, a szülőföldön való boldogulást támogatva alapította meg az *önálló magyar tannyelvű* főiskolát Kárpátalján. 1994-ben indulhatott a teljesen magyarnyelvű tanárképzés Beregszászon, amely az önálló KMF működési engedélyének megszerzéséig (1996 szeptemberéig) magyarországi kihelyezett tagozataként funkcionált.⁴⁴ A KMF tannyelvi gyakorlatát sok külső tényező befolyásolta az alapítás óta. Ma már nem beszélhetünk teljesen magyar nyelvű képzésről: a szakok többségén megjelentek az ukrán tannyelvű órák. A nyelvek kapcsán a főiskola honlapján az intézmény alaptevékenységei között a következő kijelentéssel találkozhatunk: „*(Az intézmény) a nemzeti és egyetemes kultúra közvetítésével, művelésével és fejlesztésével, az anyanyelvi, államnyelvi és idegen nyelvi ismeretek ápolásával, bővítésével hozzájárul a hallgatók értelmiségi létre való felkészítéséhez.*”⁴⁵

A fentiek értelmében a SJE és a KMF azt szeretné, ha diákjai nemcsak magyarul, hanem az államnyelven és legalább egy idegen nyelven is versenyképesek volnának. A többnyelvűség már a gyakorlat szintjén is jelen van mindkét intézményben: a hivatalos honlap,⁴⁶a hirdető- és névtáblák már nemcsak magyarul kínálnak információkat, hanem adott esetben szlovákul és ukránul is. A tannyelveket illetően pedig azt tapasztalhatjuk, hogy mindenképpen elmozdulás tapasztalható az egynyelvű felsőoktatás korábbi koncepciójától.

A KMF esetében az ukrán tannyelvként való bevezetését néhány tárgy esetében külső tényezők indokolták, főleg az intézmény akkreditációs elvárásai. A magyarul oktató, magyarországi PhD fokozatokkal rendelkező tanárok tudományos fokozatát ugyanis az ukrán állam nem

⁴³ Albert Sándor: Kihívások az oktatásban. In: Kontra Miklós (szerk.) *Sült Galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika.* i.m. 160.

⁴⁴ Orosz Ildikó – Soós Kálmán – Csernicskó István – Vass Ilona – Kohut Attila – Pallay Ferenc: *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Évkönyve (1996–2006).* PoliPrint, Ungvár, 2006.

⁴⁵ <http://www.kmf.uz.ua/hun114/index.php/tajekoztato-a-foiskolarol.html>

⁴⁶ <http://www.selyeuni.sk> és <http://www.kmf.uz.ua>

hajlandó elismerni, a fokozatok honosítása pedig drága, hosszadalmas és bürokratikus eljárás révén sem valósítható meg minden esetben. Emiatt az akkreditációhoz szükséges statisztikai mutatókból kieső magyarországi tudományos fokozattal rendelkező oktatókat helyettesíteni kellett ukrainai tudományos fokozattal rendelkező tanárokkal, akik többsége azonban nem beszél magyarul. Ez igen érdekes helyzetet implicált, hiszen a nyelvtudásra vonatkozó diagramokon kívül (1. és 2. ábra) más forrás is igazolja,⁴⁷ hogy az ukrán nyelv oktatásának színvonala Kárpátalja magyar középiskoláiban elképesztően alacsony. Tehát a magyar középiskolát végző, magyar közegből felvételiző diákok nem igazán rendelkeznek a tanuláshoz szükséges nyelvismereti szinttel, azaz ún. kognitív kompetenciával.⁴⁸ Ez a paradox helyzet, természetesen, az intézmény vezetőinek is feltűnt, ezért vezették be azt a negyedik tanulmányi év végén kötelezően beiktatott belső szakmai ukrán nyelvvizsgát,⁴⁹ melyet kommunikációs és szaknyelvi felkészítő kurzusok előznek meg. Ennek értelmében az ukrán nyelvoktatás a második évfolyamon kezdődik: ukrán nyelvtanárok segítségével próbálják meg a diákok nyelvtudását megszerezni, illetve egy középszintű ukrán nyelvtudásra készítik fel őket. Ezután a főiskola harmadik, negyedik évfolyamos diákjai szaknyelvi kurzusok keretében ismerkednek meg az általános és középiskolai szaktárgyak ukrán nyelvű terminológiájával. Ezeket a kurzusokat

⁴⁷ Ld. például: Beregszászi Anikó – Cserniczkó István: Українська мова у школах з угорською мовою навчання у соціолінгвістичному аспекті. *Українознавство* 2005/4: 82–86. Cserniczkó István: Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskoláiban. In: Lanstyák István – Szabómihály Gizella (szerk.): *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűsége*. Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, Pozsony, 1998. 44–59. Cserniczkó István: Напрямки мовної освіти України і угорськомовна освіта на Закарпатті. *Acta Beregsasiensis* 2009/2: 97–106. Cserniczkó István: Проблемні питання викладання української мови у школах з угорською мовою навчання. In: Герцог Ю. ред.: *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*, 105–116. Поліграф центр Ліра, Ужгород, 2009. Beregszászi Anikó: Idegennyelv-oktatásunk gondjairól és feladatairól szociolingvisztikai nézőpontból. In: Huszti Iлона (szerk.) *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*. PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Ungvár, 2004. 10–20. Cserniczkó István: Тények, adatok a kárpátaljai magyarok nyelvtudásáról. *Együtt* 2009/3. szám, 70–77.

⁴⁸ Cummins i.m.

⁴⁹ 1/09–10. számú RENDELET az Ukrán szakmai nyelv című államvizsga bevezetése kapcsán szükséges teendőkről a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán.

már nem ukrán nyelvészek tanítják, hanem az adott szakirányt képviselő ukránul és magyarul egyaránt jól beszélő szaktanárok. A szaknyelv-oktatásban résztvevő tanárokkal készített beszélgetésekből az is kiderült, hogy bár a koncepció része a szaknyelvoktatás, annak módszertani keretei nincsenek tisztázva: így például, míg a földrajz szakterminológiát oktató tanár az ukrán nyelvű iskolai tanterv elemzésével, fordításával, az ukrán és magyar tankönyvek összehasonlításával foglalkozik ezeken az órákon, addig a történelem szakosok órai foglalkozása abból áll, hogy kizsótárt készítenek a tanult történelmi periódusok szakszókincséből.

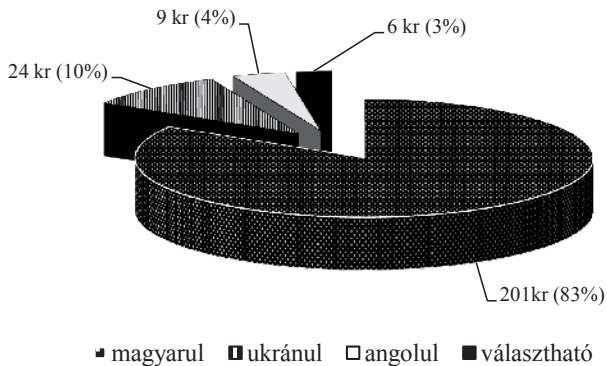
A kommunikációs és szaknyelvi foglalkozások a KMF BA szintű tanítói képzésében (ami Ukrajnában 240 kredit megszerzését jelenti 4 éves normatív képzési idő alatt) 15 kreditet tesznek ki. A kommunikációs és szaknyelvi kurzusok hatására a 3–4. évfolyamra elvileg javulhat annyit a diákok nyelvtudása, hogy akár már ukrán tannyelvű kurzusokon is aktívan részt tudjanak venni, vagy ahogyan a főiskola tannyelvi gyakorlata ezen a szakon mutatja, ukrán-magyar kéttannyelvű kurzusok következhetnek (az előadást ukránul, a szemináriumi foglalkozást magyarul hallgathatják). A tanítói szakon így az ukrán tárgyú és (részben) ukrán nyelvű órák az összóraszám pontosan 10 százalékát, azaz 24 kreditet tesznek ki (lásd 3. *ábra*). Ennek töredéke az olyan órák száma, ahol az idegen nyelvek elsajátításával foglalkozhatnak a diákok nyelvórák keretében: mindegyik szakon 9 kredit megszerzése kötelező idegen nyelvből, s a 7. félév végén minden hallgató köteles idegen nyelvből belső nyelvvizsgát tenni.⁵⁰ Végül további 6 kredit sorsáról a diák maga dönthet, ugyanis választhat, hogy ukránul vagy magyarul kívánja megírni szakdolgozatát.

A KMF egy másik tanulmányi programjában, a könyvvitel és auditálás szakon azonban másképp alakulnak a tannyelvi arányok (lásd 4. *ábra*). Ezen a szakon az anyanyelv aránya már csupán az összóraszám felét teszi ki, az angol nyelvórák és az ukrán tárgyú és nyelvű órák számának megháromszorozódása következtében. A könyvvitel szak esetében 17 ukrán nyelvű tantárgy szerepel az órarendben az ukrán kommunikációs és szakmai nyelv kurzusok mellett. Érdekessége a tárgyalt szaknak azonban, hogy itt már nem érvényesül az előbbieken ismertetett elv, miszerint a nyelvi és szaknyelvi kurzusok felkészítésként jelennek

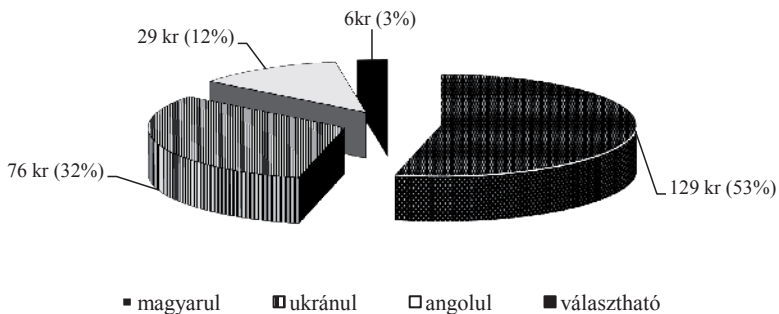
⁵⁰ Ukrajnában nincs állami nyelvvizsgarendszer. Az oktatási tárca csak azt írja elő, hogy minimum 5 kredit értékben kell idegen nyelvet oktatni az alapképzésben, és ezt valamilyen nyelvvizsgával kell zárni, melynek eredményét a diplomamellékletben fel kell tüntetni.

meg az ukrán tannyelvű órák bevezetése előtt, hiszen ebben az esetben az első két ukrán tannyelvű kurzus egy évvel megelőzi az első ukrán nyelvkurzust.

3. ábra. A KMF tanítói szakos képzésében (BA, 240 kredit) tanulható tantárgyak tannyelv szerinti megoszlása

4. ábra. A KMF könyvvitel és auditálás szakán (BA, 240 kredit) tanulható tantárgyak tannyelv szerinti megoszlása

A SJE domináns (több szakon kizárólagos) tannyelve a magyar. Bár az egyetem már felismerte a többnyelvű oktatás szükségességét az érvényesülés szempontjából, de a tanítói, tanári szakok számára bevezetendő államnyelvi és idegen nyelvi kurzusok a gyakorlat szintjéig még nem érték el. Az MA szintű tanítói szakon például 46 tantárgyból csupán kettőt, a szlovák nyelv módszertanát és a szlovák mondattant tanulták szlovákul a diákok (ez 180 kreditből ötöt tett ki). A 2008/2009-es évtől a korábban kötelező idegennyelv-oktatást is megszüntette az egyetem a tanulmányi programok zsúfoltsága miatt. A tanárképző kar dékánja így nyilatkozott⁵¹ a kialakult helyzetben: „Abban bízunk, hogy egy nagyon jutányos rendszerben, ahol a diák 25–30 euróért nyelviskola keretében tudja ezt a nyelvet tanulni önkéntesen, a többség be fog jelentkezni, hiszen ők érettségiztek vagy angolból, vagy németből, de sajnos töredéke jelentkezett csak be a diákoknak (...), és ez sajnos a szlovákra, ilyen értelemben, szintén igaz. Én magam meghirdettem, hogy amennyiben lesz 10 hallgató, indítunk szlovák nyelvű órákat, hiszen tudjuk, hogy nagyon ráférne a hallgatók egy jelentős részére, de jelentkező nulla volt.”

Az egyetem másik karán, a Gazdaságtudományi Karon vannak szlovák tannyelvű órák. Ennek háttérében az a tény áll, hogy a magyar tannyelvű Gazdaságtudományi Kar megalapítását a kezdet kezdetén sem nézték jó szemmel a kormányban, ugyanis nem értették, hogy miért van szükség azoknak a gazdasági szakembereknek a magyar nyelvű képzésére, akik végül Szlovákiában, a szakágazatnak megfelelően szlovákul fognak dolgozni.⁵² Így alakult ki a mai gyakorlat, amely a 6. ábrán látható. Az adatok szerint a gazdaságtudományi karon az összes tantárgy 70%-át lehet magyar nyelven, 16%-át szlovák nyelven, 14%-át pedig angol nyelven tanulni. Ami a szlovák nyelven abszolválható tantárgyakat jelenti, ezek nem nyelvkurzusokat jelentenek, hanem szlovák tannyelvű órákat a gazdasági jog vagy a könyvelés szakterületéről. Ugyanakkor ezeknek a tantárgyaknak létezik magyar tannyelvű előadása is a szlovák nyelvismerettel nem rendelkező magyarországi hallgatók számára, de ezeket a kurzusokat a szlovákiai diákok nem látogathatják (főleg abból az okból kifolyólag, hogy ezeken az órákon a gazdasági jog, a könyvelés magyar-

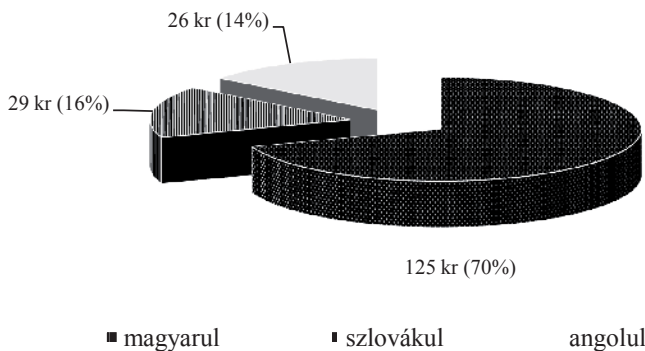
⁵¹ Az interjú 2010. február 26.-án, Komáromban készítem.

⁵² Fazekas József: „Egyetemünk egyfajta alternatívát nyújt”. Beszélgetés Albert Sándorral, a komáromi Selye János Egyetem rektorával. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, X. évfolyam 2008/4. 139.

országi gyakorlatát ismertetik általában valamelyik magyarországi egyetem közreműködésével).

Az angol nyelvű előadások nagyobbik részét (18 kredit) az angol nyelvoktatás teszi ki, míg 4 kurzus keretében (összesen 8 kredit) folyik az angol nyelvű szakkonverzáció oktatása. Ez utóbbi konverzációra összpontosító foglalkozás az órai anyag bővítését és a szakmai fejlődést célozza meg (önéletrajz készítése, szakmai témákról való társalgás). Részben felkészítő szerepe is van a belső nyelvvizsgálóhoz, ami a GTK esetében kötelező. Ennek hiányában a diák nem kapja meg a diplomáját. A SJE közgazdaságtan és vállalati menedzsment szakán sincs tehát angol tannyelvű oktatás, csupán nyelvoktatás. Megjegyzendő azonban, hogy mindez kedvezően magas kreditszámban valósul meg.

5. ábra. A SJE közgazdaságtan és vállalati menedzsment szakán (BA képzés, 180 kredit) tanulható tantárgyak tannyelv szerint

Összegezve a KMF és a SJE előzőekben felvázolt tannyelvi gyakorlatát, láthatjuk, hogy bár látszólag már megtörtént a szemléltetés a többnyelvű oktatás kapcsán (hiszen az igény már megfogalmazódott a többnyelvű oktatás bevezetésére, a többnyelvűségre való nyitás jelei már a folyosókon, a honlapokon is megjelenik), azonban a tannyelvi módszerek egyelőre még kiforratlanok. A KMF-en bevezetett koncepció az iskolából alacsony ukránnyelv-tudással érkezett hallgatók államnyelvi ismereteinek elmélyítésére hasznos kezdeményezés, akár átmeneti, felkészítő szakaszként is felfogható a kéttannyelvű oktatás bevezetése előtt.

A koncepció következetes alkalmazása azonban, ahogyan a könyvvitel szak példáján láthattuk, még nem teljesen valósul meg. Ennek oka egyébként az, hogy az alapozó tárgy oktatására nincs Kárpátalján olyan magyarul is beszélő oktató, akinek tudományos fokozata van. A felvetett kérdések megoldásához tehát az is szükséges lenne, hogy a főiskola ne legyen kényszerhelyzetben, azaz ne kényszerítse az ukrán oktatási tárca arra, hogy jól képzett, magyarországi PhD-fokozattal rendelkező oktatói helyett (vagy jó esetben mellé) magyarul nem beszélő, de ukrán tudományos fokozattal bíró tanárokat alkalmazzon egyes tárgyak oktatására.

A SJE egyetem esetében is azt láthattuk, hogy szakonként eltérő arányban vannak jelen a tannyelvek. A közgazdaságtan és vállalati menedzsment szakon például van államnyelven tanulható kurzus, sajnálatos módon azonban nincs államnyelvoktatás. Így ez a módszer sem túl kedvező az olyan hallgatók számára, akik nem beszélnek jól az államnyelvet (pedig a SJE egyik célcsoportjába épp az ilyen hallgatók tartoznak). Idegennyelv-oktatás terén is különbségeknek lehetünk tanúi az egyes szakokon, hiszen míg a gazdaságtudományi karon 26 kredit megszerzése kötelező idegen nyelvből, a tanárképzősöknek egy sem. A hallgatók egyéni felelőssége pedig ezen a ponton nem működik.

A SJE és a KMF viszonylagos intézményi önállósággal rendelkeznek: a SJE a szlovák állam támogatásával működik, a KMF alapítványi fenntartású főiskola, mely ukrán állami támogatással nem rendelkezik. Mindez jelentős befolyással van az intézményi tannyelvpolitika kidolgozására, s jóval nagyobb mozgásteret biztosít a cselekvésre, mint a határon túli magyar felsőoktatás olyan intézményei esetében, melyek állami felsőoktatási intézmények keretében működnek (pl. tanszékek, karok). A megfelelő célok kitűzése már részben megtörtént a vizsgált egyetemen, most már csak a megfelelő módszerek kidolgozására és következetes alkalmazására van szükség. A közösségek azonban régióként eltérőek, s önmagukban is nagyon sokfélék lehetnek. Ebből kifolyólag nincs egységes recept, amely ugyanúgy érvényesíthető lenne a beregszászi magyar főiskola vagy a komáromi egyetem tannyelvpolitikájának kidolgozásában. Ily módon a cselekvés az intézmények feladata és felelőssége.

A kisebbségi egyetemek többé vagy kevésbé betagozódnak az adott állam felsőoktatási rendszerébe, és bár mi rendszerint magyar oktatási intézményként tekintünk rájuk, elvileg nyitottak nem csak az etnikailag és nyelvileg magyar, hanem a többségi diákok előtt is. Ezért nyelvi szempontból azzal a kihívással is szembe kell nézniük ezeknek a képzési helyek-

nek, hogy olyan hallgatók jelenhetnek meg a képzésben, akik nem ismerik a képzés (fő) nyelvét, a magyart. S hogy ez a példa nem légből kapott, igazolja a KMF példája. Amióta 2008-ban az ukrán oktatási tárca bevezette azt a felvételi rendszert, mely csak a központilag szervezett emelt szintű érettségien megszerzett pontszámok alapján iskolázza be a hallgatókat a felsőoktatási intézményekbe, a beregszászi főiskolára néhány olyan hallgató is felvételt nyert, akik egyáltalán nem beszélnek magyarul. Egyelőre ezek a diákok az angol, illetve az ukrán szakon jelentek csak meg kis számban, ám mivel számos tárgyat (pl. az olyan, központilag előírt kötelező általános ismereti tárgyakat, mint az Ukrajna története, informatika stb.) ezeken a szakokon is magyar nyelven oktatnak a KMF-en, ez a helyzet problémaként jelentkezik. Ezt tovább fokozza az a tény, hogy az említett két bölcsész szakos képzés olyan tárgyait, mint például a bevezetés a nyelvtudományba vagy a világirodalom a magyar szakosokkal együtt hallgatják az ukrán és angol szakosok is, mégpedig magyarul. A fennálló problémát a két utóbbi tárgy esetében a magyar anyanyelvű, magyarul oktató, tudományos fokozattal rendelkező magyar oktatók úgy oldják meg, hogy az oktatás nyelvét nem ismerő diákok számára ukrán és orosz nyelvű összefoglalókat, szakirodalom-jegyzékeket készítenek, és biztosítják számukra az ukrán (és igény esetén az orosz) nyelvű dolgozatírás, vizsgázás lehetőségét. S bár ez a kérdés mindeddig nem jelent meg fájó problémaként a tervezési, tannyelv-politikai koncepciók kidolgozása során, előbb vagy utóbb nyilván szembe kell nézni ezzel is.

Mielőtt azonban a teljes felelősséget az egyetemalapítókra és az intézmények vezetőségére terheljük, mindenképp figyelembe kell vennünk azt is, hogy határon túli magyar felsőoktatási intézmények természetesen nem függetleníthetik magukat az adott állam oktatási intézményrendszerétől, akkreditációs követelményeitől,⁵³ illetve annak a közösségnek az elvárásaitól, melynek érdekeit szolgálják. Utalnunk kell itt arra, hogy a kisebbségi egyetemek sem vonhatják ki magukat az adott állam nyelv- és oktatáspolitikai törekvései alól. Ennek ékes példája Ukrajna, ahol a narancsos forradalom után hatalomra került politikai elit

⁵³ A többségi államok nemzetiség- és nyelvpolitikai törekvéseinek, illetve a kisebbségi egyetemek akkreditációja kérdésének összefüggéseiről lásd: „Az akkreditációs eljárás elsősorban szakmai kérdések és kritériumok alkalmazását jelenti, ugyanakkor olyan eszköz is a többségi állam kezében, amellyel kordában tarthatja a magyar (azaz a többségi, nemzeti nyelvtől eltérő) nyelvű felsőfokú képzéseket és intézményi fejlesztéseket” (Csete–Papp Z.–Setényi i.m. 138).

az ukránosító nyelvpolitika egyik kiemelt eszközeként kezelte az oktatást, és jelentős energiákat fektetett a felsőoktatás teljes ukránnyelvűsítésébe is,⁵⁴ s nyilvánvaló, hogy a kijevi központi törekvések hatásai alól a beregszászi főiskola sem vonhatta ki magát teljes mértékben.

Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az egyes egyetemek tannyelvpolitikájára hatással vannak a helyi kisebbségi közösség elvárásai is. A szociológiai kutatások pedig egyértelműen igazolják, hogy mind a Selye János Egyetem, mind pedig a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola egyik legnagyobb vonzereje épp az a továbbtanulók előtt, hogy magyar nyelvű képzést folytattak.⁵⁵

A szülőföldi magyar nyelvű felsőoktatás kérdésköre kapcsán mindaddig kínosan kerülte a szakma a magyarországi kihelyezett képzések kérdését. Ha azonban kisebbségi magyar felsőoktatási tannyelvpolitikáról beszélünk, és a határon túli magyar felsőoktatási intézményeken számon kérjük ennek hiány(osság)át, akkor szólnunk kell arról is, hogy a nagy magyar egyetemek kihelyezett tagozatainak egyáltalán nincs semmiféle tannyelvpolitikája. Ezek az intézmények jószerivel csak a magyarországi képzést exportálják a határon túlra, abszolút figyelmen kívül hagyva azt a nyelvi és társadalmi, politikai, gazdasági közeget, melyben

⁵⁴ Beregszászi Anikó – Cserniczkó István: The Linguistic Aspects of Current Ukrainian Educational Policy. In: Tarnóczy, Mariann and Kövér, Alexandra (eds.): *20 Years: Report on the Activities of the Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund in Hungary 1989–2009: A Selection of 20 Studies from the Past 20 Years*, 1–9. HAS-Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund, Budapest, 2009. (Article on the CD “A Selection of 20 Studies from the Past 20 Years”). Cserniczkó István: A nyelvi jogi szabályozást meghatározó tényezők Ukrajnában. *Magyar Tudomány* 2009/11: 1297–1303. Cserniczkó István: Az ukránjai oktatáspolitikai és a kárpátaljai magyar felsőoktatás. *Korunk* 2009/február: 33–40. Cserniczkó István – Ferenc Viktória: Az ukránjai oktatáspolitikai és a kárpátaljai magyar felsőoktatás. In: Horváth István és Tódor Erika Mária (szerk.), *Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség*, i.m. 25–40. Cserniczkó István – Ferenc Viktória: Ukrainian Educational Policy and the Transcarpathian Hungarian Higher Education. In: Horváth, István – Tódor, Erika Mária (szerk.): *Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség*, i.m. 330–331. Cserniczkó István – Ferenc Viktória: Education as an ideal means of achieving a nation state in Ukraine. In: Róka Jolán (szerk.): *Concepts & Consequences of Multilingualism in Europe*. Budapest College of Communication and Business, Budapest, 2010. 329–349. Cserniczkó István: Ukrajna összhangra törekszik. Az ukránjai oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai. *Kisebbségkutatás* 2008/2: 302–315.

⁵⁵ Lásd Lampl i.m. 22, Orosz Ildikó: A kárpátaljai magyar érettségizők továbbtanulási szándékairól. *UngBereg 2001. Harmadik Pánsíp-almanach*, 2001. 101–108., Lampl Zsuzsanna: *Magyarnak lenni. A szlovákiai magyarok értékrendje*. Fórum Társadalomkutató Intézet, Somorja, 2007. 129–130.

az itt végzett hallgatóknak majd meg kell jelenniük a munkaerőpiacon. Ezekre a kihelyezett tagozatokon rendszerint semmilyen nyelvvoktatás nem folyik, és a tantárgyakat is kizárólag magyar nyelven hallgathatják a diákok. Ráadásul az itt végzetteknek szembe kell majd nézniük diplomájuk honosításának, képzésük elismertségének problémájával is.

A Sólyom László köztársasági elnök felkérésére alakult Bölcsék Tanácsa által az oktatás fejlesztésére kidolgozott ajánlásban lényeges megállapítást tesznek a határon túli magyar felsőoktatás kapcsán a szerzők: „Alapvetően olyan helyi igényekre alapozó és munkaerő-piaci szempontból alátámasztó projekteket célszerű ösztönözni, amelyek révén javulhat a határon túli magyarok szülőföldjükön való foglalkoztathatósága, munkaerő-piaci pozíciója, illetve az őket foglalkoztató intézmények, szervezetek versenyképessége. A hosszú távú fejlesztésben a tényleges és a szak tudást is magában foglaló kétnyelvűség megteremtését kívánatos segíteni, hogy a magyar nemzetiségek összekötő kapocsként létezhessenek a szomszédos országok gazdasága és kultúrája között”.⁵⁶ Ám az már meglepő, hogy szerintük a határon túli felsőoktatás esetében a tanárképzést és a kihelyezett tagozatok nyitását kell kiemelni.⁵⁷

Oktatásszervezési problémák – túlképzés, párhuzamosság, hiányszakok

A határon túli magyar felsőoktatás a magyar iskolák számára történő pedagógusképzéssel minden régióban igyekezett eleget tenni a közösség felől érkező igényeknek. Ez a tendencia még ma is erősen képviselteti magát, hiszen bár viszonylag sok intézményben több szakon van lehetőség magyarul tanulni, de az oktatás nagy többsége tanárképzés keretében zajlik.⁵⁸ A végzősök, mivel magyar nyelvű tanulmányokat végeznek, ezért nagyrészt a magyar tannyelvű iskolákban tudnak majd elhelyezkedni, ott azonban már nem jellemző az intézmények alapításakor érződő tanárhiány. Sőt, épp ellenkező tendenciákra lehetünk figyelmesek: az egyetemekről egyre több hallgató kerül ki tanári diplomával,

⁵⁶ Csermely Péter – Fodor István – Joly Eva – Lámfalussy Sándor: *Szárny és teher. Ajánlás a nevelés-oktatás rendszerének újjáépítésére és a korrupció megfékezésére*. Bölcsék Tanácsa Alapítvány, Budapest, 2009. 114.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ László Béla: A bolognai folyamat hatása a szlovákiai és a szlovákiai magyar felsőoktatásra. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2007/2, 3–36.

a magyar iskolákba pedig egyre kevesebb diák iratkozik be (egyrészt demográfiai, másrészt nyelvpolitikai hatások miatt).

A helyzetet csak súlyosbítja az az oktatásszervezési elv (vagy éppen annak hiánya), amely megengedi, hogy egyes szakokon kettős vagy akár hármas *párhuzamosság* alakuljon ki. Ahogy a 2. táblázatban látható, Kárpátalján például egyszerre három helyen van lehetőség magyar nyelvet és irodalmat tanulni, két intézményben van tanító szakos képzés, és szintén két helyen indítanak minden tanévben történelem szakot, míg a közös-ség számára olyan létfontosságú területeken, mint az orvos-, jogász-, közgazdász- vagy turisztikai szakemberképzés, nem létezik sem magyar nyelvű képzés, sem kvóta a magyar nemzetiségű továbbtanulók számára.

2. táblázat. (Részben) magyarul tanulható szakok Kárpátalján a 2008/2009-es tanévben⁵⁹

<i>Szakok</i>	<i>Kárpátaljai Magyar Főiskola</i>	<i>Ungvári Nemzeti Egyetem; Magyar Kar</i>	<i>Kijevi Szlavisztikai Egyetem Kárpátaljai Fiókintézete</i>	<i>Munkácsi Állami Egyetem</i>	<i>Össz.</i>
óvodapedagógia	1				1
tanítói	1			1	2
magyar	1	1	1		3
történelem	1	1			2
földrajz	1				1
biológia	1				1
fizika		1			1
matematika	1	1			2
könyvvitel és auditálás	1				1
ukrán (a magyar iskolák számára)	1				1
angol	1		1		2
ÖSSZESEN	10	4	2	1	17

⁵⁹ A táblázatban felsorolt szakokat ki kell egészítenünk azzal, hogy az UNE a magyar iskolákban végzetek számára külön helyeket tart fenn az ukrán nyelv és irodalom szakon. De ez csak ún. célvezényléses helyeket jelent: a felvételt követően a tananyagban nincs különbség, így a magyar tannyelvű iskolában végzeteket is arra készítik fel, hogy az ukránt ukrán anyanyelvűeknek oktassák.

Egy ilyen kis közösség tekintetében, mint a kárpátaljai magyarság, ez egyrészt munkaerő-felesleghez vezet egyes szakokon, másrészt pedig elszalasztott esélyként is felfogható, hiszen a szakok kialakításakor áttekintőbb tervezéssel (mind a helyi magyar elitek, mind a magyarországi támogatók részéről) a közösség számára hasznosabban is lehetett volna a már meglévő oktatási rendszert bővíteni. A Kárpátalján is érződő demográfiai zuhanás, no meg az ukrán állam diszkriminatív felvételi rendszere miatt így egyik magyar képzés sem tudja maradéktalanul kitölteni keretszámait.

Az ukrainai példa nem párhuzamok nélküli. Salat Levente Konkurens víziók a BBTE-n címmel az *Erdélyi Riport* 2004. július 22-i számában a Sapientia Egyetem és a Babeş-Bolyai Tudományegyetem egymást gyengítő konkurenciája kapcsán a nemzetpolitikai tervezés hibáira hívta fel a figyelmet. Hushegyi Gábor Ezt nekünk? A komáromi Selye János Egyetemről című írásában (*Magyar Narancs* 2004. szeptember 16. Oktatási melléklet 8–9.) a fent említetthez hasonló duplicitást egyenesen pazarlásnak nevezi. Ráadásul László Béla⁶⁰ a szlovákiai magyar hallgatói létszámtartalékok elemzését elvégezve egy másik problémára is figyelmeztet, ugyanis megállapítja, hogy „egy önálló magyar egyetem (értsd: a Selye János Egyetem) működéséhez a statisztikai adatok alapján kiszámított hallgatói számtartalékok nem éppen kielégítők.”

Ezen a téren legújabb fejleményként tekinthetünk arra a hírre, miszerint a Partiumi Keresztény Egyetem 2010 szeptemberétől magyar szakos képzést indít Nagyváradon annak dacára, hogy ilyen képzés Romániában már több helyen létezik.

A felsőoktatási versenyharc természetesen jótékony hatású is lehetne, azonban kisebbségi kontextusban, csökkenő demográfiai tendenciák mellett a párhuzamos képzések „negatív bumeránghatásként” is érvényesülhetnek.⁶¹ Ennek a párhuzamosságnak egyik következményeként tekinthetünk arra az esetre, ami nemrégiben történt a KMF-en, ahol 2003-ban elindították az ukrán állam által elismert kertészmérnöki

⁶⁰ László Béla: A magyar oktatásügy. In: Fazekas József – Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004). Összefoglaló jelentés a rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásáig*. I. kötet. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja – Dunaszerdahely, 2007. 241.

⁶¹ Papp Z Attila: Kárpát-medencei magyar felsőoktatási térség? In: Görömbei András–Manherz Károly (szerk.) *Az együttműködés esélyei*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Debrecen, 2007. 43–52.

szakot, mint a magyarországi Corvinus Egyetem kihelyezett képzésének „letelepítését” Ukrajnában. Ugyanakkor a fejkvóta megtartása érdekében a magyarországi intézmény tovább folytatta a kihelyezett képzést. Azaz, itt is duplicitás alakult ki: volt egy Ukrajna által elismert és egy magyarországi képzés, mindkettő BSc szinten, mindkettő magyarul, mindkettő ugyanabban a városban, egyazon épületben, s mindkettő főként magyarországi támogatásból, sőt: nagyrészt átfedés volt az oktatók között is, hisz sok kárpátjai oktató tanított a magyarországi képzésben is. Ez a párhuzamosság oda vezetett, hogy az államilag támogatott képzés jelentkezők hiányában elsorvadt. El sem jutott az első kibocsátásig. Mert az államilag elismert képzésbe felvételi vizsgát kellett tenni, kötelező volt az olyan általános ismereti tárgyak oktatása, mint a szociológia, politológia, Ukrajna története, a végzettséget csak nappali tagozaton 8 félév alatt lehetett megszerezni. Ezzel szemben a magyarországi kihelyezett képzésbe az érettségi eredményei alapján vették fel a hallgatókat (tehát nem volt felvételi), nem kellett általános ismereti tantárgyakat abszolválniuk, és levelező tagozaton csupán 6 félév volt a képzési idő. A duplicitás itt tehát azt eredményezte, hogy az egyik képzés kioltotta a másikat: egy Ukrajnában el nem ismert képzés egy Ukrajnában állami engedéllyel működő, elismert képzést számolt fel.

A Kárpát-medencei magyar kisebbségi felsőoktatás elmúlt években tapasztalt látványos expanziója sajnálatos módon nem járt együtt a szakválaszték ugyanilyen látványos bővülésével, a tanárképzés „kinövésével”, csupán a variációk számát növelte. Ebben mind a magyarországi támogatási rendszerek, mind a (maguknak külön világokat építő) helyi magyar elitek felelőssége tetten érhető. Összehangoltságra, szakmai párbeszédre nemcsak régiós szinten, de össz-kárpát-medencei szinten is szükség volna.

Az Európai Unió legnagyobb oktatási programja, a bolognai folyamat és az egységes európai felsőoktatási és kutatási tér építésében is tevékenyen részt vehetne a kárpát-medencei magyar felsőoktatás azzal, ha összehangolt, átjárható képzéseket kialakítva (az európai felsőoktatási tér mintájára) létrehozza a kárpát-medencei magyar felsőoktatási teret,⁶² mely a választható szakok sokkal szélesebb skálájával tudna a közösség hasznára lenni. Ebben a kontextusban a képzések közös nyelve, a magyar rendkívüli előnyökhöz és tapasztalatokhoz juttathatná a Kárpát-medence

⁶² A kárpát-medencei magyar felsőoktatási tér létrehozásának kihívásairól lásd Papp Z. 2007. i.m.

magyar ifjúságát. Vannak területek, ahol a magyarság számaránya, szellemi kapacitása miatt szélmalomharcnak tűnő vállalkozás volna magyarul oktató orvostudományi egyetemet szervezni, pedig magyarul beszélő orvosokra mindenhol ugyanolyan szükség van. Azt talán könnyebb volna elérni, hogy a kisebb területek kiemelt tehetségei az állami egyetemek képzésében kapjanak meghatározott számú helyet, s az „anyanyelvűsítés” feladatát, részképzés formájában, valamely magyar tannyelvű egyetem (Magyarországon vagy akár határon túl: Marosvásárhelyen) lássa el.

Természetesen az itt felsorolt problémák nem azt jelzik, hogy az elmúlt évek küzdelmei a magyar nyelvű felsőoktatás létrehozásáért hiábavalóak lettek volna. Itt csupán arra próbálunk rámutatni, hogy a 21. században, amikor átalakulóban van az egész felsőoktatási rendszer, a kisebbségi egyetemeknek is úgy kell profilt váltaniuk, hogy a működtetett szakok, a képzési kínálat mögött átgondolt célok álljanak, amely célok beleilleszkednek az adott magyar közösség társadalmi (és nyelvi) céljaiba, azaz az integrációt segítsék magas szintű additív többnyelvűség kialakításával. Problémáink sokfélék, de érdemes időben szembesülni létezésükkel, hiszen ahogyan Haugen vallja: „a tervezés egy probléma megoldásának szükségességéből eredő emberi tevékenység, s ha a tervezést jól végzik, az tartalmazza a kiterjedt tényfeltárást, alternatív cselekvési tervek mérlegelését, a határozathozatalt és mindezeknek meghatározott módokon való kivitelezését.”⁶³ S mivel a felsőoktatásban tanuló magyar nemzetiségűek kb. 12 százaléka a Magyarországgal szomszédos országokban koptatja az egyetemi padokat,⁶⁴ egyáltalán nem mindegy, milyen lesz a határon túli magyar felsőoktatás.

---

⁶³ Haugen 1972. i.m.

⁶⁴ Lásd Csete–Papp Z.–Setényi i.m. 140.

ZSIDÓ HELYZETTUDATOK: AZONOSSÁGKERESÉSBEN, TÚLÉLŐKÉNT

LACZÓ FERENC

Magyar zsidó identitásopciók

*Tudományos szövegek identitásdiskurzusainak
elemzése a Horthy-korban megjelent
IMIT évkönyvek alapján*

Tanulmányom a Horthy-korban megfogalmazott magyar zsidó kollektív identitásdiskurzusoknak az *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat* tizenöt, 1929 és 1943 között megjelent évkönyvében található szegmensének vizsgálatára vállalkozik. E komplex téma megközelítésekor a magyar és a zsidó identitással, illetve a kettő egymáshoz való viszonyával kapcsolatos eltérő felvetésekre fókuszálok. Általánosságban azt kívánom alátámasztani, hogy az IMIT évkönyvsorozatának a kortárs humán tudományos módszerek és a zsidó tematika iránt egyaránt elkötelezett szerzői egy sor eltérő magyar zsidó identitásopció közül választhattak. E kiadványsorozat lapjain összesen hét ilyen opciót azonosítottam, és e tanulmány során ezek bemutatását és összevetését szándékozom elvégezni.¹

---

¹ Felettébb valószínű, hogy az *IMIT évkönyvek* szerzői közül sokan nem-zsidó állásfoglalásokkal szembeni polémiát is próbáltak folytatni ezen explicite magyar zsidó kiadvány lapjain. Feltételezhető például, hogy a zsidók magyarságának bizonygatásakor sem csak, talán elsősorban sem a belső (azaz zsidó) közönséghez kívántak szólni, hanem főként a keresztény társadalom egy részének meggyőzésében reménykedtek. Ennyiben a lentebb bemutatásra kerülő magyar zsidó identitásopciók nem függetleníthetők a Horthy-korszak keresztény társadalmában cirkuláló, jelentős részben antiszemita, magyarok és zsidók között ellentételező, a zsidók visszaszorításának és kirekesztésének szükségességét súlykoló, magyarságukat rendszeresen elvitató diskurzusoktól. Ezért mindenképpen

Mielőtt megkezdeném e tudós szerzők által megfogalmazott identitásopciók színes spektrumának analízisét, érdemesnek tűnik röviden bemutatnom forrásom alapvető jellemzőit. Évkönyvsorozatának kiadása az 1894-ben részben magyar vonatkozású zsidó irodalmi és tudományos tevékenységek elősegítése érdekében megalakult *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat* aktivitásainak egyik központi elemét képezte.² A társulat évkönyve lefelől 1895-ben került kiadásra, és ezen, az egyházpolitikai küzdelemmel és a zsidó recepciós mozgalommal időben egybeeső kezdeményezés nem bizonyult múlt szikrának: megjelentetése rendszerességgel folytatódott, mígnem az I. világháború záró évében kiadott kötetet a társulat aktivitásainak szünetelése folytán több mint egy évtizeden át, 1929-ig nem követte újabb. Az IMIT 1928-as újraelakulása után azonban Szemere Samu szerkesztésében tizenöt éven át, egészen 1943-ig ismét folyamatosan, megbízhatóan, évente nagyjából azo-

---

érdemes lenne külön megvizsgálni, hogy a magyar zsidó tudósok hogyan viszonyultak a külvilágban elterjedt elképzelésekhez, e nagyrészt ellenséges beállítások tartalmát milyen módokon kísérelték meg elvitatni. Jelen tanulmányom elsődleges célja folytán (mely magyar zsidó identitásopciók egymással való összevetése, tehát a belső különbségek érzékeltetése) sajnos nem vállalkozhat e komplex viszonyok, a külvilág irányában alkalmazott magyar zsidó stratégiák feltérképezésére.

- 2 A Társulat hivatalosan hat célt tűzött maga elé: „a) a Szentírás magyar fordításának kiadása és terjesztése; b) a Szentírásnak és későbbi korok vallásos irodalmának és általában az izraelita vallás- és erkölcsstannak ismertetésére e megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése; c) a Szentírára és a zsidók történetére és irodalmára, valamint a zsidók jelen életére vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése a fővárosban és vidéken; d) ugyancsak e keretbe tartozó tudományos és népszerű munkák kiadása és terjesztése; e) a társulat céljaival összefüggő pályakérdések kitézése és jutalmazása; f) a zsidók történetére, szellemi életére, vallási kultuszára vonatkozó, különösen magyar vonatkozású műemlékek, könyvek, okiratok, képek és egyéb tárgyak gyűjtése, egy erre szolgáló múzeum alapítása és fenntartása”. (Lásd: *Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat alapszabályai. IMIT évkönyv*, 1932, pp. 328–9.) Így, bár tartalmilag a b) és a d) pont egyaránt fedhetette, az évkönyvek kiadása nem képezte explicite részét az IMIT célkitűzéseinek. A gyakorlatban azonban, pályázatok esetenkénti kiírása mellett, az eredetileg az IMIT által megjelentetett héber Biblia újfenti kiadása, a Magyar - Zsidó Oklevéltár és az évkönyvsorozat újabb kötetekkel gazdagítása, valamint előadásorozat szervezése állt az IMIT tevékenységének középpontjában. Ezekhez a célkitűzésekhez csatlakozott az újonnan (Perlmutter Izsák végrendeletében foglalt adomány által) létrehozott és első közgyűlést zárt létszámú résztvevővel, ötven rendes taggal 1931. július 13-án tartó Zsidó Múzeum, mely ugyan autonóm intézménynek számított, azonban meglehetősen szorosan kapcsolódott az IMIT-hez.

nos terjedelemben láttak napvilágot az évkönyvsorozat darabjai.³ A minket ezúttal érdeklő periódusban megjelent kötetek átlagos terjedelme közel 360 oldalnyi, a hivatalos oldalszámozást véve mérvadónak a sorozat összesen 5388 oldalnyi. Az egyes évkönyvek terjedelme közötti fluktuáció meglehetősen alacsony szintű.⁴

Az *IMIT évkönyvek* két fő szekcióját az *Irodalmi Munkálatok* és a kötetek végén szereplő *Társulati Közlemények* alkották. Előbbi szekció írásai összesen 4624 oldalon jelentek meg – legalább 239, legfeljebb 351 oldalon. Utóbbi a tizenöt kötet során 613 oldalt ölelt fel, hosszúsága 18 és 84 oldal között ingadozott.⁵ Az *Irodalmi Munkálatok* címadói az irodalom fogalmának tág meghatározásával éltek: nagy többségben nem szépirodalmi, hanem tudományos jellegű, a tudományos ismeretek népszerűsítését is lehetővé tevő módon elkészített (és jelentős részben az *IMIT* minden évben ősztől tavaszig tartó periódusokban megrendezett előadássorozatának eseményei során előszóban is bemutatott) műveket találunk. Az *IMIT* Horthy-korbeli tizenöt évkönyvéhez prózában összesen 235 hozzájárulás született. Két tucatnál összesen is kevesebb szépirodalmi szövegtől eltekintve nem-fikciós szövegekről van szó: az éves riportokat leszámítva összesen 197 tanulmányt tudtam azonosítani.⁶ Lentebbi elemzésem ezeken alapul.

A tanulmányokat tematikájuk szerint két fő, az írások nagy többségét magába foglaló csoportra oszthatjuk: magyar zsidó és általános zsidó témájúakra. Előbbi kategóriába 93, utóbbiba 76 írás tartozik. E két téma mennyiségileg nagyjából kiegyenlített taglalását jelzi továbbá az is, hogy míg kilenc évkönyvben az előbbi kategóriába sorolhatóból szerepel több

³ Az *IMIT évkönyvek* eredetileg Bacher Vilmos és Mezey Ferenc, majd Bacher Vilmos és Bánóczy József szerkesztésében jelentek meg.

⁴ A legrövidebb 1938-as évkönyv 313 oldala mellett 387 oldalával a leghosszabbra éppen az 1944-es katasztrófa előtti legutolsó, 1943-as évkönyv sikerült.

⁵ A kötethosszúságok eltéréseinek mértékletességét kiválóan illusztrálja, hogy az első szekció éppen akkor, 1933-ban volt a legrövidebb, amikor a második leghosszabbra nyúlt.

⁶ Az írások e szűkebb csoportjának legjelentősebb részét a nagyjából 20 oldalnyi hosszúságúak alkották, de rendszeresen megjelentek némileg rövidebb és olykor jóval hosszabb szövegek is. A szépirodalmi szövegek pontos száma vita tárgyát képezhetné: találhatóak ugyanis olyan szövegek is az *IMIT évkönyvekben*, melyek művészettörténeti témákat tárgyalnak, de jelentős részben fikciós életrajzi elemekre (kitalált dialógusokra, stb.) épülnek.

írás, addig hatban utóbbiból.⁷ A kategorizáció a legtöbb esetben kevésbé vitatható, olyannyira, hogy a helyes beosztás többnyire pusztán az íráskor címei alapján is egyértelműen eldönthető – bár természetesen mindkét kategória heterogén elemeket tartalmaz.⁸ E két csoport mellett csaknem eltörpül a további három: van még 12 német zsidó tematikájú szöveg (de csak egyetlen évkönyvben szerepel egynél több belőlük), 7 kortárs szentföldi vagy újhéber témát feldolgozó és 7 egyéb, azaz külföldi, de sem német, sem szentföldi témájú írás.⁹

Az *IMIT évkönyvek*hez e Horthy-korbeli, a gazdasági világválság kezdetének évétől (Európa tengelyhatalmakkal szövetséges részében példátlan módon) egészen a második világháború második feléig, a magyar holokausztot közvetlenül megelőző, 1943-as évig tartó periódusban összesen száznyolcan járultak hozzá tanulmánnyal vagy elbeszéléssel.¹⁰ E száznyolcak közül hatvankilencen csak egy alkalommal, tizenheten kétszer, tizenhárman pedig háromszor publikáltak itt. Az *IMIT*-nek tizenöt rendszeres szerzője volt. Legtöbb hozzájárulást Heller Bernát (tizenhárom alka-

⁷ Ötször van jelentősebb eltérés, amikor egyik kategóriába csak három vagy annál is kevesebb hozzájárulás sorolható: 1929-ben 9–1, 1932-ben 8–3, 1943-ban pedig 11–3 a magyar zsidó témájú írások fölénye. Feltűnő tehát, hogy mind az újrakezdés évében, mind a legutolsó Horthy-korbeli, a Kállay-kettős idején kiadott évkönyvben a magyar írások dominálnak. Az általános zsidó írások jelentős többséget az 1937-es és 1938-as évkönyv során alkotnak: 7–3 és 7–2 az arány, azaz magyar zsidó témájú írások e két évben alig jelennek meg az *IMIT*-ben.

⁸ Nem nehéz belátni, hogy például a *Visszaemlékezés az első magyar zsidó kongresszusra*, *Az Egyenlőség és a magyar irodalom*, vagy az *Adalékok a magyar zsidók történetéhez. Az emancipáció az 1861-iki országgyűlésen az előbbi*, míg a *Tragikum az agádában*, a *Zsidó naptári és kronológiai fejtegetések* vagy *Az ember értéke a zsidó gondolkodásban* esetében az utóbbiról van szó.

⁹ Ezen öt kategórián kívül esik két *IMIT*-ben megjelent tanulmány: Kúnos Ignác turkológus, folklorista és nyelvész elsősorban török tárgyú, csak kevés zsidó vonatkozást említő két írásáról van szó. Így jön ki a 197-ös szám (93 + 76 + 12 + 7 + 7 + 2), (mely, ismételjük, nem tartalmazza az éves beszámolókat, sem az inkább szépirodalmias, kisprózai és lírai műveket).

¹⁰ Ebből magyar zsidó szerzőkön túl egy Goldziher méltató, az itteni megjelentése előtt szintén elhunyt Christiaan Snouck Hurgronje tollából származó holland szöveg fordítása és két vezető nem-zsidó történész, Szekfű Gyula és Tóth Zoltán Marczali Henrikről tartott megemlékezései, ezek az *IMIT*-nek 1943-ban komoly gesztusként átengedett szövegek kaptak helyet. Ezen túl negyvenketten lírai kompozíciókat tettek közzé. E téren főként eredeti alkotásokat találunk, bár felbukkan néhány versfordítás németből és héberből is. Verssel vagy versekkel négynél többször senki sem jelentkezett, viszont négy alkalommal Vihar Béla, Barát Endre, Zelk Zoltán, Somlyó Zoltán és Fenyő László is, háromszor pedig további két poéta, név szerint Szilas Frida és Vasvári István.

lommal), Grünwald Fülöp (kilencszer), Guttmann Mihály és Nádai Pál (egyaránt nyolcszor) tettek. Legalább négyszer felbukkan továbbá Komlós Aladár (hatszor tanulmányt, egy további alkalommal pedig verseket), Scheiber Sándor, Zsoldos Jenő, Kohlbach Bertalan, Fürst Aladár (egyaránt hatszor), Edelstein Bertalan és Pollák Miksa (ötször), valamint Fényes Mór, Elek Oszkár, Turóczy-Trostler József és Sebestyén Károly neve (utóbbiak egyformán négyszer publikáltak).¹¹

Az IMIT évkönyvsorozata egyrészt meglehetősen szigorú zsidó tematikát kínált, azaz mondanivalójukat tágabb kontextusba csak kevesen próbálták helyezni – bár az összehasonlítás szándéka korántsem volt idegen minden egyes hozzájárulótól. Másrészt az írásokat az elvszerűen tudományos, de jellemzően a hitet (a tudomány elveivel összhangban) erősíteni kívánó megközelítésmód alkalmazása jellemezte, valamint (ettől nem függetlenül) a vallási reformizmusból és apologetikus szándékból született (és még inkább ortodox hitvédelmet követelő) írások megjelentetésétől való tartózkodás. Az IMIT vezetősége és valószínűleg a publikum sem különösebben pártolta, ha valaki közvetlenül zsidó tárgykörökön túlmenő kérdéseket kezdett el taglalni, vagy ha túlzottan hitvédelmi szándékkal közelített tárgyához, illetve kizárólag a hagyományos vallási élet szempontjából releváns témát fejtett ki – bár ilyen témák és effajta szándékok helyenként kétségkívül felbukkannak. Röviden, az IMIT felolvasásai és az ezekhez szorosan kapcsolódó évkönyvek egyértelműen a modern magyar neológ zsidó tudomány lehetőleg minél népszerűbb fórumai kívántak lenni.¹² Tanulmányom szempontjából kulcsfontosságú módon e zsidó tematikájú és tudományos megközelítésmódú írások tartalmazznak a modern kori

¹¹ Ebből Edelstein és Grünwald hozzájárulásai egy sorozat részei voltak, melynek célja a világ zsidóságának sorsában beállott változások számbavétele volt. Rajtuk kívül a leghosszabb sorozatot Pollák Miksa közölte *Madách Imre és a Biblia* tárgyában (5 írást összesen 161 oldalon).

¹² Fontos tisztáznunk, hogy céljai megvalósítása érdekében az IMIT a zsidó kultúra „nemes barátai” mellett közületek, elsősorban izraelita hitközségek támogatására számított. Az 1934-es elnöki megnyitó tanúsága szerint azonban csak kis százalékban váltak a hitközségek az IMIT támogatóivá: több száz hitközség érdektelenségének felrovása mellett Wertheimernek mindössze tizenkilenc (egyenként is megnevezett) hitközség tagságáról volt lehetősége megemlékezni. (Lásd: Wertheimer Adolf elnöki megnyitója. *IMIT évkönyv*, 1934, p.321.)

Az 1920-as évek legvégén újjáalakuló IMIT elsőszámú bázisa egyértelműen a magyar főváros volt, fő támogatóiként a Pesti Izraelita Hitközség és a Pesti Chavra Kadisa szerepeltek, sőt, míg a főlezernél is több tag kevéssel több mint fele, a pártoló tagok csaknem 90% volt budapesti illetőségű.

magyar, ugyanakkor helyenként hangsúlyosan zsidó identitásra vonatkozó és (mint látni fogjuk) jelentősen eltérő ajánlatokat.

Elemzésem megkezdése előtt említessék még meg, hogy az 1943-as évkönyv tanúsága szerint az IMIT a végül példátlan katasztrófát hozó ötvenedik évfordulójára, 1944-re való méltó felkészülés jegyében a Társulat történetének megíratását tervezte.¹³ Ezt saját munkám szempontjából különösen jelentősnek érzem, bár az ekkor elkészítésre váró munka megvalósulása esetén minden valószínűség szerint intencióiban, mód-szereiben és végső tartalmában egyaránt jelentősen eltért volna a lentebb olvashatóktól, melyek több mint kétnemzedéknyi idő elteltével és első-sorban elemzői szándékból születtek.¹⁴

Az *IMIT évkönyvek*ben megfogalmazott magyar zsidó identitás-opciók vizsgálatát a kettős identitás konvencionális, a zsidóság vallás volta mellett állást foglaló változatával kezdem – a zsidó identitás eszerint alapvetően felekezeti identitás.¹⁵ E hagyományos, 19. századból származó, az emancipáció korában kulcsfontosságra szert tevő kettős-ség megfogalmazásai azért is fordulhattak elő szép számban a Horthy-

¹³ Wertheimer Adolf elnöki megnyitója az IMIT 1943. június 29-én tartott közgyűlésén. *IMIT évkönyv*, 1943, p.366.

¹⁴ A magyar zsidó tudományosság brutálisan megszakadt hagyományának felidézése nem nélkülöz morális komponenseket sem. Nem zsidó szerzőként igyekeztem képességeimhez mérten hozzájárulni egyfajta (sajnos szükségképpen szerény és beteljesülni sohasem tudó) jóvátételhez is. Központi ambícióim azonban nem kegyeleti, hanem elemzői. Megítélésem szerint a tisztességes szembenézés is e magyar zsidó szerzők munkásságának komolyan vételét írja elő, ezért a páto-szos kifejezésmódtól (és a vele gyakran együtt járó hódolatteljes semmitmondás-tól) tartózkodni igyekeztem.

¹⁵ Blau Lajos írja például Mezey Ferencről (1860–1927) szóló 1929-es szövege során, hogy a zsidóság évezredek múltjában vallásának élt. (Lásd: Blau Lajos: Mezey Ferenc és az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. *IMIT évkönyv*, 1929, p.12.) Katona József Hevesi Simonról írva jegyzi meg, hogy „hitközségének, zsidóságának” érdekében tevékenykedett, felemelésére törekedett. (Lásd: Katona József: Hevesi Simon. *IMIT évkönyv*, 1943, p.68.)

A vallás, illetve a felekezet és a hitközség kategóriáinak alkalmazása sose volt magától értetődő: a zsidóság helyes kategorizációja önmagában is ellentmondásos kérdés. Néhányan reflektáltak is erre a sajátos komplexitásra. Edelstein szerint például „új teóriák keletkeznek és váltakoznak egymással”, mint külön nemzetiség, nemzet (másodrangú) része, faj és felekezet. (Lásd: Edelstein Bertalan: A külföldi zsidóság története a háború utáni évtizedben. *IMIT évkönyv*, 1929, p.312.)

Hatvany Bertalan szerint pedig az általa tárgyalt indiai és a kínai zsidókról egy-szerűen eldönthetetlen, hogy felekezetet vagy fajt alkotnak. (Hatvany Bertalan: Kínai és indiai zsidók. *IMIT évkönyv*, 1933, p.54.)

korban megjelent *IMIT évkönyvek* lapjain, mert a szerzők közül sokan még 1914 előtt szocializálódtak. E szempontból az is jelentős tényező volt, hogy a dualizmus korának vezető zsidó személyiségeinek (az „alapító atyák”-nak) rendszeresen emléket állítottak. A maga is 1861-es születésű Blau Lajos (1861–1936) például idézte Bacher Vilmos (1850–1913) és Bánóczi József (1849–1926) 19. század vége felé megfogalmazott elképzelését, mely szerint a zsidó felekezet irodalma a nemzeti irodalom egyik ága, mely számára mintául a többi magyarországi felekezet irodalma szolgál.¹⁶ Az „izraelita magyar szerzők” kettős célja eszerint, amint azt már az Izraelita Magyar Egylet 1861-es évkönyvének előszava megfogalmazta, „hitfeleinknek magyar és a magyar nemzetnek izraelita irodalmat adni”.¹⁷ Blau elhalálózása előtt kevéssel még a vezető zsidó tudományos periodika, az 1877 óta működő, a pesti Országos Rabbiképzőhöz az *IMIT*-hez hasonlóan szorosan kötődő *Magyar Zsidó Szemle* megszorgalmasabb szerzője volt, és Löwinger 1936-ban, közvetlenül elhalálózása után éppen róla írta, hogy egyidejűleg szerzett „felekezetünknek elismerést” és volt szószólója az „egyetemes magyar” kultúrájának.¹⁸

Heller Bernát leszögezte továbbá, hogy a 19. századi magyar zsidó tudomány egyik kiemelkedő alakjának, Goldziher Ignácnak (1850–1921) vallásossága tisztára zsidó volt – ez annyiban polemikus kijelentésnek számított, hogy Goldziher szinkretikus hitéről is terjengtek pletykák.¹⁹ Nagy

¹⁶ Blau, „Mezey”, p.15. Blau maga is vitatja a zsidók és a nem-zsidók közötti történeti konfliktus létét és tételezésének létjogosultságát: kijelenti például, hogy „a *gazda- és vendég nép* egészen új találmány”, amelyet a zsidók évezredek európai múltja folyamán a népek velük szemben sohasem használtak. (Lásd: Blau Lajos: *A zsidók gazdaság helyzete az ó- és középkorban. IMIT évkönyv*, 1933, p.15.) Wertheimer szerint Bacher „Társulatunk szempontjából” legnagyobb érdeme épp az volt, hogy a „magyar zsidó tudomány irodalomnak megadta a nemzeti jelleget” (Lásd: Wertheimer Adolf elnöki megnyitója *IMIT évkönyv*, 1939, p.332.), ami aztán később mindig is áthatotta azt. Wertheimer ezt igencsak releváns hagyományként idézi, hiszen megfogalmazása szerint az ő korszakához fűződik az *IMIT* működésének, akárcsak a magyar zsidó tudomány nemzetközi értékelésének kezdete. Uo. p.333.

¹⁷ Blau, Mezey, I. m. p. 22.

¹⁸ Löwinger Sámuel: Dr. Blau Lajos élete és irodalmi munkássága. *IMIT évkönyv*, 1936, p. 10. Löwinger jelzi, hogy Blau kutatási tárgya ennél már jóval tágabb volt: az egész zsidó kultúra egységes szelleme érdekelte, miközben tartózkodott annak elszigetelt szemléletétől. Uo., p.20.

¹⁹ Simon Róbert: *Goldziher Ignác. Vázlatok az emberről és a tudásról* (Budapest: Osiris, 2000). Peter Haber német nyelvű (bázeli) disszertációja néhány éve szintén megjelent: Peter Haber: *Zwischen jüdischer Tradition und Wissenschaft. Der ungarische Orientalist Ignác Goldziher (1850–1921)*. (Wien: Böhlau, 2006).

barátai Goldziherben éppen a vallásos zsidót tisztelték, állította Heller, többek között Goldziher bibliográfiájának összeállítója, ugyanakkor e korszakos orientalista tudós egyúttal eszményi magyarnak is bizonyult, sőt más, mint magyar nem is tudott lenni, szögezte le.²⁰ Az évkönyvek szerkesztője, Szemere Samu ritka hozzájárulásai egyikének során többek között azt jegyezte meg Palágyi Lajosról (1866–1933), hogy „ihletett költője volt nemzetének és öntudatos fia hitfelekezetének”.²¹ Hevesi Simon az 1882-ben, a tiszzaeszlári vérvádperkor indult *Egyenlőség* platformjának bemutatásakor szintén a vallás és a haza kettősségéből és egyidejű szolgálatának céljából indult ki. Székely Ferencet idézte, aki szerint az *Egyenlőséget* indulása óta „ragaszkodás az ősi valláshoz és rendíthetetlen hűség a magyar hazához” jellemezte.²² Szabolcsi Lajos 1931-ben „szent dualizmus”-t emlegett, mely szerint a hazát és a vallást egyformán szeretni kell.²³

A kettős identitásmodell e típusa továbbá a dualizmus korának általánosabb felidézéseikor is előkerült. Groszmann például úgy értékel, hogy a szabadelvű és nemzeti demokratikus szellem naggyá tette az országot és megújította a magyar zsidóságot. Kijelentette továbbá, hogy

²⁰ Heller Bernát: Goldziher Ignác emlékezete. *IMIT évkönyv*, 1932, pp. 20–23. Sebestyén Károlynál Goldziher egy másfajta kettősség megtestesítője: Goldziher „a Napkelet fejedelmi bölcse”, akinél azonban „senki jobban nem szeretette hazáját”. Sebestyén Károly: Goldziher, az ember. *IMIT évkönyv*, 1932., pp. 47–9.

²¹ Szemere Samu: Palágyi Lajos. *IMIT évkönyv*, 1936, p.254. Fenyő László azt fogalmazza meg, hogy Palágyi Lajos „emlékét és példáját idézzük – néhányan, magyar-zsidó költők”. Fenyő László: Palágyi Lajos emlékezete. *IMIT évkönyv*, 1934, p.153. Csergő Hugó egy évvel korábban szintén Palágyi Lajosról írva ellenben egy komoly ellentmondásra hívja fel a figyelmet: Palágyi Csergő szemében olyan zsidó költő, aki maradandót alkotott mind a magyar irodalomban (Csergő egyenesen Petőfi méltó követőjének nevezi), mind a magyar zsidó kultúréletben, aki azonban mégse foglalhatta el méltó helyét, sőt megalázkodni és megaláztatásokat elszenvedni volt kénytelen.

²² Hevesi Simon: Az <<Egyenlőség>> ötven éves jubileumára. *IMIT évkönyv*, 1929, p.199.

²³ Szabolcsi Lajos: Emlékbeszéd Lucien Wolfról. *IMIT évkönyv*, 1931, pp. 33–4. A nemzeti és a felekezeti öntudat egyensúlyának kiváló példája, amikor Szabolcsi Lajos azt feszegeti, hogy „bármennyire is fáj a numerus clausus, bármennyire is szegyenünk az [...] éppannyira fáj az is, hogy ezt a mi belső fájdalomunkat idegen diplomaták és külföldi államférfiak feszegették és tárgyalgatták”. Uo., p.29. A Szabolcsi által bemutatott kulcsfontosságú angol zsidó történész, újságíró és jogharcos Lucien Wolf problémája a zsidó kisebbség kérdése. Uo. p. 26. E kísérletet Grünwald később úgy értékeli, hogy „a zsidóságnak nemzeti kisebbségként való elismerése nem hozta meg a zsidó kérdés várt megoldását”. Grünwald Fülöp: Az 5694. és 5695. év. *IMIT évkönyv*, 1935, p. 302.

e sikeres korban a „magyar nemzet nagyjai” és a „zsidó felekezet vezetői” egy oldalon álltak, együtt harcoltak.²⁴ (Ez persze némileg és minden bizonnyal szándékolatlanul ambivalens megfogalmazás volt, ugyanis azt tételtezte, hogy a magyar nemzet nagyjai és az izraelita felekezet vezetői esetén két különálló, egymás részben sem fedő csoportról van szó.²⁵) Groszmann úgy nyilatkozott továbbá, hogy ekkoriban sikeres volt a két kulcsfontosságú cél (a vallási/kulturális és a patrióta, azaz feltételezhetően gazdasági és politikai célok) összeegyeztetési kísérlete. Szerinte e siker egyértelmű jele az volt, hogy a magyar zsidóság a zsidó vallási és kulturális intézmények megerősítését a zsidó névnek kijáró tisztelet kivívásával és a magyar haza naggyá tételében nyújtott komoly segédlettel egyidejűleg tudta elvégezni.²⁶

Csetényi az *Egyenlőség* kapcsán szintén a kettős kötődést hangsúlyozta, de eközben a zsidóságra egyfajta hagyományként utalt, ugyanis azt írta, hogy „egy magyar szellemben, magyar nyelven és egyúttal zsidó tradíciókban a zsidó-magyar olvasóközönség számára” szerkesztett lapként lett elgondolva, melynek létrehozása megítélése szerint már az 1870-es évek végén szükségesnek, sőt elodázhatatlannak számított.²⁷ Az *Egyenlőség*, miközben hajlékot biztosított a magyar-zsidó irodalomnak, állítása szerint a magyar nemzetnek tett szolgálat is volt.²⁸ Wertheimer Kiss József kapcsán magyarság és zsidóság összeforrásáról, ugyanakkor sajátos zsidó érzésekről, illetve speciális színezetről szolt: „Magyar nyelvzetének, hogy úgy mondjam, fajtisztaságával és mesteri kezelésével adta vissza azokat a megkapó és nemes érzéseket, melyek zsidó voltából fakadtak és melyek híven visszhangozzák a szülői ház és a zsidó környezet lelki világát”²⁹ – írta. Kijelentette továbbá, hogy „[A] magyar zsidó élete sajátos színezetű, de mégis magyar élet, integráns része a magyar nemzet életének”³⁰.

²⁴ Groszmann Zsigmond: Mezei Mór és kora. *IMIT évkönyv*, 1936, p. 197.

²⁵ Heller ír hasonlóan (azaz határozottan megkülönböztetve „nemzet”-et és „zsidóság”-ot) a dualizmus koráról: „a nemzet pazarul adott, a zsidóság hálásan viszonozta”. Heller Bernát: Goldziher Ignác emlékezete. *IMIT évkönyv*, 1932, p.7.

²⁶ Groszmann: Mezei, p.205. Fontos adalék, hogy rendszeresen a haza fogalma szerepel – mondhatni a nemzet helyett.

²⁷ Csetényi Imre: Az Egyenlőség és a magyar irodalom. *IMIT évkönyv*, 1930, p.109.

²⁸ Uo., p.124.

²⁹ Wertheimer Adolf elnöki jelentése. *IMIT évkönyv*, 1930, p.316.

³⁰ Wertheimer Adolf elnöki jelentése. *IMIT évkönyv*, 1933, p.255. Wertheimer elnöki beszédei során emellett (illetve inkább ezzel szemben) rendszeres utal

A kettős, magyar nemzeti és zsidó felekezeti, illetve a kettős, de azon belül nem felekezetiileg meghatározott, másképp kifejezve az *együttes*, magyar és emellett (más szinten és így teljesen problémátlanul) zsidó, illetve a *kevert* (és ezért kötőjellel írandó) magyar-zsidó opció után harmadikként nézzük meg az asszimilációs diskurzus alternatív, a zsidó identitást erőteljesebben hangsúlyozó változatát. Kecskeméti Ármin egyik szövege szerint „az európai zsidó életének kerete csak az asszimiláció lehet, az európai és honi műveltségben való egység”.³¹ Az asszimiláció és a zsidó öntudat azonban itt pompásan megfér egymás mellett: „Az asszimiláció nem jelentheti számunkra a nagyszerű halált, hogy nyomtalanul elmerüljünk az európai kultúrában”.³² Sőt, „[L]egyenn rá gondunk, hogy az a zsidó európaiság zsidó öntudattal párosuljon”,

---

olyan fogalmakra, mint egyenrangúság, összeforrottság, sőt elválaszthatatlanság. Összességében elmondható, hogy Wertheimer (Munkácsihoz hasonlóan) elég gyakran vált analitikusan tisztán megkülönböztethető identitásoptionok között. A Vadász-emlékünnepe megnyitójakor például úgy fogalmaz, hogy a zsidóság a magyar állammal és nemzettel ezer év óta összeforrottan és egységben él. Wertheimer Adolf elnöki megnyitója. *IMIT évkönyv*, 1941, p.330. Továbbá „tudatában vagyunk a magyar haza és a magyar nemzet iránti törhetetlen ragaszkodásunknak, soha el nem házó szeretetünknek” – amiből azonban nem következhethet a fenyegetettség nyilvánvaló jeleinek ignorálása. Wertheimer Adolf elnöki megnyitója. *IMIT évkönyv*, 1938, p.273. 1943-ban Wertheimer elmegy a zsidó lojalitásra tett utalásig, sőt a méltóság kiérdemlésének zsidó kísérletéről beszél, ezáltal verbálisan egyértelműen elfogadja a bizonyítani próbáló fél pozícióját: „magyar hazánk több mint ezer éven át jóságot tanúsított irántunk”, amit törhetetlen szeretetünkkel „igyekeztünk viszonzni és továbbra is igyekszünk kiérdemelni”, olvashatjuk tőle ekkor. Wertheimer Adolf elnöki megnyitója az *IMIT* 1943. június 29-én tartott közgyűlésén. *IMIT évkönyv*, 1943, p.363. A nagyobb egységen belüli pozíciót elfoglaló, de (kiemelkedő egyéniségei által) különös szerepet játszó zsidók elképzelése Turóczy-Trostlernél is feltűnik: beállítása szerint Wassermann munkássága által Heine óta első ízben a zsidóság az elemi németégen belül cselekvő szerephez jut, „külön szimbolikus valóság” teremtésében vesz részt. Turóczy-Trostler József: A zsidó-német irodalmi kapcsolatok kérdéséhez. *IMIT évkönyv*, 1929, p.286.

³¹ Kecskeméti Ármin panaszkodik, de ezt az elkötelezettség hangján teszi: „soha még ilyen történeti hálátlanság” (mint amilyen a zsidókkal szembeni) nem volt, azonban ennek ellenére „mégis azt valljuk és világgá kiáltjuk, hogy vissza nem fordulunk”. Kecskeméti Ármin: Mendelssohn kétszáz esztendeje. *IMIT évkönyv*, 1929, p.158. Ebből is látható, hogy a Kecskeméti által használt diskurzus a beilleszkedési (vagy saját szótára szerint asszimilációs) törekvéseket nem kritikusan ítélte meg.

³² Kecskeméti Ármin: Mendelssohn kétszáz esztendeje. *IMIT évkönyv*, 1929, p.160.

propagálta Kecskeméti.³³ Ennek elérése érdekében eszközül tudományos munkák végzését, a mentés munkájának megszervezését ajánlotta.

Az *IMIT évkönyvek* tanúsága szerint létezett még az „egyértelműen magyar, mégis elsősorban zsidó”, vagyis az asszimilált zsidó identitásoptionja is. Ez az imént idézett *asszimilálódó, de fennmaradó* zsidó optionjához kifejezetten hasonló, ugyanakkor jelentős ponton különbözik tőle, hiszen nem az asszimilációs és zsidómegőrző törekvésből, hanem az asszimiláció bekövetkeztéből és természetességéből, valamint a zsidó tevékenységek ezzel való összehangoltságából indul ki. Ezért ezt a harmadik identitásoption második aleseteként tarthatjuk számon, mivel míg előbbi előre mutató, európai utat bizonygató és egyúttal önmegőrzést propagáló diskurzus, ez magabiztosabb, megfogalmazása sokkal inkább kijelentő jellegű, tartalmilag pedig a zsidóság változatlanul kiemelkedő szerepét és az összeegyeztetés megvalósultságát hangsúlyozza. Az első alesethez képest olyan, mintha a történelem eggyel későbbi, az előbbit logikusan követő stációjáról szólna.

Kiss Arnold például azt írta Bánócziról, hogy „egyéniségének magyar zamatja szentgáli”, továbbá megemlítette az „ösidőkől családjába ivódott, tüntetés nélküli, magától értetődő” honszerelmét is.³⁴ Kiss szerint Bánóczi számára magyarsága „magától értetődő volt”, és így lényében semmi nem volt a „zsidó alázottságból, hunyászokodásból”.³⁵ Eközben azonban állítólag „a zsidó prófétai eszmény embersége” is lüktetett benne, olyannyira, hogy tevékenységének és reménységének tárgyai okán Bánóczi határozottan zsidóként volt magyar: „népét a világ négy tájáról egybegyűjtő jelképes reménysége arra ösztönözte, hogy széjjelszórt gondolatkinceseit a zsidó tudománynak, sok magyarnyelvű kötet napvilágra juttatásának segítő munkájával gyűjtse a magyar-zsidó irodalom tárházába”.³⁶ E portré szerint Bánóczi „[A] zsidó lélek útjait kereste a magyar lélekben”, azaz határozottan zsidóként a magyarságon is egyértelműen belül volt.³⁷ Bánóczi hagyománya folytatásának bizonygatása

³³ Uo., p.158. Miközben Fürst Aladár már 1930-ban leszögezi, hogy az „asszimilációs” kifejezést nem használja, mert „sokszor elcsépett, sokszor megrágalmazott” jelző az. Fürst Aladár: Németország zsidó középiskolái. *IMIT évkönyv*, 1930, p.226.

³⁴ Kiss Arnold: Bánóczi József egyénisége. *IMIT évkönyv*, 1932, pp. 159. Az utalás Bánóczi bakonyi szülőfalujára, Szentgálra vonatkozik.

³⁵ Uo., pp.183–4.

³⁶ Uo., p.159.

³⁷ Uo., p.184. Érdekes, hogy (amint Kiss is említi) Bánóczi esetében e magyarságon belülség a nemzetiségek iránti türelmetlenséggel járt együtt.

azt egyértelműsíti, hogy e kanonikus szereplő Kiss általi tárgyalása identitásopcióként is olvasható: a leíró és a normatív szint határára helyezkedve Kiss azt írta, hogy „szentírásunkat az ő magyarságával fordítjuk, zsidóságunkat az ő önérzetével valljuk, magyar voltunkat az ő természetes, hivalkodás nélküli öntudatával hirdetjük”.³⁸

Negyedikként egy elsőre talán kifejezetten furcsának hangzó opciót vizsgálok: az olyan (az előzőekben, harmadikként bemutatottakon túlmenő) kísérleteket, melyek a kettős identitást a zsidó népiség elméletével kívánták összeegyeztetni – nevezzük ezt a *népi zsidó, de egyben magyar zsidó* opciójának. Peterdi Andor Újvári Péterről írva például zsidó népet és fajtát emlegetett. Újváriról többek között azt állapította meg, hogy „a legjobban ismerte népét és a legmélyebben tudott lelkiségebe belehatolni” és „fajtájáért élt”.³⁹ Ezzel egyidejűleg azonban Újvári a kettősség, a „csodálatos” egyesülés jelképes alakjaként volt feltüntetve, mivel amellet, hogy „fajtájának, népének aranyzengésű mesélője” volt, benne „a magyar nyelv igazi művésze”-t is ildomos volt tisztelni.⁴⁰ Ezen identitásopcióban a zsidóság primátusának elismerése a kettősség elfogadtatásának igényével együtt szerepelt: „S ha azt mondom, hogy mégis csak zsidó volt Újvári Péter, ezt nem vehetik magyarsága rovására, mert éppen ez követel a számára becsesebb értékelést”.⁴¹

Benoschofsky Imre pedig Rózsa Ignác *Áron öt könyve* című regényéről írva jegyezte meg, hogy bár a főszereplő szenvedni kénytelen, nyugalmat nem lel, kiengesztelő momentum, hogy „a magyar és a zsidó érzés minden poklokon keresztül, mindhalálíg ég bennünk”.⁴² Eközben Rózsa úgy jellemezte, hogy józan magyaros nyelvéhez járult némi zsidó pátosz, valamint azt is kijelentette, hogy regénye meggyőzően bemutatta, hogy amennyiben a zsidóság nem vallás, se nem kaszt, akkor csak nép lehet.⁴³ Ez Benoschofsky szerint egyáltalán nem volt baj, hiszen legyen bár nép a zsidóság, a magyarság iránti törhetetlen hűsége, viszonzatlan szerelme, egyoldalú nagy vonzódása úgyis meg fog maradni – állította szemlátomást inkább fatalista módon, mint támogatólag. Identitáspolitikai felhívása ezek után egyértelműen a zsidó népnek szólt,

³⁸ Uo., p.186.

³⁹ Peterdi Andor: Újvári Péter emlékezete. *IMIT évkönyv*, 1931, p.73.

⁴⁰ Uo., 1931, p.78.

⁴¹ Uo., 1931, p.78.

⁴² Benoschofsky Imre: *Áron öt könyve*. *IMIT évkönyv*, 1931, pp.240–1.

⁴³ Uo., p.249.

a magyarsággal való összeegyeztetés igényének kifejezését teljességgel nélkülözte: „Az ezerszeres erőfeszítés, a milliószeres újrakezdés népévé tettek minket. Hát leszünk is az újrakezdés népe!”⁴⁴

A kettős identitás kifejezésének, a magyarság és a zsidóság összeegyeztetési kísérletének talán legformálisabb példáját Weisz Pál Weisz Miksáról (1872–1931) szóló írásában találtam. E szövegben ugyanis egyértelműen kifejtésre került, hogy Weisz Miksa számára a konzervatív népi zsidóságnak volt primátusa, azonban identitásának meghatározásába (meglehetősen inkohereusnak tűnő módon) mintegy belekeveredik a magyarságára tett rövid utalás. A közelmúltban elhunyt Weisz Miksa eszerint egyszerre volt tradíciókhoz hű, meggyőződéses konzervatív, aki „nagyon haragudott az idegen szokások utánzása miatt”, és fájt neki, hogy a „hagyományhű zsidóságnak nincs 'Nachwuchs'-ja”.⁴⁵ Követelte továbbá, hogy a zsidóság befelé is legyen önérzetes. De e meggyőződéses konzervatív, népi alapon álló zsidóról továbbá azt olvashatjuk, hogy nemcsak a vallási szabadságnak volt híve, hanem egyúttal „lelkés magyar is volt.”⁴⁶ Ezen a már-már merőben formális összeegyeztetési kísérleten is túlmenő, a zsidó identitást önmagában hangsúlyozó szöveghelyek viszont tényleg csak elvétve találhatók az *IMIT évkönyvek*ben. Heller Bernát leírt például olyan mondatot, mely szerint „[N]ekünk az a kötelességünk, hogy saját közösségünket tökéletesítsük. A zsidóságot kell főntartanunk, megtisztítanunk”, azonban a modern Magyarországon létező és kívánatos zsidó identitásopciókat megfogalmazó szövegekben a magyarság említésének teljes hiánya kivételesnek számított.⁴⁷ Mint másutt részletesebben kifejtem, igencsak más képet mutat a kollektív specifikumokról az *IMIT évkönyvek*ben folytatott diskurzusnak és a történetiség kérdéséről folyó (nagyreszt implicit) itteni magyar zsidó vitának az elemzése. Az *IMIT* tudós szerzői ugyanis e két témát egyértelműen a zsidóságra vonatkoztatták, olyannyira, hogy a sajátosságok és a történetiség kérdésének tárgyalása során a magyarságra szinte említést sem találni.⁴⁸

⁴⁴ Uo., p.251.

⁴⁵ Weisz Pál: Weisz Miksa. *IMIT évkönyv*, 1932, p.77.

⁴⁶ Uo., p.77. Ezen utalás „A zsidó” alfejezet során szerepelt. (A cikk külön részeket szentelt Weisz Miksának az embernek, a zsidónak és a rabbinak.)

⁴⁷ Heller Bernát: Zsidó hitterjesztés. *IMIT évkönyv*, 1930, p.101.

⁴⁸ Laczó Ferenc: Zsidó értékek és a történetiség kérdése. (Megjelenés alatt.)

A zsidó népiségre az imént felidézett példákon túl is többen utaltak – összesen körülbelül azonos mennyiségben, mint a zsidó felekezetiiségre.⁴⁹ Konfliktust, mégpedig belső zsidó konfliktust azonban emiatt kevesen, igazán explicit módon pedig csak Komlós Aladár tételezett az IMIT lapjain – ez a *magyar zsidóság belső konfliktusosságának* tételezése az ötödik identitásopció.⁵⁰ Kiss Józsefről írva Komlós például

⁴⁹ Fényes Mór 1929-ben „népünk”-ről ír, Friedman Dénes 1930-ben szintén népek nevezi a zsidóságot, Gerő Ödön 1933-as beszédének tanúsága szerint „a múzeumi tárgyak a mi népünk élményemlékei”, valamint a zsidóság „történelmi nép”. (Lásd: Gerő Ödön emlékbeszéde Perlmutter Izsákról. *IMIT évkönyv*, 1933, pp.285–6.) Fürst Aladár a nagymagyarországi zsidó középiskolákról írott cikke végén a munkácsi iskolaigazgatót Kugel Chajimot idézi, aki szerint a cél egy olyan új zsidó generáció nevelése, amelyek értelmi és erkölcsi fegyverekkel felvértezett és nem „népidegen”. Fürst Aladár: Nagymagyarország zsidó középiskolái. *IMIT évkönyv*, 1931, p.237. Ezen túlmenően egyetlen utalást találtunk a „vér szavá”-ra is. Sebestyén Károly írja, hogy Börne áttérése után „azt hitte, hogy küzdő írásai az általános emberiség és szabadság javát szolgálják. A valóság pedig az volt, hogy a vér szavát haláláig nem tudta önmagában elhallgattatni”. Sebestyén Károly: A zsidóság története levelekben. *IMIT évkönyv*, 1935, p.61.

⁵⁰ Ballagi Ernő ugyan ilyen belső zsidó konfliktust nem tételez, de a két fél viszonyát illúziómentesen próbálja bemutatni. Leszögezi, hogy Magyarországon „a zsidóság kezdetétől fogva a magyarságban látta jogainak biztos zálogát a bécsi udvaral szemből”. Ballagi Ernő: A magyar zsidóság harca az emancipációért. *IMIT évkönyv*, 1940, p.141. E hozzáállást a nagy magyar szellemek legnemesebb állásfoglalásai igazolni látszottak. *Ibid.*, p.142. A józan gondolkodás mellett azonban szűkkeblű számítás, türelmetlenség, kicsinyes ellenkezés is vegyült a magyar politikai kultúrába, főként az emancipációt ellenző magyarok hozzáállásába. Ezen túl Ballagi a szabadelvű és magyar zsidókhöz való relatíve méltányos viszonyulásban is a nemzeti szempont primátusát véli felfedezni: a magyar zsidóság iránti méltánylás is „inkább a nemzetiség védelméből, mint a koreszmekből fakadt”, írja. Ballagi Ernő: Szabadelvűség és magyar zsidóság. *IMIT évkönyv*, 1941, p.229. Alapvetően bizonyos illúziók ellen érvel: kijelenti, hogy a hazafias köznemesség legfőképpen a nemzeti erőt akarta fokozni és nem mutatott nagyobb önzetlenséget vagy megértést a zsidók iránt. *Uo.*, p.234. Ballagi határozottan amellett foglal állást, hogy a relatíve pozitív magyar politikai hozzáállás azért alakulhatott ki, mert a zsidóságot a magyarsággal azonosították. *Uo.*, p.229. Nemzetiségi és gazdasági érdekek egybeesése, a statisztikák kétségtelen javulása, a magyarság zsidók általi érzelmi és erkölcsi erősítése, a korrekt, valós helyzetet reflektáló jogállás következtében a közmorál várható javulása mind az emancipáció és a befogadás irányába mutatott, sorolja, de nem szabad feledni, teszi hozzá, hogy Magyarországon a polgári rend és életforma elleni előítélet elterjedt volt, és a „koreszme” 1848-as megvalósulása ellenére a zsidóság számára így is folytatódott a középkor. *Uo.*, p.238. Megítélése szerint a zsidók jogai már régóta esedékesek voltak mire megszülettek, másrészt viszont „semmi más országban nem mutatkozott egyetértéssel” fogadta el Magyarország az emancipációs törvényt 1867 végén, idézi

felvetette, hogy „[N]éptől örökölt szemlélete harcban áll azzal a szemlélettel, amelyet műveltségével sajátít el”.⁵¹ E konfliktust Komlós általános szinten az ösztönök és a környezet konfliktusaként értelmezte. Szerinte Kissnek társadalmi-szimbolikus helyzete is felemásan és szerencsétlenül alakult: sokak számára túl zsidó volt, a hitközség szemében viszont nem volt eléggé az. Figyelemreméltó, hogy Komlós sorai sem a magyar identitás hiányáról, hanem sokkal inkább problematikus voltáról, károsan eltúlzott formájáról szóltak.

Komlós Aladár konfliktusalapú identitásmodelljével szemben pedig jelentős számban ott állnak a főleg magyar identifikációt sugalló szöveg-helyek. Edelstein Bertalan például büszkén vállalta a „legmagyarabb csoport” zsidóságra szórt román vádját – a romániai zsidóellenesség kapcsán azt írta, hogy a zsidókat Erdélyben „a *mi dicsőségünkre* a magyarsággal” azonosították.⁵² Külön kiemelte, hogy „hivatalos részről azt vetik szemére az erdélyi zsidóságnak, hogy ő törődik bele legnehezebben a megváltozott helyzetbe”.⁵³ Másrészt a tény, hogy az intranzigensen és lelkesen magyar erdélyi zsidóságról szóló nézetét éppen a Föld legkülönbözőbb országaiban élő zsidók sorsáról szóló riportja során fejtette ki, már önmagában is összetettebbé, nemzeti szempontból jóval ambivalensebbé teszi identitásdiskurzusát: kifejezetten ambivalens pozícióra utal az, hogy az egyetemes zsidóság sorsában beállott változások számbavétele volt Edelstein riportjának alapvető szándéka és a Magyarországtól Romániához került zsidók egyedien erős magyar nemzeti elköteleződése e koncepció kifejtése során kapott hangot.

Kóbor Tamás *Magyar nyelven írt idegen irodalom* című, a zsidók, pontosabban a magyar nyelvű zsidó írók idegenségének tézise elleni polémia-ja hasonló ambivalenciák nélkül fogalmazta meg a magyar identitás primátusát. Kóbor egyértelműen egy össznemzeti (a trianoni határokon is átvívelő) modellt konstruált, mely szerint a zsidó sem erősebben „elütő”, mint a többi csoport, melyek a nemzetet együttesen alkotják. A zsidók éppúgy magyarok, ahogy a svábok, rácok, kunok és besenyők (hiszen

---

Balaggi a pesti hitközség kortárs körlevelét. Ballagi Ernő: A magyar zsidóság harca az emancipációért. *IMIT évkönyv*, 1940, p.167.

⁵¹ Komlós Aladár: Kiss József emlékezete, vagy: A zsidó költő és a dicsőség. *IMIT évkönyv*, 1932, p.57.

⁵² Edelstein Bertalan: A külföldi zsidóság története a háború utáni évtizedben. *IMIT évkönyv*, 1929, p.309.

⁵³ Uo., p.310.

ők is mind elsősorban a magyarság részeiként szemlélendők), és ahogy (nem melleleg) Kassa Csehszlovákiához csatolt városa is magyar marad („akár száz év múltán cseh nyelvre fogva is”), hangsúlyozta.⁵⁴ Kóbor tehát a magyar zsidó opciók közül a magyarsághoz erőteljesen közelítőt bontotta ki. Szerinte a magyar zsidók élete és történelme közös a más származású magyarokkal, mint ahogy nevelésük és irodalmi hagyományuk is magyar: a nemzeti irodalom hagyományaival és formáival azonosítják magukat.⁵⁵ Kóbornál se a magyar zsidók felekezetiiségének, se kevertségének nincs különösebb jelentősége. A zsidó származású szerzők befogadása mellett felszólaló Kóbor ily módon a magyar nemzeti szempont zsidóságra alkalmazhatóságából indult ki – így a nemzeti szempont érvényesítendőségét kritikátlanul elfogadta.⁵⁶

Hasonló identitást fogalmaz meg egy sor jelentős egyén, mint Wahrmann Mór, Alexander Bernát, Hirschler Pál, Kohn Sámuel, Kisteleki Ede tárgyalása is. Mérei Gyula Wahrmann Mórról írott szavai beolvadásról, teljes hasonulásról szóltak, és ily módon eleve kizárták a kettős identitás opcióit: „Wahrmannnak, a teljesen a magyarsághoz hasonult zsidónak az volt a szándéka, hogy a magyarságnak a zsidóság felé irányuló s az emancipációban kifejezésre juttatott hívó szavára a zsidóságnak a magyar nem-

⁵⁴ Kóbor Tamás: Magyar nyelven írt idegen irodalom. *IMIT évkönyv*, 1929, p.62.

⁵⁵ Kóbor ennek elfogadtatása érdekében azt is hangsúlyozza, hogy „A magyar zsidó igen keveset tud a zsidó történelemből, de a magyarban otthon van, mint bárki más”. Uo., p.61. Gerő Ödön nem véletlenül írja róla, hogy Kóbor „hajthatatlan, amikor a magyar nemzeti eszmét meg kell védeni a megrontói, meghamisítói, elértéktelenítói ellen”. Gerő Ödön: Kóbor Tamásról. *IMIT évkönyv*, 1931, p.42.

⁵⁶ Munkácsi Ernő egy helyen a zsidókra a polgárok egy (közelebbről meg nem határozott, de a többiekre erősen hasonlító) fajtájaként utalt: „Egy évezred óta itt vagyunk, e földön élünk és haltunk, éppen úgy, mint Magyarország más polgárai”. (Lásd: Igazgatósági jelentés. *IMIT évkönyv*, 1940, p.341.) Munkácsi e szövege a külső és a belső publikumnak tett kijelentések határozott elválásának esetével szolgál, ugyanis ír az évezredes folytonosságról, viszont másrészt emellett kardoskodik, hogy felül kell vizsgálni „történet-szemléletünket, útjainkat és célkitűzéseinket”. Uo., p.338. Munkácsi diskurzusa amúgy is gyakran „csúszkál” különböző pozíciók között. Egyetlen íráson belül ír a zsidók népiségéről („történelmi nép vagyunk”), valamint ír zsidó hozzáfórrotságról, betagozódásról is. A zsidó nép történetén túl a múzeumi kiállításból szerinte például azt tanulhatják meg a látogatók, hogy „a magyar zsidóság hasznos, történetileg hozzáfórrott része volt mindig a magyar államnak és társadalomnak”. (Lásd: Igazgatósági jelentés (1933. jún. 29.). *IMIT évkönyv*, 1933, p.312.) Munkácsi tehát ekkor egyetlen viszonylag rövid szöveg során analitikus értelemben három különböző identitásopciót, az elsősorban magyart (avagy nacionalistát), az elsősorban zsidót és a kevertet is felveti.

zet életébe való beolvasztásával válaszol”, szögezte le.⁵⁷ Szemere Samu egykori mentoráról, Alexander Bernátról jelentette ki, hogy számára a kollektív szellem, a nemzeti közösség első helyen állt.⁵⁸ Alexander „egész életén át szívben, lélekben összeforrottnak tudta magát a magyarsággal”, mindig is nemzetileg elkötelezett értelmiségi volt, amint azt 1918–19-es tevékenysége (az alaptalan vádaskodások ellenére) is bizonyítja.⁵⁹ Sőt, Szemere megítélése szerint neve egyenesen „összenőtt a fejlődő, gazdagodó, magasba lendülő nemzeti kultúra történetével.”⁶⁰ Groszmann Zsigmond Hirschler Ignác kapcsán ehhez kifejezetten hasonlóan a magyarosodás és a jogegyenlőség kettős céljáról és a „nemzeti egybeolvadás” ezekből automatikusan következő vágyáról írt.⁶¹ Groszmann ugyanezen, 1941-es *IMIT évkönyv*-ben Kohn Sámuel életéről és tevékenységéről is megemlékezett. Beállítása szerint Kohn a pesti szószerk megmagyarosításával „küldetésszerű hivatást töltött be.”⁶² Hangsúlyozta, hogy Kohn ugyan nem kívánta fitogtatni hazafiságát, honszeretete teljesen természetes volt és ezirányú kötelességeit őszintén teljesítette. Utoljára, de nem utolsósorban említessék meg, hogy Rubinyi Mózes 1941-ben a tíz évvel korábban elhunyt Kisteleki Ede művészetének taglalásával egy alternatív zsidó irodalmi hagyományt idézett fel: Kisteleki Rubinyi megfogalmazása szerint „nem urbánus”, hanem hazafias, irredenta költő volt, akit hitének formája és imádságos költeményeinek hangja szinte teljesen felekezetfeletti művésszé tett.⁶³

⁵⁷ Mérei Gyula: Wahrmann Mór. *IMIT évkönyv*, 1943, p.340. Wahrmann Mórról lásd: Frank Tibor (szerk.), *Honszeretet és felekezeti hűség. Wahrmann Mór 1831–1892* (Budapest: Argumentum, 2006). Egy helyen Wertheimer is azon tény magyar köztudatba való átvitelének szükségességéről értekezik, hogy „a magyar zsidóság a magyar nemzetnek Nagymagyarország határain belül eltöltött életében a legelső kezdetek óta jelentékeny szerepet játszott, hogy magát minden időkben a magyar nemzet törzsokei részének tekintette és hogy a magyar nemzetnek minden más nemzetfenntartó elemével együtt hűséggel és odaadással szolgálta a magyarság érdekeit”. (Lásd: Wertheimer Adolf elnöki megnyitója. *IMIT évkönyv*, 1931, p.315.)

⁵⁸ Szemere Samu: Alexander Bernát emlékezete. *IMIT évkönyv*, 1929, p.33.

⁵⁹ Uo., p.47.

⁶⁰ Uo., p.50.

⁶¹ Groszmann Zsigmond: Hirschler Ignác. *IMIT évkönyv*, 1941, p.145.

⁶² Groszmann Zsigmond: Dr. Kohn Sámuel emlékezete. *IMIT évkönyv*, 1941, p.337. Groszmann e beszédének szövege valamilyen oknál fogva a *Társulati Közlemények* között jelent meg. Emellett tévedésből a címe is máshogy szerepel a tartalomjegyzékben: *Dr. Groszmann Zsigmond előadása Kohn Sámuelről*.

⁶³ Rubinyi Mózes: Kisteleki Ede emlékezete. *IMIT évkönyv*, 1941, p.266. Nem kell külön hangsúlyoznom, hogy bár voltak zsidó származásúak a népiek között is (Sárközi György), a „nem urbánus” kitétel polemikusnak számított. A vita eredeti

A benne kifejtett identitásdiskurzus szempontjából különösen érdekes Sebestyén Károly Vészi József-portréja. Sebestyén leszögezte, hogy Vészi „uralkodó vonása” magyarsága volt. Vészi ugyanis „nemzete legszébb javaiért vívott küzdelmet”, és a német nyelvet is csak hatékonysága miatt használta, azaz a „magyarok fegyvere”-ként alkalmazta.⁶⁴ Sebestyén elismerte, hogy Vészi az általános szavazójognak olyannyira erősen elkötelezett híve volt, hogy a darabont-kormány idején, népszerűsége tetőfokán „odavetette ezt a népszerűséget, tekintélyét, jövőjét, lapját, hogy segítsen a nagy eszmét valóra váltani”.⁶⁵ Az írás azonban épp e ponton szolgált markáns újraértelmezéssel, ugyanis Sebestyén Vészi e döntését szintén nemzeti alapon próbálta igazolni: Vészi állítólag már ekkor látta, hogy „az ország léte forog kockán”, és „ezért és csak ezért szegődött Fejérváry mellé és vállalta tetteinek minden ódiáját”.⁶⁶ Ily módon Sebestyénnek sikerült Vészit elvszerűen elkötelezett demokráciaként, de nemzetileg tudatos demokráciaként ábrázolnia, akinél (bár a nemzet és a demokrácia értékei alapvetően egymást erősítették) a nemzeti szempont a demokratizmus regulátoraként működött. Sőt, nemzeti szempontból Vészit épp e sikeres harmonizáció (nemzet és demokrácia összehangolása) miatt lehetett kortársait meghaladóan éles szeműnek, különösen előrelátónak nevezni.⁶⁷

A magyar identitás leghatározottabb, bár egyúttal alighanem legpatetikusabb *IMIT évkönyvek*beli kifejezése Kiss Arnold nevéhez fűződik,

---

dokumentumait lásd: Nagy Sz. Péter (szerk.), *A népi-urbánus vita dokumentumai, 1932–1947* (Debrecen: Rakéta, 1990). A magyar zsidó publikációkban szereplő revizionista és irredenta megjegyzések izgalmas, de különálló témát alkotnak. Itt meg kell elégednünk néhány megjegyzéssel. A felolvasó-bizottság jelentéséből a területek visszakerülése kapcsán azt tudhatjuk meg, hogy „hazafias örömmel fogadta az egész magyar zsidóság ezeket az eseményeket”. (Lásd: Az IMIT felolvasó-bizottságának jelentése az 1940/41. évi működéséről. *IMIT évkönyv*, 1941, pp.342–3.) Sebestyén Károly szerint Vészi József életében az utolsó örömet a Felvidék visszatérte jelentette. Sebestyén Károly: Emlékbeszéd Vészi József felett. *IMIT évkönyv*, 1941, p.52. Munkácsi szerint a Zsidó Múzeumban „nagy súlyt vetünk arra, hogy Nagymagyarország zsinagógáinak képeit látogatóink” megtekinthessék. (Lásd: Országos Magyar Zsidó Múzeum. Igazgatósági jelentés. *IMIT évkönyv*, 1936, p.358.)

⁶⁴ Sebestyén: Vészi. *IMIT évkönyv*, 1941, p.40.

⁶⁵ Uo., p.42.

⁶⁶ Uo., pp.50–1.

⁶⁷ Magáról a dilemmáról és a megoldásának esélyeiről lásd: Litván György, „Magyar gondolat – szabad gondolat”: *nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon* (Budapest: Magvető, 1978).

akinek 1939-es szónoklatát Vidor Pál 1941-ben idézte. E szónoklata során Kiss leszögezte, hogy „magyarok voltunk, magyarok vagyunk, és magyarok leszünk mindhalálig”.⁶⁸ A zsidóságnak az 1930-as évek végén, tehát már a súlyos zsidóellenes jogi diszkrimináció idején folytatott tevékenységét pedig úgy jellemezte, hogy „[H]azafias lélekkel, bár porba is sújtva, megalázó megbélyegzésre rá nem szolgáltán – erőnkkel, vérünkkel, munkánkkal, minden hitünkkel, szent hazánk jövőendő teljes nagyságának kivívásán dolgozunk meg nem lankadó fáradhatatlansággal”.⁶⁹

Az *IMIT évkönyvek* lapjain olvasható magyar identitásdiskurzuson belül két változatot feltétlenül érdemes megkülönböztetnünk: a nemzeti történelmi legitimációs diskurzusból jól ismert ezer éves magyarság, magyar államiság tézisét és a nemzeti öntudatosodás, pontosabban a zsidóság esetén a magyarosodás, magyar elköteleződés empirikusan könnyebben ellenőrizhető, mivel konkrét forrásokra alapozott diskurzusait.⁷⁰ Talán nem meglepő, hogy az ezer év elképzelésére főleg az *IMIT* hivatalos diskurzusában, Wertheimer Adolfnál és Munkácsi Ernőnél akadhatunk.⁷¹ A magyar oldal zsidó választásának okaira legnyíltabban Weisz Márton kérdezett rá. Weisz konkrétan azt firtatta, hogy a nemzetország

⁶⁸ Vidor Pál: Kiss Arnold. *IMIT évkönyv*, 1941, p.70.

⁶⁹ Uo., p.70. A múltra pedig többek között hálálkodva, konkrétan úgy utal, hogy „múlhatatlan a mi hálnk a magyar nemzet dicsőséges nagyjai iránt”. Uo., p.70.

⁷⁰ A magyar nacionalizmus történetéről lásd: Gyurgyák János, *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története* (Budapest: Osiris, 2007). A nemzeti történelem magyar diskurzusáról lásd továbbá Szűcs Zoltán Gábor, *Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban, 1989–1993* (Budapest: L'Harmattan, 2010), különösen 64–70.

⁷¹ Wertheimer olyanokat ír le, hogy a zsidóság a magyar hazával és nemzettel ezer év óta összefonódott és egységben él (lásd: Wertheimer Adolf elnöki megnyitója. *IMIT évkönyv*, 1935, p.112), továbbá, hogy „Rosszindulatú ellenfelek kétségbe vonták a magyar zsidóság hazafias voltát, hazájához való hűségét és azt a tényt, hogy a zsidóság ezer éve lakik e hazában, amelynek története számtalan példáját mutatja annak, hogy a magyar zsidóság minden erejével és tehetségével e haza boldogulásáért dolgozott”. (Lásd: Megállapodás. *IMIT évkönyv*, 1931, p.324.) Munkácsinak pedig olyan mondatai vannak, hogy a Múzeum által bemutatott objektumok „jogainknak forrásai, nemesi levelünk, amely minket az ezeréves magyar hazához fűz” (lásd: Országos Magyar Zsidó Múzeum. Igazgatósági jelentés. *IMIT évkönyv*, 1936, p.355), illetve „Egy évezred óta itt vagyunk, e földön éltünk és haltunk, éppen úgy, mint Magyarország más polgárai”. (Lásd: Az Országos Magyar Zsidó Múzeum jelentése. *IMIT évkönyv*, 1940, p.341). Ehhez szükséges hozzáténnünk, hogy (mint fentebb jeleztük) egyikük identitásdiskurzusa sem konzisztens: eltérő opciót váltogatnak.

1848-as toborzásakor „miért álltak be a zsidók a sorba?”⁷² Válasza szerint ebben a francia forradalmi eszmék visszhangjának és a magyar szabad-
 elvűség attraktivitásának volt központi jelentősége.⁷³ A magyarosodás
 folyamatát rajta kívül is többen tárgyalták: Zsoldos egyik tanulmányá-
 ban például az 1820-as évek hazai németnyelvű zsidóiról írt, és eközben
 arról is megemlékezett, hogy a zsidó írók 1840 körüli kezdetek után az
 1840-es évek második felében vertek „még szilárdabb pilléreken” hidat
 magyarság és zsidóság között.⁷⁴ Mérei Gyula eközben azt hangoztatta,
 hogy „[A] bennszülött zsidóságnak az 1781-es tolerancia-ediktumtól
 számított második nemzedéke már teljesen magyarrá lett”.⁷⁵ E kijelen-
 tésben különösen figyelemreméltó, hogy a magyarosodás történeti folya-
 matáról szólva is a zsidóság teljeskörű magyarsága mellett foglalt állást
 – ily módon furcsa keverékét nyújtva a források tükrében ellenőrizhető
 történeti érvelés és a differenciálatlan nacionalizáció (már-már esszenci-
 ális magyarságot sugalló) tézisének.

Az egyebek mellett a magyarországi zsidóság magyarosodásával
 is foglalkozó tanulmányokban (mint ahogy egy sor egyéb, a magyar
 identitást hangsúlyozó tanulmányban is) gyakran a függetlenségi, Habs-
 burg-ellenes narratíva elemeire bukkanhatunk.⁷⁶ A zsidóság nagyfokú

⁷² Weisz Márton: Besze János életrajza. *IMIT évkönyv*, 1936, p.255. E kérdés Einhorn Ignácot is élénken foglalkoztatta. Einhorn Ignác: *A forradalom és a zsidók Magyarországon* (Budapest: ELTE BTK, Román Filológiai Tanszék, 2000). A német eredetiből fordította: Fenyő István. Einhorn nyomán komoly figyelmet szentel e kérdésnek Julia Richers is. Julia Richers: *Jüdisches Budapest. Kulturelle Topographien einer Stadtgemeinde im 19. Jahrhundert* (Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2009).

⁷³ Weisz narratívája a hazát és a zsidókat egyaránt védő Besze János életéről szól, a zsidóellenes kilengések (a kravallok) okaiként pedig (nemcsak a zsidók akkori magyar elköteleződését igazoló, hanem önmagában is nacionalista értelmezéssel szolgáló módon) egyértelműen a bécsi kormány lelketlen igazgatóit és az udvar bérenceit emlegeti. Uo. p. 256. Ide tartozik, hogy Weisz Miksa Kayserling Meier-től (németül) felidézi a szlogent: „Lasset uns als Bürger Juden und als Juden Bürger sein, lasset uns unsere Brüder im anderen Lager lieben und achten”. Weisz Miksa: Kayserling M. emlékezete. *IMIT évkönyv*, 1929, p.191.

⁷⁴ Zsoldos Jenő: Az első magyar zsidó írók fogadtatása irodalmunkban. *IMIT évkönyv*, 1939, p.172 és p.195.

⁷⁵ Mérei: Wahrmann. *IMIT évkönyv*, 1943, p.315.

⁷⁶ A zsidók szekuláris vallásos függetlenségi magyarságára a legradikálisabb példát Vészi József egyik hozzájárulásában találjuk. Két, immár negyven éve Mexikóban élő, eredetileg kecskeméti zsidó testvér mondja a narrátornak: „van úgy, hogy vallásbeli imáink elvégeztével néha ideállunk Kossuth Lajos [falon függő képe – LF] elé s itt is elvégezzük a mi magyar imádságunkat”. Vészi József: Kölcsény himnusz a mexikói hegyekben. *IMIT évkönyv*, 1931, p.162. Figyelemreméltó, hogy

beolvadási lelkesedésének, akárcsak a nagyfokú magyar befogadási hajlandóságnak politikai-ideológiai keretét e szövegekben jellemzően a magyar liberális nacionalizmus szolgáltatta, azaz az *IMIT évkönyvek* e téren is egy időközben meggyengült 19. századi hagyománnyal mutatnak nagyfokú folytonosságot.⁷⁷

A magyar nemzeti identitás elfogadásán és befogadó válfajának propagálásán túl azonban volt egy hetedik, még inkább elvalapú identitásopció is: a *patrióta* diskurzus folytatása. Ez a hűség és szolgálat etikájára épülő zsidó magatartást emelte ki és pártolta normatív szinten. E diskurzus kiemelkedő példája Csermely Gyula *Ítéletrehívás* című fejlődéstörténete és példabeszéde, amely arról szól, hogy a zsidó nem áruló, olyan nyira nem, hogy a(z első világháború során bekövetkező) kölcsönös megszálláskor is „szenvedélyes hazafi”-ként viselkedik mindkét (a példában román és magyar) oldalon, azaz Bukarestben és Erdélyben.⁷⁸ Csermely e „nemes érzésű” zsidó patriotizmusnak prófétai, jeremiási igazolást adott, amikor a következőket idézi egyik főszereplője: „amely országba vet jó vagy rossz sorsod, azt anyádnak tekintsd és szeresd”.⁷⁹ E patriotizmus nála egyben a zsidó büszkeség forrásául is szolgált: a példabeszéd vége felé (azaz a konfliktusuk enyhülése és a „bölcs belátás” bekövetkezte után) az egyik főszereplő ugyanis közli a másikkal, hogy „büszke vagyok magamra is, magára is; büszke arra, hogy zsidók vagyunk mindketten”.⁸⁰

Az általános zsidó hűségnek a speciális magyar vonzalom vagy szeretet hangsúlyozása nélküli identitásdiskurzusának opcióját még két,

---

a protestánsokról gyakran mennyire pozitív képet festettek az *IMIT évkönyvek* lapjain: több szerző hangsúlyozta a judaizmushoz (maga a kifejezés amúgy nem volt használatban) való hasonlóságát és értékelése (nem utolsó sorban a Biblia-ismeretek mélysége folytán) egyértelműen pozitívabb volt, mint a katolikusoké.

⁷⁷ A liberális nacionalizmus sokat elemzett magyar jelensége más esetekkel foglalkozó esettanulmányok mellett szerepel az alábbi kötetben: Iván Zoltán Dénes: *Liberty and the Search for Identity: Liberal Nationalisms and the Legacy of Empires* (Budapest: CEU Press, 2006). A könyv (csak részben azonos tartalmú) magyar változata az 1990-es évek elején jelent meg: Dénes Iván Zoltán: *Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában* (Budapest: Gondolat, 1993).

⁷⁸ Sőt, Csermely azt is állítja, hogy a példamutató zsidó „Mihelyt hazájáról van szó, elfelejt minden egyéni bántalmat”. Csermely Gyula: *Ítéletrehívás. IMIT évkönyv*, 1930, p.154.

⁷⁹ Uo., p.157. Fényes Mór is úgy ír a hazáról, mint befogadó földről. Állítása szerint a diaszpóra zsidósága 70 óta „azt a földet ismeri el hazájának, amely őt befogadja”. Fényes Mór: *A zsidóság erkölcstana. IMIT évkönyv*, 1939, p.51.

⁸⁰ Csermely: *Ítéletrehívás. IMIT évkönyv*, 1930, p.158.

egyaránt kora újkori történetet felidéző szöveg fejtett ki. Ezek a patriotizmus elveinek I. világháborús történetre tett alkalmazásánál jóval konvencionálisabb történeteknek számítottak. Az egyiknek, Fürst Aladár *Buda visszafoglalásának zsidó irodalmi emlékei* című írásának célja ezen eseménnyel foglalkozó releváns, de kevésbé ismert irodalom (Schulhof Izsák és Süsskind Taussig írásainak) bemutatása volt, melyekben Buda visszafoglalása Buda elesteként szerepelt – azaz az idézett zsidó szerzők nem a katolikus vagy a hagyományos, kanonikus magyar nemzeti szempontból beszélik el a történetet.⁸¹ Fürst azt fejtette ki, hogy a zsidók védtek a török Budát, és ekkor mutatott hazafiasságuk miatt nem is szabad szégyenkezniük. A megfogalmazott zsidó identitás a nemzeti szempont helyett itt határozottan a hűségesség alattvalói magatartáson alapul: „érdemükül tudható be nekik, hogy jelen uralkodójukért oly hűségesen harcoltak”, hangsúlyozta még a Fürst által idézett Rudolf császár is.⁸² Guttmann Henrik három évvel később, 1939-ben megjelent, a magyar zsidók 16. századi történetéhez adalékokat szolgáltató írása hasonló álláspontot kommunikált. Az 1598-as budai vérfürdő alkalmával a zsidók a törökökkel együtt szenvedtek, közli, de ő is hangsúlyozza, hogy Rudolf császár is úgy gondolta, hogy mindössze kötelességüket teljesítették. E szerzőkön túl Fényes Mór általánosságban is írt a zsidó hazafiság erkölcsi értékéről, mely a vendégfogadó nép iránti hűségben és az uralkodó vallás iránti elismerésben nyilvánul meg.⁸³

A zsidó patriotizmusnak, a sajátos hűségidentitás diskurzusának volt azonban egy másik, a magyar történelemre és a magyar hazafiságra reflektáló változata is. Ennek legrészletesebb és legmagasabb színvonalú változatát Kardos Albert *Magyar államférfiak házi zsidói* című tanulmánya fejtette ki. Kardos azzal nyitott, hogy a magyar urak számára (az udvari poéta vagy a parádés kocsis mellett) az „alapkellékek” között szerepelt a házi zsidó is, és ez nem változott meg a 19. század során sem.⁸⁴ A legkiválóbb zsidók továbbra is szolgálták „államférfiakká átalakult földesurikat, de most mint szellemi munkások, mint hírlapírók, publicisták, szer-

⁸¹ Ez korántsem meglepő, hiszen ekkoriban az Oszmán Birodalom a rá jellemző viszonylag nagyvonalú vallási toleranciával a zsidók számára kevesebb veszélyt jelentett, mint a Habsburg Birodalom katolikus missziós gyakorlatával.

⁸² Fürst Aladár: *Buda visszafoglalásának zsidó irodalmi emlékei. IMIT évkönyv*, 1936, p.183.

⁸³ Fényes: *A zsidóság erkölcstana. IMIT évkönyv*, 1939, pp.35–8. Az alfejezet címe nem más, mint „Morális értékek a zsidó patriotizmusban”.

⁸⁴ Kardos Albert: *Magyar államférfiak házi zsidói. IMIT évkönyv*, 1939, pp.94–95.

kesztők, szaktudósok, mint a nagyoknak odaadó hívei”, írta.⁸⁵ Kardos tehát, akárcsak a patriotizmus diskurzusának iménti felelevenítői (különösen Csermely, aki azt I. világháborús történésekre alkalmazta) egy régebbi korokra jellemző viszonyt és szerepet mutatott be folyamatosként, kiterjeszteni próbálva azt a modern Magyarország megszületésének korára.

A Kardos által részletesen elbeszélte történet magja, hogy „három nemzedéknek a nagyjai csatlakoznak egymáshoz és követik egymást, és amelyben minden nagy magyar államférfiú mellett ott áll a hazai zsidóságnak egy-egy fényes elméjű, hasznos munkájú tagja”.⁸⁶ Így szerepelt Széchenyi bizalmasaként Falk Miksa, akinek Széchenyi Döblingben a *Blicket* diktálta, miközben Kossuth mellett Helfy Ignác házi titkárként tevékenykedett, Deák mellett (az ekkor bécsi publicistaként a kiegyezés érdekében tevékenykedő Falkon kívül) Pesten Kónyi Manó serénykedett, Andrassy mellett Dóczy Lajos bécsi külügyminiszteri osztályfőnök végzett hasznos munkát, és Tisza Kálmánnak ismét Falk (ekkor mint a *Pester Lloyd* ekkori vezető személyisége és a közös külügyminisztérium előadója) tett komoly szolgálatot – nem szólva Wahrmann Mór-ról és Horn Edéról. A fiatalabb, utánuk következő zsidók (mint Vázsonyi Vilmos vagy Mezei Ernő) a függetlenségi pártban tűnnek fel, de még ekkor is ott volt Baross Gábor mellett, azaz a kormányoldalt támogató a zsidó Heltai Ferenc, sőt még a legkevésbé szabadelvűnek titulált Trefort Ágostonnak is segédkezett Kármán Mór személyében egy zsidó egyén. A még további közeledés jeleként Kossuth Ferenc mellett később Szerényi József államtitkárként tűnt fel, mígnem mindezek betetőzéseként, Kardos szerint egyúttal a teljes asszimilációt is bizonyítva Vadász Lipót segítette szorgalmával és kompetenciáival Tisza István, az „abszolút igazságos” államférfi munkáját – miközben Vadász nem melleleg az IMIT elnökeként is funkcionált. A modern házizsidó-jelenséget Kardos kétféleképpen magyarázta: egyrészt e felsorolt zsidók alkalmasságával, rátermettségével, felkészültségével, nyelvtudásával, vitatkozó készségével és ügyes tollforgatási képességével, másrészt hűségükkel, személyi megbízhatóságukkal.⁸⁷ A zsidókat pedig, miközben jelezte, hogy

⁸⁵ Uo., p.96.

⁸⁶ Uo., p.96.

⁸⁷ Uo., pp.114–5. A hűség és bizalom kortárs megjelenésére példa Grünwald 1939-es riportja. Grünwald leszögezi, hogy kétszázezer zsidó ember megélhetését fenyegeti veszély. Ez összefogásra és áldozatkésztségre kell, hogy készteszen, de szerinte továbbra is reménykedni lehet az áldozatkész magyar társadalmon túl

másutt könnyebben és nagyobb haszonnal boldogulhattak volna, meglátása szerint a nagyság bővölete és hazafias kötelességük, szolgálati ethoszuk készítette a szükséges és nemzeterősítő munka buzgó, áldozatos és összességében sikeres elvégzésére.⁸⁸

Immáron összegezve tanulmányom tanulságait: az *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat* 1929 és 1943 között megjelent évkönyvei alapján összesen hét, több esetben jelentős pontokon eltérő alváltozatokkal is rendelkező magyar zsidó identitásopcióiról tudtam beszámolni. Az IMIT-ben publikáló tudósok közül többen emlegették a kettős identitásnak a zsidóság felekezetiiségének, a nemzet és a vallás két tárgya egymásmellettiségének elméletére alapozott (*együttes*), akárcsak a felekezeti elképzelés használata nélküli, *kevert* (kötőjellel írandó, magyar-zsidó) változatát. Bemutattam továbbá az asszimilációpárti diskurzusnak olyan alternatív fajtáját is, mely a zsidó identitást jobban hangsúlyozta és a beolvadás tendenciáival szembeni megmaradását propagálta – ennek a eseteként szerepelt az egyértelműen magyar, mégis elsősorban zsidó, vagyis a már eleve asszimilált, mégis öntudatos zsidó identitásopció.⁸⁹ Található az *IMIT évkönyvek*ben emellett a kettős identitásnak egy negyedikféle megfogalmazása is: ez a duális kötődést a zsidóság népi voltának elméletével kívánta összeegyeztetni, melyből kifolyólag a magyarságra tett itteni rövid utalások már-már teljesen formálisnak tekinthetők.

---

a kormányban is. Grünwald Fülöp: Az elmúlt év története. *IMIT évkönyv*, 1939, p.327. Emellett azért azt is megjegyzi, a magyar zsidóság most először kérte a külföldi nagy zsidó szervezetek segítségét. Grünwald pozíciója szabadelvű, narratívája a közelmúlt visszatérésének vágyára épül (és a más, kultúráltabb nemzetek általi elismertség mércéjét alkalmazza), amikor úgy ír, hogy a magyar zsidóság „Reménykedve várja, hogy a magyar szívekben és a magyar elmékben ismét tért nyerjenek azok a fenséges eszmék, melyeknek érvényesülése a múlt században hazánkknak a művelt nemzetek osztatlan rokonszenvét annyira megnyerte”. Uo., p.328.

⁸⁸ Kardos: Házi. *IMIT évkönyv*, 1939, pp. 115–6. A patriotizmus két (általános és partikuláris) változatot természetesen kombinálva is meg lehetett fogalmazni. Az általános zsidó hűségére és Magyarország speciális szeretetére Fodor Gyula tér ki „Goldmark” című írásában „a hála és a hűség virágai sehol sem virulnak oly pompásan, mint a zsidó lélek televényében”, írja, de emellett azt is felhooza, hogy „kell, hogy valami varázsa legyen a magyar földnek”, amely annyira tartósan vonzotta Goldmarkot. Fodor Gyula: Goldmark. *IMIT évkönyv*, 1930, p.262.

⁸⁹ Ezen identitásopció tartalmában a manapság integrációnak nevezett viszonyhoz hasonlítható, melyet több vezető magyar zsidó értelmiségi (például Konrád György vagy Heller Ágnes) is felértékel az elvtelen zsidó öntagadason alapuló morális válságfolyamatként, továbbá súlyos értékvesztésként felfogott asszimiláció ellenében.

Ez a négy opció mind a kettős identitás diskurzusainak egy-egy válfaját jelenti, és úgy is fel lehet őket fogni, mint egy skála különböző pontjait, mely a felekezettől a keverten át az *inkább zsidóig* és az *elvben asszimilációs, de egyúttal népi zsidó* opcióig terjed. E skála szélső értéke Komlós Aladár *konfliktusalapú* identitásdiskurzusa: nála a kettősségből fakadó belső zsidó konfliktus, önmegvetés, önutálat tudatosítása már határozottan a zsidó népiség propagálásának eszközéül szolgált.⁹⁰ Identitásdiskurzusa a kettős identitás problematikuságát fogalmazta meg és elvetendőségének irányába mutatott – bár Komlós sosem jutott el ennek következetes megfogalmazásáig, a második világháború éveiben is mindössze a zsidóság javára tett arányeltolódást ajánlott.⁹¹

Hatodikként szerepelt az elsődlegesen a magyar identifikációra épülő identitásopció, melynek konkrét formája utalhatott az ezeréves közös múltra vagy a zsidók magyarosodásának a modern kor kezdetén meginduló folyamatára. E nacionalista diskurzussal kapcsolatban jellemző adalék, hogy utóbbiak, bár nem állították a magyarországi zsidók eredendő magyarságát, magyarosodásukat rendszerint teljes körűnek láttatták. Utoljára, de nem utolsósorban több szöveg a nacionalistával szemben a patrióta opciót fogalmazta meg, többnyire a zsidók általános hűségének elmélete felhasználása, olykor viszont a magyar szolgálat konkrét eseteinek felelevenítése által. Így összességében elmondható, hogy az *IMIT évkönyvekben* publikáló magyar zsidó tudósok előtt az identitásopciók széles spektruma, részleteikben igencsak eltérő opciói álltak rendelkezésre, melyek között elemzői szemmel feltétlenül érdemes különbséget tennünk.

⁹⁰ A közelmúltban egyes tudósok is alkalmazni kezdték a zsidó önutálat fogalmát, bár alkalmazásának jogosultsága és analitikus haszna továbbra is viták tárgyát képezi. Lásd például Sander L. Gilman: *Jewish Self-Hatred: Anti-Semitism and the Hidden Language of the Jews* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986).

⁹¹ Erről bővebben lásd alábbi tanulmányomat: Laczó Ferenc: Magyar zsidó helyzetértékelések és tervek a második világháború idején. Eszmetörténeti elemzés az *Ararát* évkönyvek alapján. *Múltunk*, 2010/4, pp. 148–165.

GIDÓ ATTILA

A holokauszt mérlege

1946-os helyzetkép az észak-erdélyi zsidóságról*

1. A ZSIDÓ VILÁGKONGRESSZUS KÉRDŐÍVEI

Ezerkilencszáznegyvenhatban a Zsidó Világkongresszus (World Jewish Congress) romániai részlege egy országos kiterjedésű kérdőíves felmérést végzett a holokausztot túlélő zsidó személyek körében. A több kérdést tartalmazó kérdőíveknek konkrét célja volt: amellett, hogy a Világkongresszus ezen az úton próbálta felmérni az életben maradt zsidó lakosság emberi és anyagi kárait, elszenvedett jogsérelmeit, az így nyert statisztikai adatokat a háborút lezáró békekonferencián és a jótételei tárgyalásokon is tárgyalási alapként kezelhette. Tanulmányunkban a Zsidó Világkongresszusnak három, a holokauszt alatt Magyarországhoz tartozó észak-erdélyi városban (Kolozsvár, Nagykaroly, Nagyvárad) végzett felmérését és annak eredményeit vizsgáljuk meg.

Az 1936-ban genfi székhellyel létrejött Zsidó Világkongresszus már a kezdetektől nyomon követte a németországi, majd később a németek

---

* Jelen tanulmány a Gidó Attila – Sólyom Zsuzsa: *Kolozsvár, Nagykaroly és Nagyvárad zsidó túlélői. A Zsidó Világkongresszus 1946-os észak-erdélyi felmérése*. Working Paper, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2010. című műhelytanulmány rövidített és helyenként átdolgozott változata. Az eredeti szöveg letölthető: <http://www.ispmn.gov.ro/uploads/35%20pt%20web%20final.pdf>. Ez úton fejezzük ki köszönetünket a szöveget lektoráló Frojimovics Kingának.

által megszállt területek zsidóságának a sorsát, mindezek mellett pedig folyamatosan nyomást gyakorolt az európai kormányokra a zsidók érdekében. A Nemzetközi Vöröskereszt (International Red Cross) révén segíteni próbált az internált zsidóknak, többször is bírálva a Vöröskereszt nem kellően határozott fellépését ebben az ügyben.¹

A háború lezárulásával a Zsidó Világkongresszus a kárfelmérésre, a jogi segélynyújtásra és a zsidó közösségek talpra állítására helyezte a fő hangsúlyt. Mindezt az *American Joint Distribution Committee*-vel (Joint) közösen tette. A két szervezet közötti különbség abban nyilvánult meg, hogy a Világkongresszus főként politikai téren fejtett ki tevékenységet, és a világ zsidósága érdekeinek képviselőjeként tekintett magára. Ezzel szemben, a Joint, humanitárius szervezetként, nem avatkozott be politikai kérdésekbe, hanem az egyes országok zsidó közösségeit próbálta meg újra integrálni a helyi gazdasági és társadalmi struktúrákba. Ennek érdekében a háborút követő években folyamatos anyagi segítségben részesítette az európai zsidóságot. 1945-ben például 15 európai zsidó közösséget több mint 17,5 millió amerikai dollárt juttatott a Joint.²

1944 őszén a szovjet és román csapatok átvették a hatalmat Észak-Erdély felett, ezt követően pedig – egy néhány hónapos szovjet katonai adminisztrációs időszakot leszámítva – a terület ismét Románia részévé vált. A Zsidó Világkongresszus romániai szekciója 1944. november 19-én alakult újra, kiterjesztve tevékenységét az észak-erdélyi területekre is.³ A szervezet többes céllal jött létre, amelyeket egy 1945-ös kiadványukban tettek közzé: tanulmányok és dokumentációk készítése a romániai zsidóságról, gazdasági és szociális jellegű tevékenység, menekültekkel és deportáltakkal kapcsolatos munka, jogi és politikai tevékenység.⁴

¹ Arieh Ben-Tov: *Holocaust. A Nemzetközi Vöröskereszt és a magyar zsidóság a második világháború alatt*. Dunakönyv Kiadó, Budapest, 1992. 33.

² Frojimovics Kinga: *The Role of the American Joint Distribution Committee and the World Jewish Congress in the Reconstruction of Jewish Life in Hungary in the Aftermath of the Shoah (1945–1953)*. In: Randolph L. Brahm (ed.): *The Treatment of the Holocaust in Hungary and Romania during the Post-Communist Era*. The Rosenthal Institute for Holocaust Studies, New York, 2004. 168–169.

³ Andreea Andreescu – Lucian Nastasă – Varga Andrea (szerk.): *Minoritățile etno-culturale. Mărturiile documentare. Evreii din România (1945–1965)*. Fundația CRDE, Cluj-Napoca, 2003. 17.

⁴ *Populația evreiască în cifre. Memento statistic*. Congresul Mondial Evreiesc. Secțiunea din România, București, 1945. 3–4.

A Zsidó Világkongresszus fő tevékenységei közé tartoztak tehát a háború utáni zsidó lakosság körében végzett felmérések. Ennek a munkának az eredményeként adták ki két statisztikai összefoglalójukat 1945-ben és 1947-ben. Az első, az európai zsidóság számának alakulása mellett, az erdélyi (Észak- és Dél-Erdély), valamint a többi romániai zsidóságra nézve közölt demográfiai adatokat az 1942-öt megelőző időszakról.⁵ A második kiadvány már a holokausztot követő statisztikai adatokat is magában foglalta, felhasználva az 1946-os kérdőíves felmérés eredményeit is.⁶

A romániai felmérést nem csupán a holokauszt alatt Romániához tartozott területeken, hanem Észak-Erdélyben is elvégezték. Az erdélyi/észak-erdélyi zsidóság anyanyelvének, nyelvismeretének, kulturális hátterének megfelelően az 1940–1944 között Magyarországhoz tartozott területek zsidó túlélőinek külön kétnyelvű kérdőíveket nyomtattak magyar és román nyelven. Románia többi régiójában egynyelvű kérdőíveket használtak. A kérdőívek mellé egy román és egy magyar nyelvű kitöltési útmutatót, valamint a Világkongresszus romániai szekciójának a levelét mellékeltek. A románul megfogalmazott levél a felmérés célját és fontosságát ismertette, kitérve arra, hogy az eredmények az elkövetkező párizsi Békekonferencia szempontjából is fontosak. Hangsúlyozta ugyanakkor azt, hogy a kérdőíveket nem bosszú vagy egyéni érdekek alapján állították össze, hanem az európai zsidóság szenvedéseinek dokumentálása céljából.

A hűszordalalás kérdőívek tíz kérdésből és több alpontból álltak, és egyaránt vonatkoztak a túlélőkre és az áldozatokra. Nem csupán a családfejek, hanem az életben maradt családtagok is külön, személyre szóló kérdőívet tölthettek ki. Ennek eredményeként nagyon sok átfedés, adatisméltés történt. Rákérdeztek a kérdőívet kitöltő túlélő személyes adataira (név, életkor, születési hely, lakhely, családi állapot, iskolai végzettség, foglalkozás), állampolgári minőségére, a deportálások előtt elszenvedett antiszemita megkülönböztetésekre, sérelmekre, kisajátított ingatlanokra, anyagi károokra, valamint a deportálásokat megelőző életkörülményekre, jövedelmi viszonyokra. Külön kérdéscsoport foglalkozott a munkaszolgálatlaltal és a gettósítással, illetve a deportálással. A vallomást tevőknek fel kellett tüntetniük ugyanakkor a holokausztot következtében elpusztult családtagjaik és ismerőseik neveit, adatait, valamint az életben maradt hozzátartozókat. A kérdőívek

⁵ Uo.

⁶ *Așezările evreilor din România. Memento Statistic. Congresul Mondial Evreiesc. Secțiunea din România, București, 1947.*

végén nagyobb üres hely állt rendelkezésre azok számára, akik részletesebben is számot kívántak adni az átélt borzalmakról.

Az észak-erdélyi felmérésekből származó kérdőíveket, hasonlóan a többi romániai anyaghoz, a Zsidó Világkongresszus csak részben dolgozta fel. Az ebből származó statisztikai adatokat építették be a szervezet által 1947-ben kiadott *Așezările evreilor* című közleménybe. A zsidó túlélők országos viszonylatban és nagyobb történelmi régiók szerint össze-sített számán, korösszetételén, nemi megoszlásán túlmenően nem születtek mélyebb elemzések az összegyűjtött anyagból, s ez még értéke-sőbbé teszi az amúgy nagyon töredékesen fennmaradt kérdőíveket.

Az eredeti anyagnak, azaz a kérdőíveknek a sorsa a felmérést követő években ismeretlen. Csupán annyit lehet tudni, hogy a kommunista diktatúra alatt a Bukarestben megjelenő *Revista Cultului Mosaic* című zsidó lap (ma: *Realitatea Evreiască*) székhelyének pincéjében tárolták. Itt több alkalommal is előntötte a pincébe beszivárgó víz a felhalmozott kérdőíveket, amelyeknek jelentős része így megsemmisült. A megmaradt anyagot jelenleg a *Romániai Zsidó Hitközségi Föderáció* által fenntartott zsidó levéltár gon-dozza (Arhiva Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România), de ezeknek is egy számottevő hányada használhatatlan állapotban van.⁷

A kutatásra alkalmas kérdőívek tehát egyik romániai településre nézve sem teljesek. Érvényes ez az észak-erdélyi Kolozsvárra, Nagyká-rolyra és Nagyváradra is, ahol a kitöltött kérdőíveknek csak egy töredé-két sikerült megtalálni.⁸

A megtalált kérdőívek alapján – amelyeket egy-két kivételtől elte-kintve kizárólag észak-erdélyi túlélők töltöttek ki – feltételezzük, hogy ebben a régióban csak az észak-erdélyi holokauszt által érintett zsidó személyeket foglalta magába a felmérés. Feltételezhető ugyanakkor az is, hogy a nem észak-erdélyi, hanem dél-erdélyi vagy a holokauszt alatt egyéb romániai területhez tartozó településről származó túlélők, akik a felmérés pillanatában Észak-Erdélyben tartózkodtak, hasonló típusú kérdőíveket töltöttek ki, mint az aradiak, temesváriak vagy akár

⁷ Adrian Cioflăncă: *Mărturii în premieră despre pogromul de la Iași. Ziarul de Iași* 2007. június 29. <http://adriancioflanca.blogspot.com/2007/10/marturii-in-premiera-despre-pogromul-de.html> (letöltve: 2010. február 24.)

⁸ A kérdőívekre Stefano Bottoni hívta fel a figyelmünket, akinek ezúton mondunk köszönetet. A kérdőívek digitalizálására a Yad Vashem erdélyi holokauszt doku-mentumgyűjtő projektjének (Yad Vashem Archive's Transylvanian Research Team) keretén belül került sor Gidó Attila révén, 2007 márciusában. A kérdőívek digitális másolata a Yad Vashem levéltárában is megtalálható.

a bukarestiek. Ebben az esetben ezeket a kérdőíveket külön kezelhették az észak-erdélyi kétnyelvű felmérésektől.

Kolozsvárról 228 darab kérdőív került elő, habár a legmagasabb számú megtalált dokumentum a 750-es sorszámmal van ellátva. Tehát legkevesebb 750, de ismerve az 1946 márciusában Kolozsváron élő zsidók hozzávetőleges számát (feltehetően 6 000 személy, amelyből viszont csak 3500 volt ténylegesen kolozsvári vagy észak-erdélyi származású),⁹ valószínűleg több mint ezer kérdőív készülhetett ebben a városban. Mindamellett, hogy lehetetlen megállapítani a felmérés időpontjában Kolozsváron tartózkodó zsidók pontos számát és azon belül is azokét a személyekét, akik ténylegesen is a városból származtak, és nem 1945–1946 között települtek be más romániai településekről, feltételezni lehet azt is, hogy nagyon sok túlélő nem töltött ki kérdőívet. Az általunk vizsgált 228 kérdőív tehát, az 1946-ban Kolozsváron élő 3500 kolozsvári/észak-erdélyi zsidó személy 6–7 százalékának felel meg.

Hasonló helyzettel találkozunk Nagykároly és Nagyvárad esetében is, ahol 78, illetve 112 kérdőívet sikerült megtalálni és feldolgozni. Nagykárolyban a felmérés készültének időpontjában 400–500 zsidó tartózkodhatott.¹⁰ A megtalált kérdőívek közül viszont a legmagasabb sorszámmú adatlapon a 187-es szám szerepel. A 78 nagykárolyi kérdőívünk így az 1946-ban a városban élő észak-erdélyi zsidók 19–20 százalékát reprezentálják.

Nagyvárad esetében az 1022-es kérdőív a legnagyobb, viszont tudjuk, hogy 1946 tavaszán, amikor a Zsidó Világkongresszus felmérései készültek, mintegy 3500 váradi származású és további 2–3000 egyéb területről bevándorolt zsidó tartózkodott a városban.¹¹ Mindez azt jelenti, hogy a 112 kérdőív a 3500 körülire tehető váradi túlélők 3 százalékának felel meg.

Elemzésünk tehát összesen 418 kolozsvári, nagykárolyi és nagyváradai kérdőívre támaszkodik.¹² A 418 kérdőívet kitöltő személy összesen még

⁹ *Arhivele Naționale Istorice Centrale* (Román Nemzeti Történeti Központi Levéltár, Bukarest), 1037. fond, 3/1946. dosszié, 26. (Nagy Mihály Zoltánnak köszönettel tartozunk, hogy rendelkezésünkre bocsátotta a forrásokat.)

¹⁰ Așezările evreilor... 1947: 185.

¹¹ Randolph L. Braham (főszerk.): *Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Park Könyvkiadó–Koinónia, Budapest–Kolozsvár, 2008. 90.

¹² A kérdőívek adatait SPSS adatbázisban dolgoztuk fel. Az adatbázis-építést és az adatbevitelt Sóllyom Zsuzsa irányította, akinek ezúton mondunk köszönetet.

112 túlélőt és közel kétezer elpusztult családtagot, ismerőst jelentett be.¹³ Tanulmányunkban kizárólag a túlélők adatainak elemzésével kívánunk foglalkozni.

A Zsidó Világkongresszus nemcsak Romániában, hanem egyéb térségbeli országban is végzett hasonló felméréseket. Magyarországon például 1945–1946 között mintegy 165 000 zsidót írtak össze és vették fel az adataikat. Ezeknek a kérdőíveknek az eredményeit a *Zsidó Világkongresszus Magyarországi Tagozata Statisztikai Osztályának Közleményei* című kiadványban tették közzé 1947 és 1949 között.¹⁴ Az eredeti kérdőívek sorsa nem ismert, alig néhány darab maradt fent belőlük a budapesti *Magyar Zsidó Levéltárban*.¹⁵

A Világkongresszuséhoz hasonló számbavételek készültek 1945-ben Bukarestben, ahol mintegy 800 magyarországi zsidó túlélő beszámolóját rögzítették, és Budapesten is, ahol a *Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság* 1945–1946 között mintegy 5000 túlélő személyes történetét vette egységes szempontrendszer szerint jegyzőkönyvbe.¹⁶ Mindkét esetben viszont nem előre kinyomtatott kérdőívekkel, hanem jegyzőkönyvek felvételével dokumentálták a beszámolókat.

A mi vizsgálatunkhoz a legközelebb egy észak-erdélyi felmérés áll. 1947-ben védte meg a kolozsvári Bolyai Egyetemen a doktori disszertációját Róth Lajos *Az erdélyi zsidóság gazdasági és szociális helyzetképe a második világháború után* címmel.¹⁷ Felmérése, amelyet 1947 elején személyesen végzett, nyiban hasonlít a Zsidó Világkongresszus által alkalmazott

¹³ A túlélők és az általuk bejelentett áldozatok névsorát lásd: Gidó – Sólyom 2001. 123–171.

¹⁴ Stark Tamás: *Hungarian Jews During the Holocaust and After the Second World War, 1939–1949. A Statistical Review*. Columbia University Press, New York, 2000. 88.

¹⁵ *Magyar Zsidó Levéltár*, XVIII-A-1, 74 150. dosszié, 1–4.

¹⁶ Christian Gerlach – Götz Aly: *Az utolsó fejezet. Realpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása 1944/1945*. Noran, Budapest, 2005. 299. Horváth Rita: *A Magyarországi Zsidók Deportáltakat Gondozó Országos Bizottsága (DEGOB) története*. Magyar Zsidó Levéltár, Budapest, 1997. 46. Uő.: *Jews in Hungary after the Holocaust: The National Relief Committee for Deportees, 1945–1950. The Journal of Israeli History* 1998. 2 (19). 69–91. A DEGOB jegyzőkönyveinek elektronikus változata magyar és kis részben angol nyelven is elérhető: <http://degob.hu/index.php>, <http://degob.org/> (megtekintve 2010. március 3-án).

¹⁷ Róth Lajos: *Az erdélyi zsidóság gazdasági és szociális helyzetképe a második világháború után*. Kézirat. A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karához benyújtott doktori értekezés, Kolozsvár, 1947. A kézirat lelőhelye: *Erdélyi Múzeum–Egyesület Kéziratára*, Jordáky Lajos hagyaték, 200. csomó, 15. dosszié

módszerhez. Róth két, Kolozsvárhoz közel eső városban, Szamosújváron és Désen élő zsidókkal töltesse ki egy 93 kérdésből és négy táblázatból álló kérdőívet. A kérdések száma is mutatja, hogy ebben az esetben a Zsidó Világkongresszusénál jóval komplexebb felmérés készült. Róth a személyi adatok, az antiszemita atrocitások és a válaszolók holokauszt alatti sorsa mellett a politikai meggyőződésükre, hitközségi tagságukra és a kultúrafogyasztási szokásaikra is rákérdezett. Emellett fel kellett sorolniuk az esetleges keresztény jótevőik nevét, de ugyanígy azokat a zsidóellenes bűnöket elkövető személyeket is, akikről úgy gondolták, hogy a törvény előtt kell felelniük tetteikért. Bizonyos eltérés mutatkozik meg a Róth által használt mintában is: amíg a Zsidó Világkongresszus csak azokat az észak-erdélyi zsidó személyeket mérte fel, akik a holokauszt alatt is ezen a területen éltek, illetve innen deportáltak vagy vittek munkaszolgálatra őket, addig Róth a háború után más területekről bevándorolt zsidókkal is kitöltötte a kérdőíveit.

Az általunk kapott eredményeknek és Róth adatainak az összehasonlítását nagyban megkönnyíti az, hogy Róth külön adatsorokat közölt az észak-erdélyi és az 1945 után más területekről beköltözött túlélőkre nézve.

Róth Lajos felmérésének időpontjában a két településen mintegy 1200 zsidó lakott, ebből 1000 Désen és 200 Szamosújváron.¹⁸ A munkát, mint ahogy a Zsidó Világkongresszus is, a háború utáni erdélyi zsidóság politikai érdekképviselőtének, a *Demokrata Zsidó Komitének* (*Comitetul Democratic Evreiesc*) a segítségével és támogatásával végezte, és lefedte a két város teljes zsidó lakosságát. Róth eredményei szerint a Désen megkérdezett 1067 személyből 703, azaz 65,9% volt észak-erdélyi származású. A többi a háború után érkezett Dél-Erdélyből (226 személy) vagy Bukovinából és Besszarábiából (138 fő). A 209 szamosújvári megkérdezettből 138 (66%) észak-erdélyi volt, a többi 24 és 47 pedig dél-erdélyi vagy bukovinai és besszarábiai.¹⁹ Ezek az eredmények alátámasztják a kolozsvári, nagykárolyi és nagyváradi zsidóság háborút követő összetételére vonatkozó fentebbi becsléseket, amelyek szerint az ott élő zsidóságnak egy jelentős része nem észak-erdélyi származású, hanem holokauszt utáni bevándorló volt.

¹⁸ Așezările evreilor... 1947: 201.

¹⁹ Róth 1947: 78–79.

A Zsidó Világkongresszus kérdőíveit vizsgáló elemzésünk során, tekintettel a módszer hasonlóságára, Róth felméréseit használjuk kontrollként.

A tanulmány elején utaltunk a Zsidó Világkongresszus kérdőíveinek tartalmára. Ezek közül csak néhány, általunk relevánsabbnak ítélt problémakörrel foglalkozunk.

A kérdőívekben szereplő kérdések történelmi háttérére nem kívánunk kitérni a tanulmányunkban. Erre nézve tájékoztatásul szolgálhat a lábjegyzetben megadott irodalom.²⁰

2. A TÚLÉLŐK SZÁMBAVÉTELE

2.1. Személyes adatok

Életkor, nemi megoszlás és családi állapot

Az alábbiakban a kérdőíveket kitöltő személyek és az általuk bejelentett túlélők életkorára, nemi megoszlására és családi állapotára térünk ki. Habár a kisszámú fellelt kérdőívek nem teszik lehetővé, hogy a három város összes zsidó túlélőjére vonatkozóan vonjunk le következtetéseket, a kapott eredményeket mindenképpen irányadónak tekinthetjük.

Ahogy a vonatkozó szakirodalom is megállapítja, a holokausztot főként a középgeneráció élte túl.²¹ Mind Kolozsvár, mind Nagyvárad és Nagyvárad esetében a kérdőívet kitöltő túlélők és az általuk bejelentett személyek túlnyomó többsége a 16–35 és 36–48 közötti korosztályból került ki, ugyanis számukra nyílt több lehetőség az életben maradásra. Ők voltak azok, akik a deportálást követő szelektálásoknál nagyobb eséllyel kerültek el a gázkamrákat (a szelektálásnál az alsó korhatár általában 12–16 év,

²⁰ Jean Ancel: *Distrugerea economică a evreilor români*. Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, București, 2008, Randolph L. Braham: *A népirtás politikája. A Holokauszt Magyarországon*. I–II. kötet, Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997, Ladislau Gyémánt: *The Jews of Transylvania. A Historical Destiny*. Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca, 2004, Karsai László: *Holokauszt*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2001, Hary Kuller: *Evreii în România anilor 1944–1949. Evenimente, documente, comentarii*. Editura Hasefer, București, 2002, Tibori Szabó Zoltán: *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után*. Koinónia, Kolozsvár, 2007., Braham 2008, Gerlach–Aly 2005

²¹ Gerlach–Aly 2005: 325–326.

míg a felső 50 év körül volt). Hasonlóképpen a munkaszolgálatra behívott 18–48 éves férfiak körében is nagyobb volt a túlélési ráta.

A legkisebb túlélési esélyük a 15 év alatti és a 61 év feletti zsidóknak volt. Ők lényegében néhány kivételes deportált személy esetétől eltekintve csak úgy menekülhettek meg, ha valamilyen módszerrel megpróbálták elkerülni a gettósítást és a táborokba történő elszállításukat.

Habár városonként eltérőek a számok, mindhárom esetben a 16–35 év közötti hazatérőknek a legnagyobb az aránya. A három vizsgált település, Kolozsvár, Nagyvárad és Nagyvárád fellelt kérdőíveit kitöltő 418 személy közül 246, azaz 58,9 % tartozott a 16–35 éves korcsoportba, 119 (28,5%) pedig a 36–48 közöttibe. Ők képezték több mint 87 százalékát a túlélőknek.

A Róth Lajos által elvégzett – Désre és Szamosújvárra vonatkozó – 1947-es vizsgálatok hasonló eredményeket mutatnak. Itt a holokauszt által érintett, 1945 előtt született 760 észak-erdélyi zsidóból 718 személy (94,5%) tartozott a 15–49 évesek közé.²² Ez a típusú korcsoportmegoszlás nemcsak az észak-erdélyi túlélőkre volt jellemző, hanem az ugyanolyan sorsot magáénak tudható teljes vidéki magyar zsidóságra. A Zsidó Világkongresszus magyarországi szekciója által 1945–1946-ban elvégzett hasonló kérdőíves vizsgálatok szerint a vidéki Magyarország trianoni területein (tehát az 1938 után Magyarországhoz csatolt területek és Budapest nélkül) 16,2% volt a 0–20 év közöttiek aránya, a 20–40 évesek 47,9%-ot tettek ki, a 40–60 közöttiek pedig 29,2%-ot. A hatvan év felettiek 6,9%-ot alkottak az életben maradtak körében.²³

A fiatalok és a középkorúak felülreprezentáltsága a túlélők között több problémát is felvetett a háború utáni újrakezdet során, amelyekre külön ki fogunk térni a továbbiakban. Szinte nem volt olyan család, amelyiknek valamennyi tagja túlélte volna a holokausztot, és a legtöbb esetben az élettársak, házaspárok sem maradtak együtt. Az újrakezdet, újrapiálás szempontjából is fontosnak tűnik megvizsgálni a Zsidó Világkongresszus kérdőíveit kitöltő túlélők nemi megoszlását.

Mindhárom településen a férfiak és nők megközelítőleg 2/3 és 1/3 arányban oszlanak meg az előbbieik javára. Az összes kitöltő közül 259

²² Róth 1947: 78–79.

²³ *Zsidó Világkongresszus Magyarországi Tagozata Statisztikai Osztályának Közleményei* 1949. 10 (3). 3.

(62%) volt férfi és 159 (38%) nő. Ugyan ez tapasztalható a dési és a szamosújvári túlélők esetében, ahol a férfiak aránya 57,8%-ot tett ki 1947-ben.²⁴

Ha a nemi megoszlást összehasonlítjuk az életkorra vonatkozó adatokkal, akkor az derül ki, hogy minden esetben a férfi túlélők vannak többségben. A 15 év alatti korosztálynak 64,3 százaléka, a 16–35 közöttieknek 54,9, a 36–48 éveseknek 73,9, a 49–60 közöttieknek 77,4, míg a 61 évnél idősebbeknek 60 százaléka volt férfi.

Életkor	Kolozsvár, Nagykaroly, Nagyvárad		Korcsoportok nemi megoszlása			
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
		%		%	%	%
15 alatt (1929–1944)	9	3,5	5	3,1	64,3	35,7
16–35 (1909–1928)	135	52,1	111	69,8	54,9	45,1
36–48 (1896–1908)	88	34,0	31	19,5	73,9	26,1
49–60 (1884–1895)	24	9,3	7	4,4	77,4	22,6
61 felett (1883 előtt)	3	1,2	2	1,3	60	40
nem válaszolt	–	–	3	1,9	–	100
Összesen	259	100	159	100	62	38

A férfiak felülreprezentáltsága főként annak tudható be, hogy a munkaképes, életerős személyek jelentős része a holokauszt alatt munkaszolgálaton volt. Habár a munkaszolgálat sem nyújtott biztosítékot a hazatérésre, itt mégis jóval nagyobb esély kínálkozott a túlélésre, mint azok körében, akiket deportáltak.

Az is látható, hogy a 15 év alattiak és a 61 év felettiek esetében is a férfi életben maradtak vannak többségben. Ezen túlélők közül csak öt 1929-ben született, tehát a szelektálásoknál még „határesetnek” számító 15 éves fiatal (3 fiú, 2 lány) az, akik haláltáborokból szabadultak fel. A többi szökés, bujkálás vagy budapesti tartózkodás révén vészelté át a holokausztot.

A 418 kérdőívet kitöltő személyen felül még 112 túlélő neve és adata szerepel a Zsidó Világkongresszus felmérésében: a kolozsvári kérdőívekben 56 (32 férfi, 24 nő), a nagykarolyiakban 6 (3 férfi, 3 nő), a nagyváradiakban pedig 50 (19 férfi, 31 nő). Amennyiben a bejelentett személyek adatait közösen vizsgáljuk a kérdőívet kitöltő túlélőkével, akkor azt

²⁴ Róth 1947: 92–93.

látjuk, hogy megközelítőleg hasonló arányokat kapunk. Az 530 túlélőnek több mint 80%-a a 16–48 évesek közül került ki és közel kétharmaduk férfi volt. A bejelentett személyek következtében megnőtt az ismeretlen korúak aránya (4,2%), amely jelenség annak tudható be, hogy a kérdőívet kitöltő egyének nem minden esetben tudták megadni az általuk feltüntetett túlélők születési évét. A nemek közötti arányok is hasonlóak maradtak, azaz minden korosztályban a férfiak voltak felülreprezentálva.

Észak-Erdéllyel szemben Magyarország egyéb területein fordított volt a túlélők nemi megoszlása. Ungváron például egy 857 visszatevő nevét tartalmazó listán 58,5 százalékban fordultak elő nők, míg férfiak csak 41,5 százalékban. Ha a budapesti adatokat vizsgáljuk, akkor itt is jelentős arányeltolódást figyelhetünk meg a nők javára. Itt 63 százalékban nők, míg 37 százalékban férfiak voltak a túlélők. A trianoni Magyarország területén már sokkal árnyaltabb ez a kép: A nők a 14 és 40 év közötti korcsoportban ugyan enyhe többséget alkotnak (51,5%), a 40 és 60 évesek között már a férfiak száma dominál (61%).²⁵ A két korosztály közötti eltérés egyrészt abból adódott, hogy az auschwitzi szelektálásoknál jóval kevesebb nőnek hagyták meg az életét, mint férfinak. Másrészt viszont a férfiaknak jóval brutálisabb bánásmód jutott. Magasabb kalóriafelhasználásuk miatt pedig – egyes feltételezések szerint – nehezebben viselték a nélkülözést, és gyakrabban kellett erejüket meghaladó kényszermunkát végezniük, mint a nőknek, így csökkent a túlélési esélyük is.²⁶

Az észak-erdélyi zsidó életben maradt személyek nemi megoszlásában tapasztalható egyensúlyeltolódást tehát a következő főbb tényezők befolyásolták: 1. A munkaszolgálatos férfiak nagyobb túlélési esélye, amelyben közrejátszott az is, hogy a terület már 1944 őszén felszabadult, és sokaknak már ekkor sikerült hazatérni. 2. Az auschwitzi megérkezés-kor történt szelektálások, ahol a 12–16 és a 40–50 évesek között jelentősen több férfit válogattak ki kényszermunkára. 3. A szelektálásoknál megsemmisítésre ítélték azokat a kisgyermekes anyákat, illetve mindazon női családtagokat is, akik nem váltak el gyermeküktől vagy a rájuk bízott kiskorúaktól.²⁷

²⁵ Gerlach–Aly 2005: 326.

²⁶ Uo. 326.

²⁷ Lásd: Rita Horváth: [She] Was Not Married at All: The Relationship between Women's Pre-deportation Social Roles and Their Behavior upon Arrival in Auschwitz. In: MAZUR, Zygmunt et al. (eds.): *The Legacy of the Holocaust: Women and the Holocaust*. Jagiellonian UP, Kraków, 193–202.

A hazatérők családi állapotára vonatkozó adatokat fenntartásokkal kell kezelnünk. Nem tudjuk ugyanis, hogy a kitöltők a deportálások előtti, vagy a hazatérést követő családi állapotukat tüntették fel. Ugyanakkor 1946-ban, a felmérés időpontjában még nagyon sokan nem ismerték a hozzátartozóik sorsát, és abban reménykedtek, hogy azok valamilyen módon túléltek a holokausztot. Így megtörténhetett az is, hogy olyan személyek is házsnak jelölték magukat, akiknek egyébként odaveszett a társuk.

A kitöltött kérdőívek alapján az derül ki, hogy Kolozsváron, Nagykárolyban és Nagyváradon a férfiak 35,5%-ka volt egyedülálló, 61,4%-ka pedig házas. A nők esetében az egyedülállók aránya 41,5% volt, a házasságban élők pedig 52,8%. Az özvegyek száma mind a férfiak, mind a nők esetében elenyésző, pedig ismert tény, hogy a holokauszt a legtöbb családot szétszakította, és csak ritka esetben maradt életben mindkét házaspár. Ez is azt támasztja alá, hogy a kérdőívek kitöltésének pillanatában a legtöbben nem a valós helyzetet, hanem a deportálásokat megelőző családi állapotot tüntették fel.

Ha a családi állapoton belüli nemi megoszlást vizsgáljuk, akkor az egyedülállók és a házasságban élők között is a férfiak aránya dominál. Az első esetben 58,2%-ot, míg a másodikban 65,4%-ot tettek ki az erősebb nem képviselői az általunk elemzett kérdőívekben.

A Róth Lajos által vizsgált Désen és Szamosújváron az észak-erdélyi férfiak 31,8%-ka, a nőknek pedig 23,2%-ka volt egyedülálló. A házas férfiak 57,7%-ot, a férjzett nők pedig 70,3%-ot tettek ki. Az özvegyek aránya mindkét nem esetében nagyobb, mint az általunk vizsgált kérdőívekben (a férfiak között 10,1%, a nők esetében 6,2%), ami jelzi, hogy az idő múlásával egyre több, a holokauszt alatt házastársát elvesztő zsidó személy fogadta el a ténytet, hogy egyedül maradt.²⁸

A háború utáni újrakezdés egyik jellemzője volt a zsidó férfiak és nők közötti számbeli eltérés. Ez legszembetűnőbben a felszabadulást követő első hónapokban figyelhető meg, amikor jórészt csak a munkaszolgálatosok tértek haza. Csak a koncentrációs és haláltáborok felszabadulásával kezdtek megjelenni a női túlélők is Észak-Erdélyben.

A fenti adatok alapján elmondhatjuk, hogy az Észak-Erdélybe visszatérő zsidók demográfiai szerkezete igencsak csonka képet mutatott. Hiányoztak a gyermekek, valamint az idős generáció, a túlélők többségét

²⁸ Róth 1947: 92–93.

a fiatalok és a középkorúak alkották. Felborult a nemek közötti arány is, amely a háború utáni zsidó népesség reprodukcióját hátráltatta. Ehhez járult hozzá a családok szétszakadása, amelynek következtében jelentős számú a házassági piacon újból megjelenő, viszont sokszorosan traumatizált élettapasztalattal rendelkező özvegy/egyedülálló személynek kellett új életet kezdenie. Ilyen szempontból a túlélők beilleszkedését, talpra állítását elősegítő, közösségi helyként is működő otthonok játszottak fontos szerepet. Kolozsváron a hazatérőket a felszabadulásakor üressé váló Péter-Pál villákban fogadták, és ott is szállásolták el őket. A két épületbe történő beszállásolás bizarr mivoltát az adja, hogy ezekben az 1944-ig lakóházként működő villákban a német megszállástól a felszabadulásig a Sicherheitsdienst (SD) rendezkedett be. Más túlélőket a református teológia kollégiumában helyeztek el vagy magyar családok fogadtak be.²⁹ Nagyváradon a Joint segítségével leányotthont állítottak fel.³⁰ Ezeknek az otthonoknak nemcsak a szociális jelentősége érdemel figyelmet, hanem a támasz nélküli és erkölcsi normákat sok esetben áthágó fiataloknak nyújtott segítségét is.³¹

A kérdőívet kitöltő személyek születési helye

A születési helyek vizsgálatával az észak-erdélyi zsidóság földrajzi mobilitásának tekintetében vonhatunk le következtetéseket. Ezt a kérdést – korábbi időszakokra nézve (18–19. század) – több kutatás is érintette. Az egyik legfontosabb szerző ilyen szempontból Marton Ernő, aki a két világháború közötti erdélyi cionista mozgalomnak volt az egyik vezetője, közvetlenül a második világháború után pedig felméréseket végzett az észak-erdélyi holokauszt túlélők számáról és életkörülményeiről. Marton 1941-ben jelentette meg *A magyar zsidóság családja* című tanulmányát, amelyben bőven foglalkozott a zsidóság betelepülésének történetével.³²

Az általunk vizsgált holokauszt túlélők már egy olyan időszakban születtek (többségük 1896 után), amikor a zsidó népesség létszámának alakulására nem a nagyarányú bevándorlás, hanem a természetes szaporulat gyakorolt nagyobb hatást. A 19. század végén és a 20. század

²⁹ Löwy Dániel: *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története.* Koinónia, Kolozsvár, 2005. 169, 356, Braham 2008: 164.

³⁰ Braham 2008: 90.

³¹ Lásd: Tibori 2007: 74–75.

³² Marton Ernő: *A magyar zsidóság családja.* Fraternitas RT. Kiadása, Kolozsvár, 1941.

elejére már főként a belső népességmozgás és nem a kívülről történő bevándorlás volt a jellemző. Néhány kivételtől eltekintve már nem történt nagyobb arányú zsidó betelepülés Erdély területére.³³ Ezt igazolja a Zsidó Világkongresszus kérdőíveiből nyert adatok is: Az összesen 418 kolozsvári, nagykárolyi és nagyváradi kitöltő túlnyomó többsége (85,2%) a történelmi Erdély, a Bánság vagy a Partium területén, azaz az 1918 után Magyarországtól Romániához csatolt részekben született. A trianoni Magyarországon 32-en (7,7%), az első világháború után Csehszlovákiához csatolt Felvidéken és Kárpátalján 19-en (4,5%), Galíciában és Bukovinában pedig 3-an (0,7%) születtek.

Az a tény, hogy a három város kérdőíveinek kitöltői 80–90%-ban Erdély területén születtek, és ezeknek is túlnyomó része vagy az 1946-ban, tehát a kérdőívek kitöltésének időpontjában lakhelyétől szolgáló településen született, vagy pedig a szomszédos megyékből származott, egy, a 19. századhoz képest lényegesen kisebb léptékű földrajzi mobilitást mutat. Ezt támasztják alá egyébként a Róth Lajos által 1947-ben végzett dési és szamosújvári felmérések is. Az 1947-ben e két városban lakó észak-erdélyi holokauszt túlélők 98,7%-ka született valamelyik erdélyi (történelmi Erdély, Bánság, Partium) településen.³⁴

Iskolai végzettség és foglalkozás

A három város túlélőinek 8,4 százaléka rendelkezett felsőfokú végzettséggel, 44 százalékuk elvégezte a középiskolát és 45 százalékuknak csak elemi iskolái voltak. A férfiak és nők esetében enyhe aránybeli eltérések tapasztalhatóak, azaz a női túlélők körében magasabb volt a középiskolát végzettek száma, felsőfokú végzettséggel viszont már jóval kevesebben rendelkeztek.

A férfiak és nők közötti képzettségbeli eltérés mindhárom vizsgált város esetében kimutatható. Az oktatási központként működő Kolozsvár és Nagyvárad esetében jóval nagyobb a középiskolát végzett személyek aránya, mint Nagykárolyban. A kolozsvári túlélőknek 46,9%, a nagyváradiaknak 45,6%-a rendelkezett középiskolai tanulmányokkal, míg Nagykároly esetében csak 33,3%. Az 1872 óta egyetemmel bíró kolozsváriak körében a legnagyobb a felsőfokú végzettségűek aránya (11,8%).

³³ Lásd: Eugen Glück: The rabbinic court of Vijnța while active in Oradea (In the view of the local population). *Studia Judaica* 1994. 3. 161.

³⁴ Róth 1947: 80.

Őket követi Nagyvárad (5,4%), majd Nagykároly (2,6%). Róth Lajos 1947-es eredményei a nagykárolyi adatokhoz állnak közelebb. A dési és szamosújvári észak-erdélyi túlélőknek ugyanis 35%-a végzett középiskolát és 3,7%-a egyetemet.³⁵

A vizsgált kérdőíveket kitöltő személyek foglalkozási megoszlása eltér a háború előtti adatoktól. Az 1930-as román népszámlálás szerint az erdélyi zsidóság 37,5 százalékának származott a jövedelme a kereskedelem és a hitelélet területéről. Ezzel szemben a kolozsvári, nagykárolyi és nagyváradai kérdőívet kitöltő személyek között 23,2% volt ez az arány. Az ipar és iparos szakmák területén is eltérést figyelhetünk meg. 1930-ban 26,3%-ot, 1946-ban pedig 30,4%-ot tett ki az említett területen mozgó zsidók aránya.

Amennyiben a kérdőíveket kitöltő személyek foglalkozásszerkezetét közösen vizsgáljuk az általuk bejelentett túlélőkével, akkor további csökkenést tapasztalunk a két világháború közötti állapotokhoz képest a kereskedelemben (20%), az ipar és iparos szakmák terén kapott értékek (27,4%) viszont közelítenek az 1930-as népszámlálási adatokhoz.

Az eltérések oka több tényezőben is kereshető: A holokauszt megítélte Észak-Erdély zsidó lakosságát, így önmagában már ez is hozzájárult a korábbi társadalmi struktúrák felborulásához. Maga az általunk használt minta sem tekinthető reprezentatívnak teljes Erdélyre nézve. Nem tartalmazza ugyanis Szatmárt és Máramarost, ahol a holokauszt előtt jóval magasabb volt a kereskedelemből és a mezőgazdaságból élők aránya, mint Erdély egyéb területein. Ugyanakkor az 1930-as népszámlálás adatai egész Erdélyre (történelmi Erdély, Bánság, Partium) vonatkoznak, míg a vizsgálat tárgyát képező kérdőívek Észak-Erdélyt és azon belül is csak Kolozs és Bihar megyéket, valamint Szatmár megye délnyugati részét foglalják magukban.

Ami mégis elmondható ezeknek az adatoknak az alapján az az, hogy a három város 418 kérdőíve kitöltőjének több mint a fele az ipari és kereskedelmi pályákon mozgott. 19,4 százalékuk háztartásbeli, nyugdíjas vagy foglalkozás nélküli, azaz eltartott volt, 9,6%-nak pedig a közhivatalok területén volt szakmája. A tanulók és egyetemi hallgatók, valamint a szabadfoglalkozású pályákon mozgók aránya közel azonos szintet ért el (6,7%, illetve 6,5%). A mezőgazdaságból és erdőgazdálkodásból élő személyek 1,2%-ot tettek ki.

---

³⁵ Uo. 108.

Nemi megoszlás tekintetében a legszembetűnőbb különbség a háztartásbeliek, nyugdíjasok és foglalkozás nélküliek kategóriájában mutatkozik, ahol a nők aránya 95,1%. A női kitöltők körében is igen magas, 48,4%-os az ebbe a kategóriába tartozók aránya. A kereskedelem és hitel területén élőké viszont csak 6,9%.

Összehasonlítva a két világháború közötti zsidó foglalkozásszerkezetet az 1946-ossal látható, hogy a kereskedelem és hitelélet területén dolgozó személyek aránya jelentősen csökkent. A jelenség Dés és Szamosújvár észak-erdélyi holokauszt túlélőinek körében is megfigyelhető. Itt a hazatértek 31,1%-a dolgozott az iparban vagy iparos szakmákban, 21,1%-a a kereskedelemben és 3,3% volt szabadfoglalkozású.³⁶ Ennek ellenére továbbra is kiegyensúlyozatlan maradt a zsidó népesség foglalkozásszerkezete, ami – figyelembe véve az 1948-ban meginduló államosításokat és a zsidóságra nehezedő erőteljes nyomást, amely a szakmai átrétegesítést célozta meg – igen hátrányosan hatott a túlélők megélhetési lehetőségeire. Az új szocialista rendszerben egyre kevésbé volt helye és haszna a polgárságnak, a polgári foglalkozásoknak, és ez a zsidó népesség fokozatos pauperizálódásához vezetett. Ebből a helyzetből lényegében három kiút kínálkozott: a kivándorlás Izraelbe, optálás a szocialista állam által felkínált karrierlehetőségek mellett, vagy a szocialista gazdaságpolitika által hasznosnak vélt munkásszakmák tanulása. Ezeket az opciókat és az országban végbement belpolitikai, gazdasági változásokat tükrözik az 1956-os foglalkozásszerkezeti adatok is. Ekkor az erdélyi zsidóságnak alig 0,6 százaléka volt kereskedő és 16,4 százaléka iparos. A munkások aránya viszont 27,5 százalékra, a hivatalnokoké pedig 51,5 százalékra ugrott.³⁷

2.2. Az antiszemita rendszer következményei

Állampolgári minőségre vonatkozó adatok és antiszemita terror

A kérdőívek legnagyobb részét az antiszemita rendszerre, illetve a holokausztra vonatkozó kérdések tették ki. Az alábbiakban az ezekre a kérdésekre adott válaszokat vizsgáljuk meg. Számos kérdéskörre csak igen ritka esetben adtak választ a túlélők. Ilyen például az állampolgársági

³⁶ Uo. 113–114.

³⁷ Gyémánt 2004. 147.

revízió kapcsán felmerülő anyagi költségek, kisajátított magántulajdonok stb. Ennek következtében ezeknek a kérdéseknek az elemzését mellőztük.

Erdély-szinten a zsidók 34–35%-a, azaz mintegy 61 000 ember veszítette el az állampolgárságát az 1938-as állampolgári revíziós törvény következtében.³⁸ Az eredmények régióként eltérőek voltak. Így a törvény rendelkezései sokkal több máramarosi, szatmári, naszódi vagy dél-erdélyi zsidót érintettek, mint például Kolozs megyeit vagy biharit.

A Zsidó Világkongresszus kérdőíveinek 1. a–f. pontjai is rákérdeztek az 1938-as állampolgársági revízió eredményére. A 418 túlélőből nagyon sokan (17,5%) nem válaszoltak a kérdésre. Ez egyébként jellemző a felmérés további pontjaira is. Amíg a személyi adatokat egy-két kivétellel mindenki kitöltötte, a kérdőív további részeiben már nagyon magas a válasz nélkül hagyott kérdések száma.

A három város túlélői közül 322-en (77%) nyilatkozták azt, hogy az 1938-as revízió során megtarthatták román állampolgárságukat, 23-an (5,5%) viszont elveszítették azt. Látható, hogy a kérdőívek kitöltői között az elutasított állampolgárságok aránya jóval alacsonyabb a törvény által negatívan sújtott erdélyi személyek tényleges arányánál (34–35%). Ennek elsősorban a már említett regionális eltérések és a kérdést ignoráló túlélők magas száma lehet a magyarázata. Hasonló eredményre jutott Róth Lajos is 1947-es felmérése során. Így például az észak-erdélyi származású dési túlélőknek alig 0,7%-ka nyilatkozta azt, hogy az 1938-as állampolgársági felülvizsgálat következtében elveszítette román illetőségét. Ezzel szemben az 1947-ben Désen lakó, dél-erdélyi származású zsidók 23,2%-kát fosztották meg román állampolgárságától 1938 után.³⁹

Az állampolgársági revízió jelentős költségekkel járt, amelyet a felülvizsgált személynek kellett vállalnia. A kérdőív 1. d. pontja kérdezett rá erre a problémára, de csak nagyon kevés személy válaszolt rá. 1938-as sajtóforrásból tudjuk viszont, hogy átlagosan 1000–1500 lejbe került egy-egy személynek a revízió, ami a szegényebb családok esetében igen nagy anyagi megterhelést jelentett.⁴⁰

Róth Lajos adatai szerint 1940–1944 között a dési és szamosújvári észak-erdélyi túlélők közül 18,1%-ot tartóztattak le zsidósága miatt és

³⁸ Carol Iancu: *Evreii din România 1919–1938. De la emancipare la marginalizare*. Editura Hasefer, București, 2000. 263, Gyémánt 2004: 122.

³⁹ Róth 1947: 70.

⁴⁰ *Új Kelet* 1938. április 27., 93.

8,1%-ot antifasiszta tevékenység következtében.⁴¹ A Zsidó Világkongresszus felmérése nem kérdezett rá a letartóztatások, különböző hatósági retorziók vagy a polgári lakosság részéről megtapasztalt inzultusok indítékára, de meghagyta a lehetőséget a kitöltők számára, hogy részletezhessék a körülményeket. Akik éltek ezzel a lehetőséggel, azok általában a dátumot és ritkábban az elszenvedett antiszemita terror körülményeit tüntették fel. Mindhárom vizsgált városra jellemző viszont az, hogy a túlélők többsége figyelmen kívül hagyta ezt a kérdéscsoportot, és nem válaszolt rájuk. Arra a kérdésre, hogy 1940–1944 között le volt-e tartóztatva, a 418 kolozsvári, nagykárolyi és nagyváradai kitöltőből alig 80-an feleltek. Csak feltételezhetjük, hogy a kérdéseket ignorálók többségét nem érte ilyen jellegű sérelem és ezért ugrották át a kérdőív erre vonatkozó részeit. A legtöbb eset a lakosság vagy a hatóságok részéről tapasztalt inzultusok (főként verések) terén fordult elő (14,6%). Ezt követték a letartóztatások és a kifosztás 50–50 esettel (12%), majd a kilakoltatások (6,9%).

A munkaszolgálatosok sorsa

A munkaszolgálatosok az 1941-es magyar hadba lépésig a hátszágban teljesítettek szolgálatot. Később viszont egyre nagyobb számban kerültek ki a frontra. A 418 kolozsvári, nagyváradai és nagykárolyi túlélőből 220 (52,6%) teljesített munkaszolgálatot, közülük 67-nek (30,5%), mint ahogy nagyon sok egyéb észak-erdélyi településről származó zsidónak, az első állomáshelye a nagybányai X. munkaszolgálatos zászlóalj volt. Ami a munkaórákat illeti, állomáshelytől és a parancsnokoktól függően, a napi 8-tól akár 20-ig is terjedhetett a munkaszolgálatosok munkaideje. A kérdőívek alapján viszont az a következtetés vonható le, hogy a legjellemzőbb az átlag napi 12 óra volt, esetenként ebédszünettel vagy anélkül. Az Észak-Erdélyben szolgálatot teljesítő munkaszolgálatosok főként a román határ közelében dolgoztak. Itt útpépítésnél és erődítési munkálatoknál használták fel őket.⁴²

Amíg a kolozsvári, nagykárolyi és nagyváradai munkaszolgálatosok túlnyomó többségének első állomáshelye a hátszágban volt, addig a későbbiekben 37,3 százalékuk (82 fő) kikerült Ukrajnába, Lengyelországba, az orosz frontra vagy a szerbiai Borba. Az Ukrajnában szolgáló

---

⁴¹ Róth 1947: 131.

⁴² Braham 1997. I: 311.

zsidó férfiakat a hadi infrastruktúra kiépítésénél és karbantartásánál, teherhordásnál, hadviseléssel összefüggő műszaki munkálatoknál, hóeltakarításnál, a frontvonal védelmének megerősítésénél dolgoztatták. Ugyanakkor élő pajzsként is felhasználták őket az előrenyomulásokkor, vagy aknaszedésre kényszerítették őket a harcmezőn. Az „aknaszedés” egyik fajtája volt az, hogy a zsidó munkaszolgálatosokat csapatostul ráhajtották az aknamezőre, aminek következtében rengetegen meghaltak, vagy sebesüléseket szenvedtek.⁴³

A munkaszolgálatosok közül igen sokan megjárták a koncentrációs táborokat is. A három város kérdőíveiben összesen 79 (a munkaszolgálatosok 35,9 százaléka) olyan munkaszolgálatos található, akiket vagy a munkaszolgálatból, vagy a leszerelésüket követően, a május–júniusi deportálások során vittek el valamelyik náci táborba. A fronton szolgálók kisebb része orosz fogságba esett, és innen tért haza (az általunk vizsgált túlélők között 9 ilyen személy volt).

A deportálásra vonatkozó adatok

A deportáltak sorsa igen különböző módon alakult. Ha elfogadjuk azt az állítást, hogy a deportáltak 20–30 százalékának kímélhették meg az életét az első szelekció során, akkor a megközelítőleg 131 000 észak-erdélyi deportált zsidóból mintegy 26 000–39 000-et válogathattak ki kényszerszolgálatára. Ezeknek kb. 63 százaléka (16 500–24 500 ember), azaz közel kétharmada érte meg a felszabadulást.⁴⁴

Az észak-erdélyi zsidóság többségének első állomása Auschwitz-Birkenau volt. Ezt támasztják alá a Zsidó Világkongresszus kérdőíveiben fellelhető adatok is. Itt a 418 túlélőből 224 személyt deportáltak, köztük számos olyant, aki előtte már munkaszolgálatot is teljesített. 180 személynek (80,4%) Auschwitz-Birkenau, 15 személynek Mauthausen (6,7%) és további 29-nek egyéb tábor volt a megérkezési pontja.

Szelektálás után a deportáltak egy része továbbra is az auschwitzi táborokkomplexumban maradt, a többieket viszont különböző táborokba szórták szét a Harmadik Birodalom egész területén, hogy a német hadiipar és gazdaság számára fontos üzemekben végezzenek kényszerszolgálatot. A magyar területekről deportált személyekre az volt jellemző, hogy

⁴³ Uo. 317.

⁴⁴ Gerlach–Aly 2005: 244, 314 és 325.

a nők többségét a főként női táborként működő Ravensbrückbe és ennek altáboraiába helyezték el. Ezzel szemben Mauthausenbe szinte kizárólag férfiakat vittek. A magyar zsidókat öt nagy transzporttal szállították Auschwitzból Mauthausenbe 1944. május 28. és június 19. között, többségüket pedig rövid időn belül továbbszórták külső táborokba (Melk, Gusen, Solvay, Loiblpass, Lenzing). A Mauthausenbe szállított kevés nőt Lenzingbe továbbították.⁴⁵

Az általunk vizsgált kérdőívek is hasonló útvonalakról tanúskodnak. Az Auschwitz–Birkenauba deportált 180 zsidó közül 168 jelölt meg második állomáshelyet is, de nagyon sok deportált akár 6–7 táborban is megfordult. Az Auschwitzból továbbszállított 168 személy 68 különböző táborba került.

Arányában a legtöbb deportáltat Stutthofba szállították (1 férfi, 17 nő). A stutthofi koncentrációs tábor 1939-től működött, de 1944 nyaráig csak alig néhány száz zsidó fogoly tartózkodott itt. Ekkor viszont több mint 16 000 magyarországi zsidót hoztak ide Auschwitzból, akiknek többsége nő volt.⁴⁶ Közéjük tartozott az a 17 női túlélő is, akik az általunk vizsgált kérdőívekben szerepelnek. 12 személy került Auschwitz–Birkenauból az 1943-ban felállított Riga–Kaiserwald táborkomplexumba (2 férfi, 10 nő). A magyar zsidók közül ide is főként nőket hoztak, ami az általunk vizsgált kérdőívekből is kiderül. Ők annak a 2000-es női transzportnak lehettek a tagjai, akiket 1944 júniusában szállítottak el Birkenauból Rigába.⁴⁷

A főként női táborként működő, 1939-ben megnyitott ravensbrücki koncentrációs táborba nyolc nő és egy férfi került Auschwitz–Birkenauból. Őket a fegyver- és textiliparban fogták be kényszermunkára.⁴⁸ Mauthausenbe viszont már inkább férfiakat vittek (7 férfi, 2 nő), amire ugyancsak május–június között került sor. Ekkor összesen 8 000 magyar zsidót szállítottak Auschwitzból Mauthausenbe.⁴⁹

⁴⁵ Uo. 302–303.

⁴⁶ Megargee 2009: 1420.

⁴⁷ Uo. 1231.

⁴⁸ Uo. 1189, Rochelle G. Saindel: *The Jewish Women of Ravensbrück Concentration Camp*. The University of Wisconsin Press, Madison, 2004. 151.

⁴⁹ Szita Szabolcs (szerk.): *Iratok a kisegítő munkaszolgálat, a zsidóüldözés történetéhez. DEGOB jegyzőkönyvek. Válogatás az 1944–1945. évi mauthauseni–günskirchener deportálás dokumentumaiból*. 3. füzet, Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, Budapest, 2002. 8–10, Megargee 2009: 900.

A túlélők holokauszt alatti sorsa

A Zsidó Világkongresszus 418 kolozsvári, nagykárolyi és nagyvárad-i kérdőíve alapján megpróbáltuk felmérni a túlélők holokauszt alatti sorsát és a felszabadulás helyét. Látható, hogy a legtöbb hazatérő személy munkaszolgálatos, vagy munkaszolgálatot is megjárta deportált volt. A 418 túlélőből 220 teljesített munkaszolgálatot (52,6%) és 224 (53,6%) járta meg a náci táborokat. A 224 deportáltból viszont 79 személy korábban munkaszolgálatot is teljesített (A munkaszolgálatosok és deportáltak összlétszáma ezért haladja meg a kérdőíveket kitöltő túlélők számát!) Ugyanígy a bujkálók, vagy a budapesti gettóba kerülő zsidó személyek között is találunk volt munkaszolgálatost.

Értelemszerűen a munkaszolgálatos túlélők körében a férfiak aránya dominál, ezzel szemben a deportálásból hazatérők között mindhárom városban a nők voltak többségben. A deportálást túlélő 224 személyből 123, azaz 54,9% volt nő.

Az alábbi táblázatban a kérdőívet kitöltő három város túlélőinek felszabadulási helyét, illetve hazatérési körülményeit tüntettük fel.

<i>A holokauszt-túlélők felszabadulásának helye</i>	<i>Kolozsvár</i>	<i>Nagykároly</i>	<i>Nagyvárad</i>	<i>Összesen</i>	
Munkaszolgálatból	57	23	35	115	27,5
Deportálásból	120	48	56	224	53,6
Magyar területen bujkálásból, szökésből	18	2	1	21	5,0
Magyar területen kórházból, börtönből	7	–	–	7	1,7
Romániába szökött	2	–	1	3	0,7
Gettóból (Budapest)	10	–	7	17	4,1
Védett házból (Budapest)	1	–	–	1	0,2
Mentesítve	3	1	–	4	1,0
Munkaszolgálatból oroszokhoz szökött, vagy orosz fogságba esett	5	3	1	9	2,2
Román területen tartózkodott	–	–	3	3	0,7
Nincs válasz	5	1	8	14	3,3
Összesen	228	78	112	418	100%

A túlélők viszonylag kis hányada vészelté át a háborút az ország területén bujkálva (21 személy, azaz 5%) vagy a budapesti gettóban (17 személy, 4,1%). Ennél is kevesebben húzták meg magukat kórházakban, börtönökben, védett házban, vagy választották a Romániába való szökést.⁵⁰

A hazatérés időpontja

A szakirodalom szerint az észak-erdélyi túlélők tömeges hazatérése 1945 tavaszán kezdődött meg, akkor, amikor felszabadultak a főbb náci táborok.⁵¹ Ezt támasztja alá az általunk végzett vizsgálat is. Észak-Erdély 1944. október eleji felszabadulásáig lényegében csak azok a zsidók tartózkodtak ezen a területen, akik szökésben voltak, bujkáltak, börtönben tartották őket fogva vagy mentesültek a zsidótörvények hatálya alól. Októberben kezdetét vette a munkaszolgálatosok hazatérése, és a vizsgálatunk tárgyát képező három városba januárig a túlélők 17,5%-a érkezett vissza. Ezeknek a túlnyomó többsége férfi volt (91,8%), a nők száma ugyanis csak a koncentrációs táborok felszabadulásával kezdett emelkedni. Az 1945. február–április időszakban enyhén visszaesett a hazatérések száma, viszont kiegyensúlyozottabbá vált a nemek közötti arány (Az ebben a periódusban érkező túlélőknek 59,2%-a volt férfi és 40,8%-a nő). A csökkenés elsősorban annak tudható be, hogy a hátszág területén felszabaduló vagy a keleti fronton szolgálatot teljesítő munkaszolgálatosok jelentős részének 1945 kora tavaszáig sikerült korábbi lakóhelyére visszatérnie. Ezt követően már inkább a visszavonulás során nyugati irányba hajtott vagy deportált munkaszolgálatosok, illetve az orosz fogságba esettek megérkezésére lehetett számítani. A koncentrációs táborokból történő hazatérések is csak május környékén gyorsultak fel, hiszen a nagyobb táborok közül egyedül Auschwitz szabadult fel korábban (1945. január 27.). A többi csak 1945. április közepétől vált szabaddá.⁵²

⁵⁰ Itt kell megjegyeznünk, hogy a szakirodalom szerint Észak-Erdélyből mintegy 2000 zsidó szökött át Romániába. Ők a 35 000–40 000 túlélő 5–6 százalékát tették ki. A magyar területen bujkálók és mentesítettek együttesen mintegy 3,8–4,3 százalékot alkottak. Tibori Szabó Zoltán: *Élet és halál mezsgyéjén. Zsidók mentése és menekülése a magyar–román határon 1940–1944 között*. Minerva, Kolozsvár, 148.

⁵¹ Braham 1997. II: 1244, Tibori 2007: 30.

⁵² A felszabadulások időpontjai: Buchenwald 1945. április 11., Bergen-Belsen április 15., Dachau április 29., Theresienstadt május 2., Mauthausen május 5. lásd Megargee 2009.

A túlélők közel fele (46,2%) az 1945. május–szeptemberi időszakban érkezett vissza a három észak-erdélyi városba. Egy részük a március–június hónapokban közlekedő Nagyvárad–Krakkó–Plesov és Kolozsvár–Prága vonatokon tette meg hazáig az utat, mások pedig egyénileg tértek haza.⁵³ 1945 őszétől egyre kisebb arányban szállingóztak vissza túlélők (7,7%), amit az alábbi táblázat is mutat.

<i>Kolozsvár, Nagyvárad, Nagykároly, Nagyvárad</i>							<i>Hazatérők nemi megoszlása</i>	
	Férfiak		Nők		Összesen		Fér- fiak	Nők
Hazatérés dátuma	%		%		%		%	%
1944 szeptem- beréig	7	2,7	4	2,5	11	2,6	63,6	36,4
1944. október– 1945. január	67	25,9	6	3,8	73	17,5	91,8	8,2
1945. feb- ruár–1945. április	29	11,2	20	12,6	49	11,7	59,2	40,8
1945. május– 1945. június	39	15,1	45	28,3	84	20,1	46,4	53,6
1945. július– 1945. szeptember	62	23,9	47	29,6	109	26,1	56,9	43,1
1945 októbere után	17	6,6	15	9,4	32	7,7	53,1	46,9
Nincs válasz	38	14,7	22	13,8	60	14,4	63,3	36,7
Összesen	259	100	159	100	418	100	62	38

A kolozsvári kérdőíveket kitöltő túlélők közül 11 személy jelölt be 1944. szeptemberi vagy azt megelőző hazatérési időpontot. Ez tulajdonképpen azt jelentette, hogy a fentebb már említett módok révén sikerült elkerülniük a deportálásokat, és a városban várták meg a felszabadulást.

⁵³ Tibori 2007: 31, Stark 2000: 102.

A holokauszt következtében elszenvedett egészségügyi károsodások

A hazatérők egészségügyi helyzetére nézve nagyon kevés vizsgálatot végeztek a háború után, s ennek következtében alig áll rendelkezésünkre adat. Klein Ernő az *Erdélyi Zsidó Évkönyv*ben próbált meg közölni 1947-ben egy helyzetjelentést e tekintetben. Az állati sorban tartás, amihez hozzátartozott a hiányos étellemezés, a nem megfelelő ruházat és szálláskörülmények, valamint a nehéz testi munka, az elszenvedett brutalitások, mind fizikailag, mind lelkileg megviseltek a deportáltakat és a munkaszolgálatosokat. Klein szerint a hazatérő túlélők egészségügyi helyzetére a következők voltak jellemzőek: a társadalmi betegségek nagyfokú elterjedése, hiányos egészségügyi intézményrendszer, a deportálás alatt elszenvedett károsodások következtében kialakult átmeneti vagy végleges egészségügyi problémák, valamint a tervszerű egészségvédelem hiánya.⁵⁴ A leggyakrabban előforduló betegségek a tuberkulózis és a nemi betegségek voltak. Ezekon kívül a holokauszt egészségügyi következményei között említi még az endokrinzavarokat, menstruációs rendellenességeket, a terhességek, szülések és a szoptatás körüli rendellenességeket, a gyakori bőr- és hajfertőzéseket, idegrendszeri bántalmakat, lelki betegségeket, testi fogyatékoságokat, sebesüléseket, fagyásokat.

Klein megállapítása szerint a felszabadulás után, zsidó személyek között kötött házasságokat gyakran kísérték egészségügyi problémák. A házasságkötéseket sok esetben nem előzték meg orvosi vizsgálatok, s ennek következtében gyakori volt a házasságon belüli nemi betegségek előfordulása.⁵⁵

A Zsidó Világkongresszus által végzett kérdőíves felmérésnek a 9.j. pontja kérdezett rá a hazatérők egészségi károsodásaira és állapotukra. A 418 túlélőből 244 válaszolt, és többségük nem csak egy, hanem többféle sérülést is feltüntetett (Az alább felsorolt károsodások együttes aránya ezért haladja meg a 100%-ot). Nagyon sok esetben viszont anélkül, hogy konkrét egészségi károsodást feltüntetettek volna, csupán annyit jeleztek, hogy beteg, teljesen leromlott vagy legyengült állapotban kerültek haza. A válaszadók 36,5%-a tartozott ebbe a kategóriába.

⁵⁴ Klein Ernő: Az erdélyi zsidóság egészségügyi helyzete. In: *Erdélyi Zsidó Évkönyv 5708 (1947–1948)*. Egység. Az Erdélyi Zsidóság Központi Lapjának Kiadása, Cluj-Kolozsvár, 1947. 77.

⁵⁵ Uo. 78–79.

A túlélőknek kevesebb mint egyötöde (17,2%) válaszolta azt, hogy a fel szabadulásakor állapota kielégítő vagy jó volt.

A feltüntetett egészségügyi károsodások között az ízületi bántalmak és a reuma (12,3%), a szívbántalmak (9,8%), a tífusz (9%), a végtagok fagyása (8,2%) és az idegbaj (4,5%) szerepelt. Több személynél is előfordul még a kóros soványság, mellhártyagyulladás, tüdőbántalmak, fogatlanság, vesebaj, sebesülés, sérv, gyomorbántalmak, halláskárosodás és vitaminhiány.

Összességében a 244 válaszadónak 17,2%-a mondta azt, hogy elfogadható egészségi állapotban került haza, 82,8%-uk pedig egészségi károsodásokkal vészelte át a holokausztot (ezeknek több mint fele konkrét betegségeket is feltüntetett).

A holokauszt következtében elszenvedett anyagi károk

Az emberi veszteségeken, az elszenvedett fizikai és lelki bántalmakon túlmenően a holokauszt kutatás alapvető kérdése a zsidóság gazdasági kifosztása. Magyar vonatkozásban Kádár Gábor és Vági Zoltán, valamint Ronald Zweig közölt kitűnő tanulmányt a zsidóság gazdasági megsemmisítéséről és vagyonának sorsáról.⁵⁶ Romániára nézve Jean Ancel összefoglalója tartalmaz igen értékes adatokat.⁵⁷ Az észak-erdélyi zsidóságra nézve nem születtek hasonló elemző munkák, viszont Kádár és Vági vizsgálata erre a területre nézve is közöl szórványos adatokat.

A kutatások hiánya miatt pontos számokkal az észak-erdélyi zsidóság vagyonát illetően nem rendelkezünk. A Zsidó Világkongresszus által végzett 1946-os felmérés sem nyújt ilyen téren kellő információt. Az általunk vizsgált három város túlélői által feltüntetett vagyoni károk összege tehát csak egy töredéke az észak-erdélyinek. Viszont mivel közülük két város, Kolozsvár és Nagyvárad adott otthont a régió legnagyobb zsidó közösségeinek, a kapott adatok segítségével fogalmat alkothatunk a gazdasági megsemmisítés volumenéről.

A magyar zsidók, köztük az észak-erdélyiek is, 1941-ben összesen 7–12 milliárd pengővel, mai értékben 14–24 milliárd dollár értékű

⁵⁶ Kádár Gábor–Vági Zoltán: *Aranyvona. Fejezetek a zsidó vagyon történetéből*. Osiris, Budapest, 2001, Ronald W. Zweig: *Az Aranyvona. A 20. század legnagyobb rablásának története*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 2004.

⁵⁷ Ancel 2008

vagyonnal rendelkeztek.⁵⁸ Ez a vagyon nem oszlott el egyenlő arányban az egyes régiók között. Így például a legjelentősebb része Budapesten koncentráldott, míg az 1939 után Magyarországhoz visszacsatolt területek zsidósága jóval kevesebb tulajdon fölött rendelkezett.

Mint ahogy az általunk vizsgált kérdőívek is igazolják, a gazdasági megsemmisítésre és kifosztásra fokozatosan került sor. Előbb a zsidótörvények végrehajtása során szorultak vissza a zsidó gazdasági pozíciók, majd 1944 tavaszán bekövetkezett az észak-erdélyi zsidók teljes kisemmizése. A gazdasági megsemmisítés szempontjából a legfontosabb rendelet az 1944. április 14-én kiadott 1600/1944. M.E. számú volt, amely elrendelte a zsidók vagyonának bejelentési kötelezettségét és zár alá vételét.⁵⁹ A magyar hatóságok mellett viszont maguk a német megszállók is igyekeztek minél több zsidó tulajdont megkaparintani. Eichmann Sonderinsatzkommandója a gettósítást megelőzően és annak során összesen több tízmillió pengőt sarcolt ki a különböző zsidó közösségektől vagy magánszemélyektől. A kolozsvári Zsidó Tanácstól például 500 000 pengőt követeltek ki a németek.⁶⁰

A deportálások lezajlása után a zsidótlanított városokban beindult a zsidó értékek szétosztása. Ennek nyomán az elhagyott zsidó lakásokra, üzletekre, gyárakra folyamatosan érkeztek a polgármesteri hivatalokhoz a kérések a keresztény lakosság részéről. Kolozsváron 1944. július 6-án a hatóságok hozzáláttak a zsidók zárolt vagyonának a felméréséhez. Csupán ebben a városban 116 páncélszekrényben egyenként 1 és 10 millió pengő közötti, zsidóktól elvett értéket számoltak össze.⁶¹ Nagyváradon, Hain Péter, a magyar Gestapo főnöke 41 millió aranypengőre becsülte a város zsidóságától elkobzott vagyon mértékét.⁶² A Zsidó Világkongresszus kérdőíveiben szereplő összegeket tehát a fentebbi adatok figyelembe vételével kell értelmezni, és figyelembe kell venni azt, hogy egyik vizsgált város esetében sem rendelkezünk az összes kitöltött kérdőívvel, valamint a feltüntetett károk hozzávetőlegesek és egyéni bevalláson alapulnak.

---

⁵⁸ Kádár-Vági 2001: 26.

⁵⁹ Uo. 29.

⁶⁰ Uo. 36–37.

⁶¹ Braham 2008: 162.

⁶² Uo. 88.

<i>Holokauszt következtében elszenvedett összes kár</i>			
<i>Kolozsvár, Nagykároly, Nagyvárad</i>			
<i>Kérdőívet kitöltő személyek</i>		<i>Az elkobzott vagyonok összértéke</i>	
<i>Válaszolt</i>	<i>Nem válaszolt</i>	<i>Lej</i>	<i>Pengő</i>
316	102	367 902 000	219 064 631

Az általunk vizsgált kolozsvári, nagykárolyi és nagyváradi túlélők közül 316 személy töltötte ki az elszenvedett anyagi károkra vonatkozó rubrikát. Egyesek lejben, mások pengőben határozták meg az anyagi veszteségeik mértékét. A kérdést ignorálók száma 102 volt. A válaszoló túlélők összesen 368 millió lejes és 219 millió pengős kárt tüntettek fel.

Mindezeknek a zsidó vagyonoknak a sorsa a háború után újabb kérdéseket vetett fel, amire csak röviden szeretnénk utalni. Az egyik legkomolyabb probléma, amivel a hazatérő túlélőknek szembesülniük kellett, az a teljes nincstelenség volt. A legtöbb esetben kifosztva találták lakásaikat, és keresztény ismerőseiknél hátrahagyott értékeiket sem tudták mindig visszaszerezni. A háború alatt lefoglalt zsidó vagyon kezelését a CASBI (Ellenséges Javakat Felügyelő Bizottság) vette át, aminek következtében a hazatért túlélők nem juthattak korábbi tulajdonaik birtokába. A legjobb esetben tehát a visszatért zsidók csak lakásaikat és néhány bútort kapták vissza. A vagyoni ügyek rendezetlensége miatt a háború utáni években mintegy 150 000 romániai zsidó küzdött súlyos létfenntartási gondokkal. 1947 végén az ország zsidóságának 1/3-a, főként az észak-erdélyiek, moldovaiak és bukarestiek szorultak szociális segélyre, amit a Joint biztosított.⁶³

3. BESZÁMOLÓK A SZENVEDÉSEKRŐL, MEGJEGYZÉSEK A KÉRDŐÍVEKBEN

A Zsidó Világkongresszus által készített kérdőívek lehetőséget teremtettek a túlélőknek arra, hogy amennyiben szükségét érzik, hosszabb szövegekben is beszámoljanak a velük történt eseményekről. Ezzel az opcióval csak nagyon kevesen éltek, néhány esetben viszont – megítélésünk szerint – történeti szempontból igen értékes beszámolók születtek.

⁶³ Kuller 2002: 61.

A jizkor-irodalom sajátos eszközei közé tartozik a visszaemlékezés. Ennek két bevett módja van: az emlékirat formájában kiadott szövegek és az interjúk során születő narratívák. A Zsidó Világkongresszus kérdőíveiben megjelenő hosszabb-rövidebb beszámolók e két módszert elegyítik. Egyszerre tekinthetők oral history-jellegű holokausztnarratíváknak és megszerkesztett visszaemlékezéseknek. Mindegyik háttérben a tragédiák kibeszélésének, megosztásának és megismertetésének készítése, valamint az a remény áll, hogy az elvesztett értékekre kárpótlás érkezik. Sajátos forrásértéküket a megtörtént szörnyűségek időbeni közelsége (1–2 év) és a szövegek erős képei adják. A túlélők narratívájára ugyanis, ellentétben a későbbi holokauszt-visszaemlékezésekkel, még nem rakódtak rá a holokauszttal, annak mechanizmusaival kapcsolatos utólagos értesülésekből, történeti irodalmi ismeretekből szerzett háttér-információk. A bejegyzések egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a túlélők, ellentétben a későbbi időszakokkal, még nem értelmezni akarják az eseményeket, hanem csak egyszerűen közlik a tapasztalataikat.⁶⁴ Emiatt a Zsidó Világkongresszus kérdőíveiben szereplő bejegyzések fontos kiegészítői lehetnek a magyarországi Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság által 1945–1946 között felvett holokauszt-jegyzőkönyveknek. Az alábbiakban néhány, általunk meghatározóbbnak tartott bejegyzést ismertetünk.

A kérdőívekben szereplő holokauszttal kapcsolatos túlélői szövegek több csoportba oszthatóak. Az első csoportba sorolhatóak azok a megjegyzések, amelyek az elpusztított családtagokra vonatkoznak. A túlélők több esetben is csak a legközelebbi rokonok neveit sorolták fel. A lista végén viszont megjegyezték azt is, hogy az említett személyek mellett még nagyon sok hozzátartozójuk áldozatul esett a holokausztnak. A kolozsvári Czódik Jenőné özvegy Lévai Margit például a név szerint megemlégtett szülei és a férje után a következő bejegyzést tette az általa kitöltött kérdőívben: „... és a temérdek kiszámíthatatlan rokonságom. Nagybátyáim, nagynénéim, unokatestvéreim, akik sajnos mind Auschwitzban estek áldozatul a gázban.”⁶⁵ Hasonló módon járt el a kolozsvári Székely Béla, aki Nagybányára vonult be munkaszolgálatra, majd különböző, Magyarország hatá-

⁶⁴ Lásd: Yosef Hayim Yerushalmi: *Záchor. Zsidó történelem és zsidó emlékezet*. Budapest, Osiris, 2000

⁶⁵ *Arhiva Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, București* (Romániai Zsidóságtudató Központ Levéltára, a továbbiakban: ACSIER), III. fond, A Zsidó Világkongresszus kérdőívei, 8B. dosszié, 646. kérdőív

rain belül lévő állomáshelyeken teljesített szolgálatot: „(...) Ezeken kívül, kiknek halálát személyesen néztem végig, 34 századtársamat, kik az éhségtől és súlyos meneteleésektől kidőltek, »Vitéz« Máthé főhadnagy Nyugat-Magyarország Poroszló nevű községe határában kórházba szállítás ürügye alatt tábori csendőrökkel agyonlövette.”⁶⁶

Egy másik kategóriát képeznek azok a megjegyzések, amelyek a hazatérés utáni kétségbeesést, az újrakezdés körüli aggodalmakat, a bizonytalan jövőt jelzik. Ezek általában kétségbeesett, szűkszavú szövegek: „Hajadon lány vagyok. Az egész családom elpusztult, egyedül tértem vissza a deportálásból” (Feldinger Erzsébet, 27 éves hajadon).⁶⁷ Szegő Júlia énekesnő az átélt szenvedéseknek, tragédiáknak a kérdőívek általi megragadhatatlanságára utal, amikor a következőt jegyzi meg: „A tragédiák lényege a rovatokba nem fér be, a veszteséget, a szenvedést, a számok, az adatok nem mondják el – segítség nincs.”⁶⁸

Harmadik csoportba sorolhatóak azok a szövegek, amelyek az anyagi veszteségekre és az ebből adódó létbizonytalanságra utalnak. A nagyvárdi Jamberger Edit bejegyzésében az elveszett ingóságok és lakás mellett az általa átélt szenvedésekre és az elpusztult családtagjaira is utal: „1944 májusában lettem deportálva, azóta a légerekben rengeteg szenvedésen mentem keresztül, szüleim többé nem láttam viszont. Teljesen legyengülve kerültem haza, semmi értéket nem találtam, mindent elraboltak tőlem a fasiszta magyar lakosság és hatóság. Lakásom, kelengyém, üzemenk nincs többé. Teljesen tönkre mentem idegileg és anyagilag. Szülő és támogatás nélkül maradtam. – Egyedül!”⁶⁹ A kolozsvári Semlyén Éva (Semlyén Istvánné Pollák Éva) már nemcsak az elveszett vagyontárgyaira utal, hanem név szerint megemlíti azokat a személyeket is, akik elvitték a lakásában maradt értéktárgyait: „Ami a lakásban maradt, és elhordható volt, azt részben Laczkó Ilona háztartási alkalmazott vitte el: edény, vilányvasaló, ruhák, kabátok, cip k. Részben albérleti lakóm, Bodó György, a Nemzeti Színház tagja: szőnyegek, vitrintárgyak, könyvek.”⁷⁰ Bodó György egyébként 1944 szeptemberében Budapestre menekült a Kolozs-

⁶⁶ ACSIER, III. fond, A Zsidó Világkongresszus kérdőívei, 8B. dosszié, 560. kérdőív

⁶⁷ ACSIER, III. fond, A Zsidó Világkongresszus kérdőívei, 8A. dosszié, 676. kérdőív

⁶⁸ ACSIER, III. fond, A Zsidó Világkongresszus kérdőívei, 8B. dosszié, 686. kérdőív

⁶⁹ ACSIER, III. fond, A Zsidó Világkongresszus kérdőívei, 9. dosszié, 757/352. kérdőív

⁷⁰ ACSIER, III. fond, A Zsidó Világkongresszus kérdőívei, 8B. dosszié, 721. kérdőív

vári Színházzal együtt. Később a Német Szövetségi Köztársaságban telepedett le, és ott is halt meg 1986-ban.

Egy újabb kategóriát képeznek azok a bejegyzések, amelyek már nemcsak az egyéni életsorsokra, hanem a helyi zsidó közösségekkel történt eseményekre is reflektálnak. Ilyen például Fuchs Leopold bihar-keresztési rabbi esete, aki talán a közössége iránt érzett felelősség- vagy bűntudatból bővebb beszámoló megírását érezte szükségesnek: „A bihar-keresztési járás (ahol 35 évig működtem) összes zsidó lakosát, öregeket, betegeket, gyermekeket mind elcipelték Auschwitzba. [...] Sajnos a gettóban úgy kínozták őket, asszonyokat, akiknek férjük mint munkaszolgálatos szenvedett, kínozták a leányokat és a betegeket is, hallatlan állati kínzással. Szegények imádkoztak, hogy mennél hamarabb öljék meg őket. Bizony, ott azért imádkoztunk, hogy jöjjön a gyors halál és az váltson meg. [...] A mellékletben leírtam egyet-mást, tudnék még többet is, de elég ez is, ebből is kitűnik tengernyi szenvedésünk. [...] – Megkérem az illetékeseket, hogy segítsenek bennünket ahhoz, hogy kerüljünk ki őseink földjére, Erec Jisraëlba, Palesztinába.”⁷¹

Látható, hogy az egyéni és a közösségi sors történet ismertetése mellett egy újabb elem is megjelenik Fuchs rabbi beszámolójában: a Palesztinába történő kivándorlás. A szakirodalom szerint a holokauszt túlélőinek körében az elszenvedett traumák, a keresztény (magyar, román) társadalomba vetett bizalom megtörése, a csalódásérzés és a hazatérés utáni létbizonytalanság, ellenséges közhangulat nagyon sok személyt arra készítettek, hogy a kivándorlás gondolatával foglalkozzanak.⁷² A közép- és kelet-európai országok mindegyikére jellemző volt, hogy a holokausztot túlélő zsidó közösségek nagyon gyors apadásnak indultak, mivel egyre többen kerestek új otthon maguknak Palesztinában (1948-tól Izraelben) vagy valamelyik nyugat-európai országban és Amerikában.⁷³ Az ott hon maradottak körében pedig többirányú folyamat indult be. A holokauszt után a túlélők számára a haláltáborok borzalma jelentette az origót. A sorsközösség egy közös zsidó identitás új alapjait fektette le, függetlenül a világnézeti különbségektől és kulturális kötődésektől.

⁷¹ ACSIER, III. fond, A Zsidó Világkongresszus kérdőívei, 9. dosszié, 914/483. kérdőív

⁷² Tibori 2007: 33–34, Braham 1997. II: 1264, Bines 1998: 90.

⁷³ Karády Viktor: *The Jews of Europe in the Modern Era. A Socio-historical Outline*. Central European University Press, Budapest–New York, 2004: 388–392.

A két világháború között beindult disszimilációs folyamatokat a holokauszt traumája csak fokozta.⁷⁴ A magyar zsidóságnak az elszenvetett megaláztatások és veszteségek pusztá ténye mellett azt is fel kellett dolgoznia, hogy a magyar állam és a magyar lakosság – kevés kivétellel – cserbenhagyta őket, vagy egyenesen részt vállalt megsemmisítésükben. Mindehhez olyan a hazatérést követő kiábrándító élmények is társultak, mint az újjáéledő antiszemitizmus és az elkobzott javak akadozó vagy elmaradó visszaszolgáltatása.

A romániai belpolitikai helyzet miatt (a Kommunista Párt fokozatos hatalomátvétele, majd egyeduralkodása) természetesen a baloldali zsidó értelmiség által felkínált stratégiák kaptak nagyobb publicitást és ezáltal nagyobb szerepet az identitásstratégiák kialakításában. Mindent összevetve a felvázolt folyamatok következtében az önazonossági dilemmákból kivezető utat az erdélyi zsidóság jelentős részének a magyar–zsidó identitás feladása jelentette. Mindazok, akik elvetették a teljes elfordulás alternatíváját, a magyar integráció különböző szintjeiben keresték a megoldást, amely többségüknél egy kettős, magyar–zsidó identitás tartós fennállását eredményezte.⁷⁵

4. KÖVETKEZTETÉSEK

A fentiekben vázlatosan ismertettük a Zsidó Világkongresszus 1946-ban végzett felméréseinek három észak-erdélyi városra vonatkozó eredményeit. Utaltunk arra, hogy az általunk fellelt kérdőívek nem fedik le sem Észak-Erdély, sem pedig a három település (Kolozsvár, Nagyvárad, Nagyvárad) túlélőinek teljességét. Mindezek ellenére úgy gondoljuk, hogy az általunk kontrollként használt Róth-féle 1947-es kutatás és a vizsgálatunkban szereplő 418 kérdőív összevetése adataink megbízhatóságát növeli.

Az anyag tehát, töredékessége ellenére is, igen értékes történeti, társadalomtörténeti forrása a holokausztkutatásnak. Hiszen a feldolgozás során kapott eredményekből – ha általános statisztikai adatokat nem is lehet közölni az 1945 utáni észak-erdélyi zsidóság holokausztvesztésé-

⁷⁴ Lásd: Gidó Attila: *On Transylvanian Jews. An Outline of a Common History*. Working Paper, nr. 17, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2009. 19–21. (http://www.ispmn.gov.ro/uploads/gido_21.pdf)

⁷⁵ Tibori 2007: 204.

geire, társadalmi rétegződésére, demográfiai jellemzőire – arra mindenképpen alkalmasak, hogy tendenciákra és egyéni életsorsokra rámutathassunk. Forrásértéke azért is jelentős, mert egyike azon korai összetett kárfelméréseknek, amelyek a célzott, adatszerű veszteségfelmérés mellett teret engedtek a túlélők saját szenvedéstörténeteinek is. Hiszen a kérdőívek szerkezetükénél fogva lehetőséget kínáltak arra, hogy a kitöltő személyek hosszabb-rövidebb szövegekben fogalmazzák meg szenvedéseiket, és ezzel sokan éltek is (lásd a vonatkozó fejezetet).

A holokausztot túlélő észak-erdélyi zsidóságnak több problémával, kihívással is szembe kellett néznie 1945 után: demográfiai problémák (a gyermekek és idősek szinte teljes hiánya, a nemek közötti aránytalan megoszlás), egészségügyi és szociális problémák (a súlyos vagy marandó károsodásokat szenvedő személyek, valamint a megélhetési gondokkal küzdők magas aránya), szakmai átképzés (a berendezkedő új politikai rendszer által megkövetelt, munkás szakmák tanulása), az elkobzott vagyonok, értéktárgyak visszaszerzése, valamint a romániai társadalomba történő újraintegrálódás, a holokauszt által okozott traumák feldolgozása és az identitásproblémák.

A felsorolt problémák többségéről viszont mindeddig csak általános tudással rendelkezünk. A legtöbb szakmunka a deportálásokról és a felszabadulás időszakánál, illetve a népbírói perek ismertetésénél megáll, mivel források hiányában csak elnagyolt képet tud nyújtani a hazatérő túlélők összetételéről. Anélkül, hogy tanulmányunk jelentőségét túldimenzionálnánk, úgy gondoljuk, az észak-erdélyi holokauszt-kutatás által eddig igencsak elnagyoltan érintett területen sikerült új források segítségével újat hoznia. A Zsidó Világkongresszus kérdőívei alapján egy olyan, közvetlenül a holokausztot követő 1–2 évre vonatkozó látetelet sikerült készíteni, amely közelebb vihet a túlélők demográfiai, szociális körülményeinek a megismeréséhez, hiszen a háborút követő népszámlálások adatai (1948, 1956) már egy letisztult, utólagos helyzetet tükröznek. A munkaszolgálatosok állomáshelyeire, a deportáltak által megjárt koncentrációs táborokra, illetve a holokauszt alatti sorsokra vonatkozó információk ugyancsak kiegészítik az eddig ismerteket.

MANZINGER KRISZTIÁN

Az ortodox egyház a magyar nemzeti célok szolgálatában?

A kérdésfeltevés első pillantásra különösnek tűnik, hiszen a keleti kereszténység közismerten nem a magyarság vallása. Hogyan merülhet fel mégis egy ilyen intézménynek a magyarság „éridekében” történő felhasználása? A válasz abban a – maitól eltérő – helyzetben rejlik, amely a dualizmus, illetve második világháború időszakában fennállt: az országban élő ortodoxok jelentős számában, illetve a magyar kormányzat nemzetiségi politikájában. A jelen dolgozat egyrészt a kérdésfeltevést lehetővé tévő helyzet, másrészt a vonatkozó magyar nemzetpolitikai célok felvázolását kísérel meg, végül pedig bemutatja azt, hogy miért nem vezetett, vezethetett sikerre a próbálkozás a magyarországi románok vonatkozásában.¹

Az ortodox egyház autokefalitása

Mindenekelőtt szükséges röviden elemezni a görögkeleti (ortodox)² egyház jelentőségét az egyes társadalmak életében. Hagyományosan

---

¹ A kép árnyalását jelentené a görög katolikus egyház történetének párhuzamos feldolgozása, főleg mert az utóbbi esetében a nem magyar indíttatásra, sőt kifejezetten a magyarság ellen létrehozott intézmény – a görög katolikus egyház – amellet, hogy hozzájárult a modern román nemzettudat kialakulásához és fejlődéséhez, sokáig a magyar államon belül kereste a megegyezés és a románság emancipálásának lehetőségét, sőt egyes területeken komoly asszimilációs sikereket adott a magyar nemzetnek. A dolgozat keretei azonban az összehasonlítást, de már a szükségesnél nagyobb mértékű kitekintést sem teszik lehetővé.

² Az ortodox (am. igaz hit) és a görögkeleti szavakat a dolgozatban szinonimaként használjuk, az utóbbi speciálisan magyar elnevezést Ferenc József 1864-es

erősek az olyan nézetek, mint hogy a keleti kereszténység hívei szorosan kötődnek vallásukhoz, illetve, hogy ez a nemzet és a vallás összefonódásával magyarázható. Egy vélemény szerint az ortodox egyház „a román nép szülője (...) [, amely] évszázadok óta keretet ad nemzeti életéhez.”³ Mások szerint „az ortodox egyház önmagában garantálta, hogy a románság fennmaradjon.”⁴ Egy újabb vélemény szerint az ortodoxia az „a keret, amelyen belül a románok összetartozása kifejezésre és öntudatos megnyilatkozásra jut”.⁵ A kérdés jogosan merülhet fel: hogyan kapcsolódhat ennyire erősen össze a vallás és a nemzet, hogyan láthatja egy nemzet saját megmaradásának kulcsát ennyire egy egyházban?

Az ortodox egyházak vonatkozásában a kulcsszó az autokefalitás („saját fejű”). Az autokefalitás meglehetősen leszűkítve azt jelenti, hogy a görögkeleti egyházak felett nem áll a római pápához hasonló egyházfő, így az egyes egyházszervezetek meglehetősen önállósággal bírnak belső ügyeikben.⁶ „Az egyház feje maga Jézus Krisztus”, akinek „nincs szüksége teljhatalmú földi helytartóra”.⁷ Az autokefalitás az egyházi élet három legfontosabb területén, az oktatásban, a hitéletben és az egyházi igazságszolgáltatásban az irányítás teljes – nemzeti jellegű – szabadságát jelenti, amely feladatokat minden autokefál ortodox egyház saját színódusa révén lát el.⁸ Az ortodox egyházak között mégis megbonthatatlan dogmatikai egység áll fenn, ugyanis alapvető hitéleti kérdésekben csak az egyetemes zsinat dönthet, amely utoljára a 9. században ült össze és ülése a közeljövőben sem várható. Ez lehetetlenné teszi – még az egymástól való nagyfokú önállóság ellenére is – az ortodox egyházak dogmatikai eltávolodását.

---

rendelete honosította meg. Prodán János: *Az államfő legfelsőbb felügyeleti joga a magyarországi görögkeleti egyházban*, Budapest 1941, p. 3.

³ Roman Ciorogariu nagyváradi román püspök szavait idézi Ardeleanu N. Russu (szerk.): *Biserica noastră și cultele minoritare – Marea discuție parlamentară în jurul legei cultelor*, București 1928, p. 37.

⁴ Nicolae Firu: *Monografia bisericii Sfântei Adormiri din Oradea*, Oradea 1934, pp. 15–16.

⁵ I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1695–1792*, Csíkszereda 1998, Pro Print, p. 67.

⁶ A Konstantinápolyi Patriarcha, akinek jogkörébe tartozik többek között az ortodox egyházszervezetek önállóságának, autokefalitásának elismerése, csak *primus inter pares*, nem tekinthető olyan egyházfőnek, mint a római pápa a katolikus egyházban.

⁷ Berki Feriz: *Az el nem ásott talentum*, Budapest 1985, Magyar Orthodox Adminisztratúra, pp. 318–319.

⁸ Prof. Constantin Galeriu: *Autocefalie și ortodoxie. Aspecte ecleziologice*. In: *Centenarul autocefaliei bisericii ortodoxe române*, București 1987, pp. 202–206.

Az ortodox egyházakra jellemző a világi szervezetrendszerhez való nagyfokú igazodás: kezdetben az egyházi kerületek a római közigazgatás területi egységei alapján szerveződtek, a székhelyeik pedig a világi közigazgatási székhelyek fontossága alapján lettek kijelölve. Így alakult ki az ortodox egyházak közötti hierarchia is, illetve a Konstantinápolyban, a Kelet-Római Birodalom fővárosában székelő egyházfő elsősége az egyenlők – valamennyi egyházfő – között. Az állami és egyházi hatalom összefonódása miatt az államfő fontos szerepet játszott kezdetől az ortodox egyházak életében. A római kortól erős törekvés volt, hogy egy politikai egységen (provincián, később államon) belül csak egy ortodox egyház létezzen, illetve hogy annak határa pontosan megegyezzen a politikai egység határaival⁹, mert az államfő szerepköre egyéb esetben komoly szuverenitással kapcsolatos problémákat okozhat.¹⁰ Az államfői befolyás csak a török korban, a szultánok beavatkozási törekvéseinek akadályozása érdekében, az egyház önvédelmi reflexe miatt kezdett csökkenni.

Mivel az ortodox vallás egyik alaptétele a „Menjetekek és tanításatok minden népet!” (Máté 28,19) Krisztusi tanítás, a nemzeti nyelv központi szereppel bír. A középkorban még jellemző volt a vegyes egyház – például a bolgár-román ortodox tyrnovói patriarchatus (1265–1394) amelynek hatására a románok sokáig a szláv nyelvet használták a hitéletben. Később a török kor idején – a szultáni és általában a muzulmán nyomás miatt – az egyház hangsúlyosan az etnokulturális közösség felé fordult. Ez összekapcsolódott a nyugat-európai felvilágosodással, illetve a Balkán-félszigeten létrejövő, önmagukat nemzetinek deklaráló államok kialakulásával és együttesen nemzeti jellegű ortodox egyházak létrejöttét eredményezte. E folyamat során vált az ortodox egyházak egyik legfontosabb céljává a nemzetiség védelme, amely párhuzamosan a 19. századra az állam jellegének és szerepének ártértelemezésével a nemzet, az állam és az egyház szerves összefonódására vezetett.¹¹ Az általános szabály alól egy kivétel volt, Magyarország, ahol a nemzeti érzés tömegélményé

⁹ Kérészy Zoltán: *Újabb egyházrendezési feladatok Magyarországon*, Budapest 1941, pp. 9–10., ill. Reiner Zsigmond: *A keleti vallású magyar nemzeti egyház szervezése*, Budapest 1907, Franklin Társulat, pp. 13–20.

¹⁰ Erről ld. bővebben: Berki Feriz: *Az 1868: IX. t.c. kánonjogi megvilágításban*, Budapest 1944, pp. 15–16.

¹¹ Prodán János: *i.m.* p. 8.

válása¹² hasonló a hatást ért el az ortodox egyházban, csak éppen az állammal *szembeni* magatartás irányában.

Az ortodoxia hagyományai a középkori Magyarországon

A honfoglaló magyarság vándorlása során kapcsolatba került a kereszténységgel, a letelepedést követően pedig eleinte Bizánc, később Róma fennhatósága alatti területekről érkeztek hittérítők, így mindkét rítus jelen volt az országban. Az, hogy az Árpád-korban a görögkeleti vallás elterjedt volt a magyarság között, kétségtelen: több görög szerzetartású kolostor is létezett akkor Magyarországon, még a Dunántúlon is. Egy 1133-as és egy 1198-as oklevél nős papokról rendelkezett, akik értelemszerűen nem lehettek római katolikusok.¹³ Okkal feltételezhető, hogy tömeges ortodox jelenléttel számolhatunk ebben az időben, sőt talán még Hunyadi Mátyás idejében is.¹⁴ Egyes feltételezések szerint – ekkor a magyar történetírás nem számol román jelenléttel Erdélyben – az erdélyi magyar népesség tekintélyes része a keleti kereszténység híve lett (maradt) az egyházszakadást követően.¹⁵

Az Árpád-kori magyar jellegű ortodoxia kontinuitását azonban nem lehet a pusztá feltételezésnél biztosabban valószínűsíteni, a leginkább elfogadott vélemény az, hogy a mai magyar nyelvű görögkeleti hagyományok gyökerei a 15. századnál régebbre nem nyúlnak vissza.¹⁶ Ebben az időszakban – legkésőbb a 13. századtól kezdve – kétségkívül jelen vannak az országban a bizánci egyházszervezethez kötődő egyre számosabb román tömegek, később pedig megjelennek a szerbek is az ország déli, Al-Duna menti területein, illetve az Alföldön.¹⁷

¹² Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*, Bukarest-Kolozsvár 1997, Kriterion, p. 7.

¹³ A kérdéstről ld. részletesen Imrényi Tibor (szerk.): *Magyarság és ortodoxia – Ezer esztendő*, Miskolc 2000, Magyar Ortodox Egyházmegye – Miskolci Ortodox Múzeumért Alapítvány, pp. 97–104.

¹⁴ Németh Th. István: *A keleti keresztény egyház a fajmagyarok között az őshazától napjainkig*, Budapest 1939, p. 2.

¹⁵ Vannak tézisek, amely szerint a székelyek például teljes egészükben keleti keresztényé keresztelkedtek meg, ld. Reiner Zsigmond: *i.m.* p. 33.

¹⁶ Sasvári László: *Keleti keresztények Magyarországon*, h. n. 2005, Kairosz Könyvkiadó, p. 14.

¹⁷ Az oklevelek 1300-ig Kelet-Magyarországon és Erdélyben közel 1000, nagyrészt magyar, kisebb részt szász falut említenek, amelyek közül mindössze egynek volt

Az ortodoxia ekkor háttérbe szorított: egyes királyok kifejezetten ellenségesen viszonyultak az ortodox valláshoz, az ellen minden eszközzel felléptek, mert abban a külföldi befolyás megjelenésének eszközét látták.¹⁸ A magyar uralkodók számára elsődleges fontosságú volt főként biztonsági szempontok – egyrészt a Havasalfölddel szemben fekvő országhatárok védelme, másrészt Bizánc hűbérúri törekvéseinek akadályozása – miatt az ortodoxia gyengítése.¹⁹ Ez vezetett oda, hogy – szintén a befolyás kialakulását megelőzendő – nem kerülhetett sor ebben az időben ortodox egyházszervezet létrehozására, függetlenül attól, hogy voltak-e jelentős számban hívek.²⁰

Az ortodoxia szerepe a magyarországi és erdélyi románság történelmében a 18. század végéig

A mohácsi vést (1526) követően három részre szakadt ország keleti harmadában, az Erdélyi Fejedelemségben, már tömegesen éltek románok, akik akkor – kivéve a katolikus vallásra áttért kenézeket, nemeseket – ortodox vallásúak voltak. Az erdélyi ortodox egyház létének első írásos emlékei Gyulafehérvárhoz és az 1377-es évhez kötődnek. A szervezetre vonatkozó adatok a későbbiekben is fellelhetők (1580, 1641, 1648, 1651, 1689), sőt, az 1580-as Bátori Kristóf erdélyi fejedelem által kiadmányozott dokumentum *Egész Erdély és a (Nagy)Várad Területek Metropolitájáról* ír.²¹

---

román neve (Oláhtelek-Tohán), további ötben pedig bizonyított a román népesség jelenléte, de ezek magyar nevű települések. Köpeczy Béla (főszerk.): *Erdély története I., A kezdetektől 1606-ig*, Budapest 1986, Akadémiai Kiadó, p. 318.

¹⁸ Ennek jelentős mértékben honvédelmi okai voltak, a katolicizálási kényszert emiatt elsősorban a dél-erdélyi területeken alkalmazták. *Uo.* p. 346.

¹⁹ A magyarbarátnak tekintett Mangra Vazul nagyszabeni ortodox püspök (1916–1918) arról ír, hogy bár a magyar egyház a keleti vallás szellemének hatása alatt fogantatott, amikor az Szent István idejében mégis a római pápa főnhatósága alá került, Bizánc az országra vonatkozó igényét az Ungro-Vlahiai (havasalföldi) egyháztartomány megszervezésével fejezte ki. Erre – és a meglévő egyházi kapcsolatokra – vezethetőek vissza azok a későbbi évszázadokban kötött megállapodások, amelyekkel az erdélyi fejedelmek elismerték a havasalföldi metropolita fennhatóságát az erdélyi ortodox egyházszervezet felett, illetve az, hogy az erdélyi püspökök tőle kapták a felszentelést. Mangra Vazul: *Magyarok és románok*, Nagyszabon 1918, pp. 21–22.

²⁰ Németh Th. István: *i.m.* p. 5.

²¹ Pope'a Nicolau: *Vechi'a Metropolia ortodosa romana a Transilvaniei, suprimerea si restaurarea ei*, Sabiniu 1870, pp. 5–6.

Más források szerint a metropolita fennhatósága Magyarország valamennyi ortodox hívójére kiterjedt, így egyes szerzők különböző időszakokban említik Máramarost, Felső-Magyarországot, illetve Munkács vidékét is.²²

A protestáns erdélyi fejedelmek (például I. Rákóczi György, Rákóczi Zsigmond, Bethlen Gábor) egyes korábbi próbálkozásokat²³ követően megpróbálták a románokat a református vallásra áttéríteni, kevés sikerrel.²⁴ Ebben az időszakban az áttérés a vallási egység megteremtését szolgálta, a nyelvi egység nem volt célkitűzés, ezt mutatja az is, hogy az erdélyi fejedelmek adták ki az első román nyelvű Biblia-fordításokat (Szászváros 1582, az Ószövetség).²⁵ Az ortodox egyház helyzete végig a korszakban meglehetősen bizonytalan volt: 1595-ben Erdély és Havasalföld viszonyának átmeneti rendezésekor az erdélyi román egyházat a havasalföldi metropolita fennhatósága alá rendelték, viszont 1643-ban – amikor II. Rákóczi György elrendeli a román nyelv egyházi használatát – már az erdélyi református szuperintendens felügyelete alatt állt.²⁶

Az említett vallási egységet célzó törekvések azzal a hatással jártak, hogy a havasalföldi és moldvai román papság a 17. század közepén fokozatosan elmozdult a görögkeleti vallás megújítása felé, illetve még szorosabba fűzte kapcsolatait az erdélyi hívőkkel. Az összefonódás világi vonalon is erősödött: főként a havasalföldi fejedelmek adományoztak birtokokat az erdélyi egyházközségeknek, valamint járultak hozzá templomok, kolostorok építéséhez és az egyházszervezet fenntartásához.²⁷

Mivel 1698–1700 között a gyulafehérvári ortodox román metropolita összes püspökeivel együtt áttért az unióra – vagyis görög katolikussá

²² Popea Nicolau: *i.m.* p. 33. Az erdélyi ortodox egyház története kapcsán Popea régebbi időkre vezeti vissza annak keletkezését, véleményünk szerint azonban ennek az ellentétnek a feloldása a dolgozat szempontjából nem szükséges. *I.m.* pp 34–51.

²³ Révész Imre: *Reformáció az erdélyi oláhok között*, Debrecen 1938, Debreceni Székely Társaság, pp. 7–9.

²⁴ Ld. például Makkai Sándor: *Magyar-román közös múlt*, h.n. 1989, Hét Torony Kiadó, VI. fejezet. Révész Imre szerint a kísérlet eleve kudarcra volt ítélve vallási oldalról, mert a protestáns vallások – bár Rómával szemben határozták meg magukat – mégis sokkal közelebb álltak a *gondolkodásmód* tekintetében a nyugati kereszténységhez, mint a keletihez. *I.m.* pp 3–7.

²⁵ Ennek következménye lett az, hogy az erdélyi ortodox egyházszervezetbe előbb vezették be a román nyelvet a szláv helyett, mint a Kárpátokon túl. Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Kolozsvár 1944, p. 422.

²⁶ Makkai Sándor: *i.m.* p. 98., ill. p. 110.

²⁷ Mangra Vazul: *i.m.* pp. 18–20.

vált – hosszú ideig nem létezett hivatalosan az erdélyi (román) ortodox egyház, a megmaradt hívek a karlócai szerb egyházhoz csatlakoztak – amely 1710-ben függetlenedett az ipeki (ma Peja – Peć, Koszovó) pátriárkától – és a szerbek részére biztosított vallásszabadságot élvezték, csakúgy, mint a magyarországi románok.²⁸ A bekövetkezett helyzet megfelelt a Habsburg monarchiának, hiszen egy, a Havasalföldön székelő ortodox püspökhöz kötődő erdélyi ortodox román egyházszervezet elfogadhatatlan volt Bécsnek egyrészt a birodalmon kívüli függő viszony, másrészt – az ortodoxia révén – a fenyegetően emelkedő Oroszország számára a belső viszonyok „alakítására” és a monarchia gyengítésére biztosított lehetőség miatt.²⁹ Az erdélyi egyházmegye így csak hosszú évtizedek küzdelme után, 1762-ben alakult újjá a Brassó–Bolgárszeg székhellyel, majd 1783-ban – II. József uralkodása idején – vált igazán működővé és átköltözött a kormányzóság székhelye, Nagyszeben mellé, Resinárba.³⁰

A létrejött ortodox egyházszervezet az első évtizedekben meglehetősen nehézkesen működött, egyrészt Bécs akadályozó munkája, másrészt a kinevezett vezetők hozzáállása, vagy egyenesen a püspök hiánya miatt.³¹ Jelentős változás következett be II. József uralkodása idején, előbb az 1781-es türelmi rendelet kibocsátásával, majd az 1768 óta üresen álló ortodox püspöki székre új, továbbra is a karlócai metropolita alá rendelt egyházfő kinevezésével. Ezek az intézkedések bizonyos elismert státust garantáltak az erdélyi ortodoxoknak. Ugyanebben az időszakban a felvilágosult abszolutizmus jegyében megkezdődött az ortodox vidékeken is a népiskolák kiépítése. A legnagyobb jelentőségű tényező azonban talán mégis az uralkodó nyelvpolitikája volt, amely az addig nyelvére, annak hivatalos használatára nem annyira kényes románságban – csakúgy, mint a magyarság esetében történt – felébresztette az igényt.

²⁸ Berki Feriz: *A magyarországi ortodox keleti egyház szervezése*, Budapest 1942, p. 71.

²⁹ Ez alól kivétel az 1718–1739 közötti időszak volt, amikor a brassói és fogarasi ortodoxok a râmnicu vâlcea-i püspök joghatósága alá tartoztak. Mircea Păcurariu: *Istoria bisericii ortodoxe române*, București 2006, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, pp. 284–285.

³⁰ A nagyszebeni görögkeleti román főegyházmegye történetéről ld. részletesebben Veritas: *A magyarországi románok egyházi, iskolai, közművelődési, közgazdasági intézményeinek és mozgalmainak ismertetése*, Budapest 1908, Uránia, pp. 99–108. Érdemes megjegyezni továbbá, hogy a magyarországi és erdélyi románság tekintélyes része idegenkedett a latin szertartástól és elsősorban Dél-Erdélyben megmaradt ortodox hiten, miként az az 1733-as és 1761-es népesség-összeírásokból is kitűnik.

³¹ I. Tóth Zoltán: *i.m.* pp. 227–228.

A két román nyelvű egyház – az ortodox, illetve a görög katolikus – az újkor hajnalára a román nemzeti érzés bölcsőjévé vált.³² A görögkeleti egyház vonatkozásában ez inkább volt igaz a helyi lelkészekre, mint magára az egyházszerkezetre, mert ekkor még a karlócai szerb egyházfő látta el a legfelsőbb egyházi hatalmat a román hívek és lelkészek felett is. Az 1690-es nagy szerb menekülés után felállított karlócai egyházmege az erdélyi ortodox metropolita görög katolikussá válását, és az egyházszerkezet megszűnését követően valamennyi magyarországi ortodoxot egy egyházszerkezetben fogta át. Ezzel szemben az erdélyi görög katolikus egyház egyértelműen a románsághoz kötődött és a vallási unió révén – román identitásuk megőrzése, sőt megerősítése mellett – lehetővé tette a felnövekvő generációnak, hogy a katolikus könyvtárak tudásához hozzáférjenek. Ez az oka annak, hogy az erdélyi román nemzeti ébredés nagy alakjai a jezsuita, piarista, illetve református iskolákban tanult román ifjak.

Az ortodox megtűnjást előmozdította a görög katolikus egyház fejlődése: az 1701-es ún. II. Diploma Leopoldium jelentős jogokat biztosított a Rómához csatlakozott egyházszerkezetnek, illetve a harmadik pontja az által, hogy az egyháziak mellett a világiakat és a közrendieket is hozzászámolta a katolikus rendhez, megteremtette (volna) a románság politikai testét a monarchiában, amelynek a letéteményese így a görög katolikus román egyház lett (volna).³³ Ez a rendelkezés összekapcsolódva a *kontinuitás* révén megőrzött, a humanista korból ismert, de akkor nagy népszerűséget nem szerzett római leszármazástudattal, a görög katolikus egyházi értelmiség nemzeti egyenjogúsítást követelő törekvéseinek

³² Ennek oka leginkább abban lehet fel, hogy a középkorban a románság nemesei, a kenézek, a magyarsághoz asszimilálódtak mind nyelvi, mind vallási (római katolikus) szempontból. Ez a folyamat az Erdélyi Fejedelemség időszakában is folytatódott, így az 1690-es Habsburg hatalomátvétel idején Erdélyben kis túlzással nem létezett más román, mint jobbágy – még a papjaik is jobbágyok voltak. A kulturális felemelkedés Bécsnek a magyar rendek visszaszorítására irányuló politikájá során létrehozott görög katolikus egyház útján nyílt meg, amely a román nyelv és identitás megőrzését lehetővé tette. Erre vezethető vissza, hogy az egyház képviselői megalkothatták a modern román nemzettudat alappilléreit. A hatásuk pedig begyűrűzött a világi román értelmiség, a határőrvidékek román elitjei, illetve az ortodox papság köreibe, majd a széles tömegekhez is eljutott.

³³ Ez a törekvés az erdélyi rendek ellenállásán és azon a tényen, hogy a közrendiek ebben a társadalomfejlődési időszakban nem számítottak a *rendek* részévé, megfeneklett, így a románság – sem a papság, még kevésbé a köznép – nem vált Erdély negyedik nemzetévé. A kérdésről bővebben I. Tóth Zoltán: *i. m.*, pp 40–47.

a hivatkozási alapja lett.³⁴ Politikai célra a kontinuitás elvét először Inochentiu Klein (Klein Ince) görög katolikus püspök (1729–1751) használta, aki a Traianustól eredeztetett több ezer éves román nép történetében a Rómával kötött vallási uniót pillanatnyi állapotnak látta, politikai szempontból az egységes erdélyi román nemzethez tartozást pedig fontosabbnak tartotta, mint az ortodox-görög katolikus elkülönülést.³⁵ Ezt mutatja az is, hogy 1744. július 6-án Balázsfalvára olyan „román nemzeti tanácsot” hívott össze, amelyen a görög katolikusok, a nemesek és a jobbágyok mellett az ortodoxok is részt vesznek.³⁶

Utódai – elsősorban Petru Pavel Aron (1752–1764), Atanasie Rednic (1765–1772) és Grigore Maior (1773–1782) püspökök – azonban küzdelmet folytattak az ortodoxok ellen, igen kevés sikerrel. A román nép tagjaiban meglévő mély meggyőződés az ortodoxia iránt jelentősen befolyásolta ezt, az erdélyi ortodox püspökség (1762) megszervezése pedig intézményesen is elzárta a vallások feletti román politikai egység – Klein által tervezett megvalósításának – lehetőségét. Mindezekkel együtt az ortodox egyház rugalmatlanabbként nehezebben változott, az első papi szemináriumai csak 1811–12-ben nyíltak meg Nagyszebenben, illetve Aradon és Versecen, és a papság csak mintegy 100 év múlva, az 1860-as évekre, Şaguna püspök idejében érte utol műveltségében az unitus papságot.³⁷ Ennek ellenére az ortodox papok természetesen erős befolyása mellett az iskolát végzett ortodoxok lettek a későbbiekben azok, akik a görög katolikus egyházban kimunkált tanokat eljuttatták a tömegekhez, így járulva hozzá a románság nemzeti öntudatra ébredéséhez.³⁸

A szociális célkitűzésű 1784-es érchegységi Horia-féle lázadás jelentős állomása a román nemzetfejlődésnek, a társadalmi igazságtalanságok ellen fellázadt jobbágyok az urakat, „a magyarokat” ölik és templomaikat

---

³⁴ U.o.: pp. 48–54.

³⁵ U.o.: pp. 88–97. Lényeges kiemelni, hogy a püspök fejében az erdélyi román nemzet még elkülönült politikai tömeg a Kárpátokon túl élő románságtól, amely saját boldogulását Erdélyen belül, a másik három nemzet (magyar, székely, szász) mellett keresi.

³⁶ Mircea Păcurariu: *I.m.* p. 260.

³⁷ Bíró Sándor: *Az erdélyi román értelmiség eszmevilága a XIX században*, in: *Magyarok és románok II. kötet* (szerk.: Deér József és Gáldi János), Budapest 1943, Athenaeum, pp. 128–129.

³⁸ I. Tóth Zoltán egy 1760-as Hunyad megyei esetet idéz, amikor a román kérelmezők jogaik követelését már nem népi sérelmekre, hanem a magyarokkal szembeni számbeli többségükre és régebbi megtelepedésükre alapozzák. *I.m.* p. 259.

pusztítják, az életben maradtakat pedig erőszakkal *görögkeletivé* keresztelik, így *románokká* teszik. Ebben a lázadásban az alsóbb ortodox papság szerepe, amely még nem egyenlő azzal a nemzeti érdekvédő szereppel, mint a későbbiekben, arra vezethető vissza, hogy az alacsony műveltségű nép ösztönösen vezetőjeként tekint a közösségek pópáira, ők pedig vállalják a szerepet.³⁹ Az ortodoxoknál a vallás-domináns *néptudatot* az etnikumközpontú *nemzettudat* a *Supplex Libellus Valachorum* (1791) előkészítésének időszakában kezdi felváltani, mintegy görög katolikus kezdeményezésre.⁴⁰ A görög katolikus hatás annak is eredménye, hogy a felvilágosodás az unitusokban is felébresztette az ősi, nemzeti vallás, az ortodoxia központiségének érzését. A második, szintén a románság számára jogokat követelő, kiegészített *Supplex Libellus Valachorumot* (1792) már a vallási megosztottság feletti nemzeti egység jegyében együtt adják be a bécsi Államtanácsnak a balázsfalvi (román) görög katolikus és a resinár-nagyszebeni (szerb nemzetiségű) ortodox püspök.⁴¹

Az ortodox egyház kapcsán még egy fontos tényezőt érdemes megemlíteni: az megőrizte élő – de mint láttuk, nem intézményes – kapcsolót a Kárpátokon túli ortodox románokkal, és az általuk lakott fejedelemségek egyházi és világi vezető rétegeivel. Ezek a tények együttesen arra vezettek, hogy mind a világi, mind az egyházi román értelmiség nagy része, majd a tömegek is, élénken érdeklődtek a Kárpátokon túli román testvérek világa iránt, sőt kölcsönösen erős szolidaritást éreztek. Emellett kapcsolatban álltak az orosz ortodox egyházzal és az orosz uralkodókkal is, ami erősen aggasztotta Bécset, különösen, hogy az orosz követ több esetben aktívan is fellépett az erdélyi román ortodoxok érdekében.

Az ortodox egyháznak a magyarországi és főként az erdélyi románok életében játszott szerepének vázlatos áttekintése után érdemes röviden összefoglalni a dolgozat szempontjából leglényegesebb vonásokat.

³⁹ Érdemes megemlíteni, hogy maga a frissen kinevezett ortodox püspök és általában a román értelmiség, a felsőbb papság – ortodox és unitus is – a feszültség oldását sürgették és nem támogatták a felkelést. I. Tóth Zoltán: *i.m.* p. 286.

⁴⁰ Ebben a folyamatban az erdélyi triász egyik tagjának, Samuil Micu-Kleinnek a szerepe elvülhetetlen.

⁴¹ A kérvények már részben túlmennek a korábbi évtizedek rendi egyenjogúsítást követelő beadványain, a románság negyedik nemzetként elismerésén túl többek között a román nyelv elismerését és használatának hivatalos engedélyezését, a román többségű területek román elnevezésének hivatalossá tételét, valamint a román papság – unitus és ortodox is! – más felekezetű papokkal egyenjogúvá nyilvánítását kéri.

Az egyház ezekben az időkben rendkívül fontos volt intézményi szempontból, mert az 1791. évi XXVII. tc. biztosította a görögkeleti alapítványokra, tanulmányi rendszerre, az ifjúság nevelésére vonatkozó jogszabályok érvényben maradását, vagyis, hogy autonóm, önálló módon intézhessék egyházi és nevelési ügyeiket. Kiemelkedő a 1791. évi LX. tc. jelentősége is, mert elismerte a görögkeleti egyházat, mint hazai vallási intézményt.⁴² Mint láttuk, ekkor csak egyetlen ortodox egyházszervezet volt Magyarországon, a karlócai székhelyű szerb, ezért *szerb nemzeti* intézményről beszélünk, attól függetlenül, hogy a hívek többsége román nemzetiségű volt. Ez az ellentmondás, továbbá az ortodox egyházak dolgozat elején jelzett nemzeti szerepének kialakulása és a román nemzeti ébredés lett az oka a későbbi elválásnak.

A szerb és román görögkeleti egyházak különválasztása

A nemzeti eszme erősödésével egyidejűleg a román ortodox klérus egyre fontosabbnak tartotta a szerbektől való függetlenedést és a saját egyházszervezet létrehozását.⁴³ Ez a törekvés 1848-ban – elsősorban a Bánságban – fegyveres összeütközést okozott a két nép között. Habár a forradalmi magyar kormány idején volt akarat erre a különválasztásra – például az 1848. évi XX. tc-kel szabályozták a görögkeleti egyházat, illetve az 1849. július 28-i nemzetiségi törvénynek 4 szakasza is foglalkozott velük – az csak I. Ferenc József császár 1864. december 24-i páténsé-vel történt meg, akkor még csak az erdélyi területekre vonatkozóan.⁴⁴ Fél évvel később, 1865. júliusában jöttek létre a karánsebesi és az aradi román püspökségek, amelyek joghatósága a magyarországi (bánati és tiszántúli) román ortodoxokra terjedt ki, és amelyeket Nagyszeben alá rendeltek. Ezzel vált befejezetté a szerbek és a románok egyházszervezeteinek

⁴² Hévízi Józsa: *Autonómiatípusok Magyarországon és Európában*, Budapest 2001, Püski, p. 33.

⁴³ Ez egyezett a romániai vezetők törekvéseivel is, így Klapka György az Alexandru Ioan Cuza-val 1861. január 8-án kötött szerződésben arra kényszerült, hogy a fejedelem támogatásáért cserébe hatalomátvétele esetére megígérje a magyarországi és erdélyi románok egyházi önkormányzatát. Mangra Vazul: *i.m.* pp. 15–16.

⁴⁴ A történelmi Erdély a dualizmuskori Magyarország 15 megyéjét jelentette 1876–1920 között: Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Brassó, Csík, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Kis-Küküllő, Kolozs, Maros-Torda, Nagy-Küküllő, Szeben, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos és Udvarhely.

az elkülönítése.⁴⁵ Az elválás nemzeti alapon történt: valamennyi tisztán románokból álló egyházközséget a román egyházszervezet alá rendelték, a szerbek, illetve a vegyeesek maradtak a szerb struktúrában. Az utóbbiak sorsáról, amennyiben át kívántak menni a román egyházba, egy vegyes bizottság döntött.⁴⁶ A különválást, *de iure*, az Országgyűlés által becikkelyezett 1868. évi IX. tc. tette véglegessé. Célszerű magát a parlamenti vitát és a törvényt is egy pár szóval bemutatni.

Az ortodox egyház jelentőségére kisebbségi szempontból az elhangzott érvekből következtethetünk. Dimitrievics Milos szerb képviselő kijelentette, hogy „*a keleti orthodox egyház sajátos jelleme az, hogy homogen nemzet elemekből alakulva saját vallási és nemzeti lételét csak is vallási és nemzeti institutiókkal kívánja biztosítani.*”⁴⁷ Papp Zsigmond (Sigismond Pop) román képviselő arra hívta fel a figyelmet, hogy mivel a szerb ortodox egyház nemzeti egyházként lett elismerve, az egyenlőség alapján a románokat is nemzetinek kell tekinteni.⁴⁸ Ennek rendkívül nagy jelentősége van: nem kizárólagosan vallási, hanem nemzeti önkormányzatról és intézményrendszeréről beszéltek tehát, amelynek kánonjogi jogosságát többen vitatták.⁴⁹ A törvény felsőházi vitája során szintén szóba került az egyházak nemzeti jellege. Andrei Şaguna nagyszebeni püspök (1864–1873) vitatta az egyházszervezés nemzeti jellegét, mondván a különválás oka az egyházmegye túl nagy földrajzi kiterjedésében lelhető fel.⁵⁰ Ezzel szemben Nicolae Popea (Nicolau Pope’a) későbbi karánsebesi ortodox püspök (1889–1908) az 1864-es császári pátenst a román egyház másfél százados idegen vezetésből fakadó szenvedés alóli – vagyis nemzeti – felszabadulásnak nevezi.⁵¹

A nemzeti alapú elválás értelemszerűen felvetette a – sokkal kisebb számban, de jelen lévő – nem szerb és nem román hívek helyzetének vala-

⁴⁵ Nicolau Pope’a: *i.m.* pp. 323–327. Ezek a magyarországi és erdélyi püspökségek értelemszerűen 1919-ig nem voltak közjogi viszonyban az 1885-ben önállósodott romániai román ortodox egyházzal.

⁴⁶ A folyamatot bemutatja Maniu Aurél képviselő. Képviselőházi Napló (a továbbiakban KN)-1865 (1865-VII-213)

⁴⁷ KN-1865 (1865-VII-169)

⁴⁸ KN-1865 (1865-VII-203) A szerb görögkeleti egyházat először az 1690-es császári pátenst ismerte el nemzeti intézményként.

⁴⁹ Pl. Kérészy Zoltán: *i.m.* p. 10.

⁵⁰ A vita során elhangzott érveit tételesen cáfolja Berki Feriz: *Az 1868: t.c. ...* pp. 40–45.

⁵¹ Nicolau Pope’a: *i.m.* pp. 330–337.

miféle kezelését is. Erre tekintettel terjesztett be egy új szakaszra vonatkozó módosító indítványt a törvényhez br. Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter, amely a későbbi törvény dolgozatunk szempontjából fontos 9. § szakaszát képezte. A törvénytervezet vitája során egyrészt Nyáry Pál képviselő, másrészt a pesti, szentesi és kecskeméti magyar nyelvű – görög származású⁵² – ortodox hívek olyan módosítást javasoltak, amely számukra is az egyházi autonómia, vagyis görög nyelvű – de legfőképpen a nem szerb és nem román szellemiségű – ortodox egyházszervezet létrehozásának lehetőségét biztosította volna. Kezdeményezésüket a miniszter azzal utasította el, hogy „nem létező viszonyokhoz törvényt csinálni (...) nem tartom szükségesnek, mert (...) később a görögök is elválhatnak a szerbektől”.⁵³ Az elfogadott törvény tehát nem engedte a további szétválást, mindössze arról rendelkezett, hogy a más nyelvű hívek ezután is megmaradnak azon jogaikban és vagyonukban, amelyek őket korábban is megillették.⁵⁴

Az 1868. évi IX. tc. alapján a nagyszebeni román metropolita hívei is jogosultságot nyertek egyházi, iskolai és ezekre vonatkozó alapítványi ügyeiket önállóan intézni. Az 1868. augusztus 14-i kongresszuson elfogadott – és az uralkodó által 1869-ben jóváhagyott – szabályzatuk értelmében a hivatalos nyelvükké minden egyházi, iskolai és alapítványi ügyükben a román nyelvé vált.⁵⁵ A szabályzat 175. § szakasza értelmében a vallásoktatás is román nyelven folytathatták.⁵⁶ A nyelv

⁵² A „görög” összefoglaló kategória, ide tartoztak valamennyi szörványban élő, görög nyelvet használó egyházközségek. Ők nyelvileg gyorsan asszimilálódtak, így hozzájuk kapcsolódnak az első magyar nyelvű ortodox liturgikus könyvek is. Imrényi Tibor: *i.m.* pp. 108–112.

⁵³ KN-1865 (1865-VII-223, ill. 224, 225) A görög nyelvű – részben már elmagyarosodott – ortodox községeket ezt követően a szerb és a román egyház között osztották fel a földrajzi fekvés alapján. *Uo.* A három említett kérvényező egyházközséghez később csatlakozott a gyöngyösi, a karcagi és a tokaji is. KN-1865–223 (1865-VII-151)

⁵⁴ „1868. évi IX. tc. 9. § A görög keleti vallás se nem szerb, se nem román ajkú hívei esetül is meghagyatnak mindazon jogaikban, amelyeket egyházközségi s iskolai ügyeik önálló intézésében, szertartási nyelvük szabad használatában, mint szintén egyházközségi vagyonuk és alapítványaik kezelésében eddig gyakoroltak.”

⁵⁵ Berki Feriz: *A magyarországi ortodox keleti egyház szervezése* pp. 131–132.

⁵⁶ Ebből a későbbiekben problémák fakadtak, például a századfordulón a szásvárosi (ma Orăștie, Románia) – magyar tannyelvű – református kollégiumnak Ioan Mețianu nagyszebeni ortodox metropolita megtiltotta, hogy a görögkeleti hitet magyar nyelven tanítsák, mégpedig az egyházi autonómiára és kifejezetten a szabályzat 175. § szakaszára hivatkozással. Ebben az esetben az egyházi autonómia összeütközésbe került az iskolaügyi autonómiával, amely szerint a fenntartó

jelentőségét jól mutatja Ioan Mețianu nagyszzebeni ortodox érsek 1904-es budapesti beszéde is, amelyben hangsúlyozta, hogy „a keleti ortodox egyházak nemzeti egyházak, így az én egyházam görögkeleti román egyház. (...) Nincs a világon erő, amely arra kényszeríthetné egyházamat, hogy elhagyja nyelvét, mert ezzel ő maga mondaná ki halálos ítéletét”.⁵⁷

Az 1868-as törvény megalkotása sok kérdést vetett fel az akkori Magyarországon: az „egységes nemzetállam” (ld. 1868. évi XLIV. tc.) elismerte két nemzet – a szerb és a román – vallási autonómiáját, vagyis kvázi nemzetként definiálta őket, és ennek védelmére független, jogilag védett intézményrendszert biztosított.⁵⁸ Ezt segítette az a törekvés is, hogy minél kevesebb szerb nyelvű polgár maradjon a román egyházban és fordítva, aminek a következménye az lett, hogy 1890-ben az 1 715 075 ortodox románból mindössze 2 475, a 428 725 szerbből pedig 486 élt a másik egyház joghatósága alatt. Az elválasztás és a jogok biztosítása olyan jól sikerült, hogy az ortodox egyházak valóban nemzeti intézményrendszerként tudtak működni. Ezek az autonóm testületek kiterjedt vagyonnal rendelkeztek, illetve évi államegélyben részesültek, vagyis a magyar állam aktívan hozzá is járult működésükhöz. Ez és az egységes magyar politikai nemzet (a magyar állampolgárok összessége) közötti ellentmondás problémák forrása lett, mert az egyházi autonómia révén ezek a nemzetiségek jogi cselekvőképességet nyertek, amelyet mind a magyar állammal, mind a magyar nemzet joghatóságuk alá tartozó tagjaival – így a magyar anyanyelvű ortodox hitűekkel – szemben érvényesíteni tudtak.⁵⁹

A magyar egyházmegye létrehozásának kérdései

Érdekes a magyar nyelvű ortodox egyház megszervezésével kapcsolatos terveket egy szélesebb értelmezési keretbe helyezni. A vizsgált időszak a modern Magyarországi megteremtésének, a polgári állam alap-

---

jogosult meghatározni a tanítás nyelvét, jelen esetben pedig a református egyház annak a magyart tette meg. Az esetet idézi Lengyel Zoltán képviselő az 1906. július 16-án lezajlott vitában, KN-1906–29 (1906-II-67)

⁵⁷ Idézi Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. VII. kötet*, Budapest 1999, MTA Történettudományi Intézet, p. 608.

⁵⁸ Ehhez hasonló jogokkal csak az erdélyi szász lutheránusok rendelkeztek, szintén egyházszervezetük révén.

⁵⁹ Mikó Imre: *i.m.* p. 421.

jai lerakásának évtizedeire esik, amely időszak – az 1848–49-es forradalommal és szabadságharccal együtt – a mai magyar nemzettudat és polgári intézményrendszer egyik legfontosabb alappillére. Ez az „aranykor” ugyanakkor félelmekkel volt tele: a külső – elsősorban Oroszország pánszláv, illetve Szerbia és Románia irredenta – törekvéseihez, a herderi jóslathoz, a magyarság feloldódásától való félelemhez, a Felvidék elszlovákosodásához, Erdély és a keleti részek elrománosodásához, illetve a nemzetiségek bármiféle önszerveződéséhez fűződő aggodalmakkal.⁶⁰ Hiába emelkedett meredeken a magyar anyanyelvűek száma és aránya (1880 és 1910 között 6 000 000-ról 10 000 000 fölé, illetve 46%-ról 54,5%-ra), hiába magyarosodtak rohamos mértékben a városok szerte az országban, a perifériákon a nemzetiségek megőrizték dominanciájukat, sőt egyes helyeken többségbe kerültek a magyarsággal szemben, amely sokakban a nemzethalál vízióját keltette.⁶¹

A magyar nemzetállam megteremtésének igénye, az állam területeinek elcsatolásától való félelemmel együtt hatott abba az irányba, hogy a kiegyezés időszakának liberális kisebbségvédelmi szabályait egyre inkább figyelmen kívül hagyták és a kisebbségi jogok gyakorlását minél kisebb területre igyekeztek visszaszorítani. Párhuzamosan folyt a helyi kisebbségben élő magyarok kiemelt támogatása. Az említett törekvéseknek több iránya volt, és külön fejezetet képezett az – elsősorban ortodox – egyházak elleni fellépés.⁶²

A nemzeti jellegű egyházak elfogadhatatlanok voltak bizonyos körök számára, mert nyelvi-kulturális szempontból az egyháztag magyarokra, illetve magára az államra nézve veszélyt jelentettek. Maguk a magyar

⁶⁰ Mint említettük, a magyarság vezetői évszázadokkal korábban is úgy tekintettek az ortodox egyházra, mint külföldi befolyás eszközére. Ebben az időszokban a félelmek legfőbb forrása az orosz pánszláv törekvésekhez és az ortodox (pravoszláv) egyházhoz kapcsolódtak. Berki Feriz: *A keleti orthodox egyház elnevezéséről*, Budapest 1945, pp. 4–5.

⁶¹ Jó elemzését adja a kérdés akkori jelentőségének Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*, Budapest 1986, Gondolat Kiadó, pp. 183–190., Balogh Pál: *Népfajok Magyarországon* c. művében 288 elrománosodott erdélyi magyar falut említett, idézi Jászi uo.

⁶² Más magyarságmentő tevékenységgel, így például a Julián-akcióval vagy a magyar nyelvű görög katolikus egyház megszervezésének kérdéseivel e dolgozat keretei között nem foglalkozunk. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy 1912-ben a Hajdúdorogi Görög Katolikus Egyházmegye létrejöttével sikerült jelentős számú – zömében magyar nyelvű – hívet magyar egyházi keretek közé szervezni, ami viszont komoly nemzeti feszültséget okozott magyar-román relációban.

nyelvű ortodox közösségek önszerveződéssel igyekeztek sorsuk jobbításához hozzájárulni, az illetékes egyházi főhatóság engedélye nélkül több liturgikus művet magyar nyelvűre fordítottak.⁶³ Ennek ellenére magyar nemzeti jellegről szó sem lehetett az ortodox egyházban, azt szerb és román nemzeti jellegük kizárta. Egy 1906-os miniszterelnökségi feljegyzés mutatott rá, hogy „*ahol a magyarországi nemzetiségek a magyarok felett valami módon impériumra tesznek szert, ott ők hatalmukat a magyar ajkúak elnyomására használják fel*”.⁶⁴ Különösen „*érthetetlen állapot*[ként tekintettek arra], *hogy ugyanabban az országban két egészen különálló autokephál ort. keleti metropolita*” működik, amelyek közül egyik sem kötődik a magyarsághoz.⁶⁵

A nem szerb és román nyelvű ortodoxok száma számottevő volt: az 1890-es népszámlálás 31 833 magyar anyanyelvű görögkeletit talált az országban, illetve 194 000 magyarul is beszélő ortodoxot. (Mellettük több tízezres nagyságrendben voltak még Erdélyben cigány nyelvű görögkeleti hívók is.) Az ortodox magyarok közül a legtöbben Bihar megyében és Nagyváradon (7000 fő), Háromszék megyében (5600 fő), Arad megyében és Arad városában (2500 fő), illetve Békés megyében (1800 fő) éltek. Húsz évvel később, 1910-ben már 40 851 ortodox magyar élt Magyarországon – az összes magyar nemzetiségű 0,4%-a – akik közül 21 558 (52,8%) csak magyarul beszélt. A hivatalos adatok szerint a magyarországi ortodox lakosság 1,4%-a volt magyar anyanyelvű, míg a 2 946 312 ortodoxból 272 798 (9,3%) beszélt magyarul is.⁶⁶ A görögkeleti vallású magyarok elsősorban Háromszék, Udvarhely, Maros-Torda és Nagy-Küküllő megyékben, illetve Arad, Bihar, Békés, Csanád és Csongrád megyékben éltek.

A kérdés a magyar politikai életben

Az 1868. évi IX. törvény 9. § szakasza a felmerülő problémák kapcsán már az 1880-as évek elején újabb jogalkotásra ösztönözte a törvényhozókat: az 1881. évi XXV. tc a nem szerb és nem román nyelvű ortodox egy-

⁶³ Berki Feriz: *Az el nem ásott talentum*, pp. 460–476., Imrényi T.: *i.m.* pp. 108–112.

⁶⁴ Idézi Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában IV. kötet*, Budapest 1966, Tankönyvkiadó, p. 340.

⁶⁵ Berki Feriz: *A magyarországi ortodox keleti egyház szervezése*, p. 115.

⁶⁶ Lökkös János: *Trianon számokban*, Budapest 2000, Püski, p. 204., 209., 213.

házközségek számára az egymás közötti vagy más nyelvű görögkeleti plébániákkal felmerülő vagyoni vonatkozású peres ügyekben illetékmentességet biztosítottak – hasonlóan a két „nemzeti” ortodox egyházhoz. Ez egyértelműen arra mutat, hogy megnövekedett a nem a két nemzetiséghez kötődő plébániák körüli problémák száma.⁶⁷ A módosítás azonban nem jelentett megoldást, ugyanis a magyar, illetve egyéb nem szerb és román anyanyelvű hívek hitközségei akaratuk ellenére ezt követően is folyamatos vita tárgyai voltak a két nemzeti jellegű egyház között.⁶⁸

1881-ben a kecskeméti görögkeleti egyházköztség azzal a kéréssel fordult az Országgyűléshez, hogy engedélyezzék számára az anyakönyv magyar nyelven történő vezetését.⁶⁹ Szilády Lajos országgyűlési képviselő a kérvényt azzal indokolta, hogy az egyházközség egyetlen tagja sem bírja az egyházi szláv nyelvet, tisztviselőt pedig csak emiatt nem szándékoznak fogadni. Hivatkozott az 1868. évi XLIV. tc. 14. § szakaszára is, amely szerint *„Az egyházközségek egyházi felsőségeik törvényes jogának sérelme nélkül anyakönyveik vezetésének és egyházi ügyeik elintézésének, nemkülönben az országos iskola-törvénynek korlátai között, iskoláikban az oktatás nyelvét tetzés szerint határozhatják meg.”*

A magyar nyelvű hívek sorsa 1893-ban ismét a Képviselőház elé került. Kolozs megye 1893. október 30-i feliratában – az 1868. évi XLIV. tc. alapján az egységes magyar politikai nemzetre való hivatkozással, illetve a magyar és rutén anyanyelvű görögkeleti hívek védelme érdekében – javasolta, hogy töröljék el a két ortodox egyház nemzeti jellegére való utalást az 1868. IX. tc.-ből.⁷⁰ Bár erre nem került sor, a magyar politikusok ekkor már tisztában voltak azzal, hogy az érintett egyházak (szerb és román görögkeleti, illetve szász ágostai evangélikus) a nemzeti mozgalmak védelmezői és mint ilyenek, a magyar állameszme „ellenfelei”. A vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. tc. épp ezért

⁶⁷ Erre hivatkozik a Képviselőház igazságügyi bizottsága, amikor támogatja a törvényjavaslatot. KI-1878–23, 994. szám, p. 135.

⁶⁸ Ennek egyik legjellemzőbb esete a gazdag hódmezővásárhelyi ortodox közösség, amelyért a szerbek és a románok egymással küzdöttek, dacára annak, hogy a hívők túlnyomó része magyar volt.

⁶⁹ KN-1881–25 (1881-I-287)

⁷⁰ A feliratot idézi Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában II. kötet*, Budapest 1956, Tankönyvkiadó, pp. 212–213.

kimondta, hogy a jövőben megalakuló vallások elismerése megtagadható, ha az faji vagy nemzetiségi jelleggel bír /8. § 4. pont a)/.⁷¹

Ebben az időszakban a magyar nyelvű görög katolikusok ügye akuttá vált – a római Curia 1896. őszén megtiltotta a magyar nyelvű liturgikus könyvek használatát – ami serkentőleg hatott az ortodox törekvésekre is.⁷² A székelyföldi magyar ortodoxok kérdése – mint az elrománosításnak különösen kitett, veszélyeztetett csoport – az Országgyűlésben 1898-ban⁷³, majd 1900-ban is felmerült. 1900. március 14-én Székely György háromszéki képviselő az ortodox egyház elrománosító hatására és a román hitelintézetek befolyására hívta fel a figyelmet, elmondva, hogy egy székely településen a román bank támogatása miatt a helyiek, bár nem beszélnek románul, mégis románnak tartják magukat, és a magyar tannyelvű állami iskola helyett román felekezeti iskolába járatják gyermekeiket.⁷⁴ A Székelyföld a nagyromán törekvések gátját képező szimbólummá vált a zajló vitákban, ezért többen sürgették a terület gazdasági és kulturális megerősítését, illetve a székelyek elrománosításának megakadályozását.⁷⁵ Egy évre rá, 1901-ben Dózsa Endre Kolozs megyei képviselő azokról a háromszéki és a Maros-Torda megyei görögkeleti és görög katolikus vallású székelyekről beszélt, akik kénytelenek a román nyelvű egyház keretei között élni.⁷⁶ 1902-ben a topánfalvai (Alsó-Fehér megye, ma Câmpeni, Románia) magyarok kérték a magyar görögkeleti egyházmegye megszervezését, amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter elutasított.

Annak ellenére, hogy a kérdés a parlamentben egyre inkább összekapcsolódott a nemzetiségi politikával, a kormányzat nem reagált cselekvően az egyes képviselők – egyre sürgetőbb – kezdeményezéseire. Megkezdődött azonban a háttérmunka, amelynek eredménye lett egy,

⁷¹ Az egyházak nyelvére vonatkozó szabályozások felsorolását és elemzését ld. Mikó Imre: *i.m.* pp. 422–424.

⁷² A kérdéssel kapcsolatos iratokat lásd Kemény G. Gábor: *Iratok... II. kötet* pp. 625–626

⁷³ KN-1892–183 (1892-X-263) Gr. Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter megígérte a felvetés kapcsán, hogy mielőbb eljár az ügyben. KN-1892–183 (1892-X-265)

⁷⁴ KN-1896–550 (1896-XXVII-246), de idézi Kemény G. Gábor is *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában III. kötet*, Budapest 1964, Tankönyvkiadó, p. 60. (Székely György) Hasonló esetet említett meg Nagy György képviselő 1906. decemberében. KN-1906–79 (1906-V-73)

⁷⁵ Ld. Kemény G. Gábor: *Iratok... III. kötet* pp. 59–69.

⁷⁶ KN-1896–661 (1896-XXXIII-241)

a Központi Statisztikai Hivatalban (KSH) 1904-ben elkészült a magyar anyanyelvű görögkeletiekkel foglalkozó szakmai jelentés.⁷⁷ A jelentés összefoglalta a probléma lényegét: az ortodox egyházak kifejezetten nemzeti intézmények, legfőbb céljuk saját nemzeti közösségük megerősítése, gazdagítása. Nem teljesítik a „*magyar nemzeti állam kiépítésében minden egyházat megillető feladatot*”, illetve nem biztosítják magyar nyelvű híveiknek az anyanyelvű egyházi életet. A munka rámutat, hogy bár 108 magyarországi településen voltak többségben a magyarul beszélők az összes ortodox között, azok közül mindössze 15-ben használták kizárólag a magyar nyelvet az ortodox egyházban, míg 2-ben a románt és a magyart párhuzamosan, míg 91 helyen a magyar nyelv semmilyen szerepet nem kapott.⁷⁸

Az 1904-es KSH-jelentés nagy hangsúlyt helyezett a létrehozandó egyházmegye székhelyére, amellyel kapcsolatban rámutatott, hogy azt – erődemonstrálás céljából – egy jelentős magyar egyházközségben kell elhelyezni, olyan vidéken, ahol a nemzetiségi ellenáramlatok komoly veszélyt jelentenek, illetve ahol a vidék magyarsága elég számos és erős arra, hogy a püspökség a küldetését teljesíthesse. Három helyszínt vett számításba: Budapestet, mint szimbolikus helyet, Hódmezővásárhelyt, amely az országnak azon a vidékén fekszik, ahol a legtöbb magyar anyanyelvű görögkeleti él, valamint Sepsiszentgyörgyöt, amely a legveszélyeztetettebb. Háromszék megyével kapcsolatban a jelentés rámutatott, hogy ott 5 616 magyar anyanyelvű ortodox élt 1900-ban és további 6 919 ortodox vallású személy beszélt magyarul.⁷⁹ Sepsiszentgyörgy mellett szól a jelentés szerint az is, hogy 1890 és 1900 között a megyében a magyarok aránya kis mértékben csökkent, míg a románoké nőtt, ezért fontos a helyi magyarság megerősítése.

A dokumentum tekintettel a három helyszínt egymástól való távolságára, illetve mindhárom kiemelt fontosságára, javasolta, hogy abban a kettőben, ahol végül majd nem kerül felállításra a püspökség,

⁷⁷ Közli Kemény G. Gábor: *Iratok... IV. kötet*, pp. 334–339.

⁷⁸ A kizárólag magyar nyelvet, illetve magyar nyelvet is használó filiák között a legtöbb Háromszék megyében volt megtalálható, így Alsócsernáton, Bölön, Kőkös, Lisznyó, Mikóújfalu, Nagyajta, Sepsiszentgyörgy, Aldoboly és Uzon, illetve Udvarhely megyében és az alföldi magyar tömbterületen: Békéscsaba, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Miskolc és Szentes. *Uo.*

⁷⁹ A történelmi Erdély 15 megyéje vonatkozásában ezek a számok 11 190 magyar anyanyelvű és 45 659 nem magyar anyanyelvű, de magyarul is beszélő ortodox hívő. *Uo.* p. 338.

helynökségek jöjjenek létre. A tervezet kitért pénzügyi kérdésekre is, rámutatva, hogy több komoly vagyonnal rendelkező, kihalás szélén álló elmagyarosodott görög egyházközség van, így Kecskemét, Komárom és Eger, amelyek vagyonából fedezhetőek a működés költségei. A jelentés felhívja a figyelmet továbbá a hazafias érzelmű görögkeleti lelkészképzés fontosságára, illetve a majdani egyházkerületi határok olyan kijelölésére, amely lehetőség szerint minden magyar nyelvű hívőt összefog.

Az Országgyűlésben ezt követően 1906-ban Janicsáry Sándor pesti görög származású Temes megyei képviselő halála kavart port, mert ortodox gyászszertartásán nem hangozhatott el magyar nyelvű Istentisztelet.⁸⁰ 1907. januárjában br. Bánffy Dezső korábbi miniszterelnök beszélt a magyar nyelvű ortodox egyház megteremtésének szükségességéről.⁸¹ Néhány hónappal később az Óváry László és társai által 1906-ban a Szatmárnémetiben magyar nyelvű ortodox plébánia létesítésére irányuló kérelem volt képviselőházi diszkusszió tárgya. A sérelem alapja a görögkeleti érsek döntése volt, amely elmozdította magyar érzelmű lelkészüket, és helyére egy, a közösség számára nem megfelelő papot helyezett. A kérvény megvitatására 1907-ben kerül sor, amelynek során Thaly Kálmán képviselő a hétfalusi evangélikus csángók példáját hozta fel, akiket kiemelték az erdélyi szász ágostai evangélikus egyház szervezetéből és a tiszai magyar evangélikus egyházhoz csatoltak, mondván „*amint megengedtetett ez a hétfalusi csángó magyaroknak, nem látom be, miért ne engedtetnék meg az ilyeneknek, mint a topánfalvaiak, s amilyenek, amint felhozta képviselőtársunk, többen is vannak még*”.⁸² Végül a Képviselőház 1907. március 19-én úgy határozott, hogy felkéri az ülésen jelen lévő és a kezdeményezéssel egyet értő gr. Apponyi Albert vallás- és közoktatástügyi minisztert, hogy „*a magyar ajkú görögkeleti vallású hívek egyházszervezésének sürgős létesítése céljából a szükséges intézkedéseket tegye meg*”. A miniszter ígértet tett arra, hogy törekedni fog a magyar ajkú görögkeletiek egyházi, iskolai és alapítványi ügyeit a leggyorsabban és a legalaposabban rendezni, amelyre azonban nem került sor.

1907. július 3-án Komárom sz. kir. város feliratát vitatta meg a Képviselőház, amely a szatmári hívek kezdeményezését felkarolta, és az elrománosítás ellen a „*csendes, békés védelem*” eszközeként a görögke-

⁸⁰ KN-1906-29 (1906-II-66)

⁸¹ KN-1906-92 (1906-V-419)

⁸² KN-1906-130 (1906-VII-379)

leti magyar nemzeti egyház szervezését forszírozta.⁸³ Hasonló javaslatot fogalmazott meg az év októberében az Udvarhely megyei alispán is, aki azonban indoklásának fő érveként az elmagyarosodott ortodox – és görög katolikus – vallású nemzetiségi származásúak magyarság számára való megtartását jelölte meg.⁸⁴ Ebben az időszakban került sor egy „székely generális nagygyűlésre” is Aradon, amelyen Ferenczy Géza Háromszék megyei országgyűlési képviselő azt sürgette, hogy a görögkeleti magyar egyház szervezésének kérdése székely ügygé váljon.⁸⁵

A témában az egyik legfontosabb szakmai munkát Reiner Zsigmond miniszterelnökségi titkár tette le az asztalra 1907-ben, aki rámutatott, hogy már 1898-ban Bánffy Dezső, majd 1904-ben Tisza István miniszterelnöknek jelezte a magyar nemzet- és nemzetiségi politika nagyfontosságú kérdésének, a magyar nyelvű ortodox egyház megszervezésének szükségességét. A mű következtetése, hogy „*ne vonjuk meg a külön egyházi szervezkedés jogát attól a 31 833 (sőt a valóságban talán háromszor annyi, tehát kb. 100 000) görögkeleti vallású magyartól sem, akik a mai szervezetben eloláhosítási és elszlávosítási törekvéseknek ki vannak szolgáltatva*”, mivel „*az eloláhosítás útja a román templomokon vezet keresztül*”.⁸⁶

A magyar görögkeleti püspökség felállítását ezeknek a törekvéseknek a megállítására, illetve bizonyos helyeken a magyarosodás előmozdítására, valamint a nyugati civilizáció értékeinek elterjesztésére lehetne felhasználni.⁸⁷ Ebben a tekintetben azt is lényegtelennek nevezi, hogy ezek a magyarok mindig is ortodox magyarok voltak-e vagy elmagyarosodtak az idő folyamán.⁸⁸ Nem tartja lehetetlennek a magyar nyelvű egyház megszervezését, hiszen a legtöbb ortodox egyház nem régi alapítású – a romániai 1885-ben, a szerbiai 1879-ben lett önálló, míg Ausztria 1873-ban hozta létre a csernowitzi (ma Чернівці-Csernivci – Ukrajna) metropolitát, kivonva az ausztriai híveket a karlócai – magyarországi – szerb metropolita joghatósága alól.⁸⁹

⁸³ Kemény G. Gábor: *Iratok... IV. kötet* pp.341–345.

⁸⁴ Kemény G. Gábor: *Iratok... IV. kötet* pp.345–347.

⁸⁵ Ferenczy Géza: *A görög keleti egyház és a székelység*, Marosvásárhely é.n., p. 17.

⁸⁶ Reiner Zsigmond: *i.m.* pp. 30–31.

⁸⁷ Reiner Zsigmond: *i.m.*, p. 7.

⁸⁸ Reiner Zsigmond: *i.m.* pp. 28–29.

⁸⁹ Reiner Zsigmond: *i.m.* p. 57. Tehát amíg 1864-ig egységes ortodox egyház működött az egész Habsburg Birodalomban, addig 1873 után már – egyedülálló módon – három autokefál egyházszervezet volt egy országban: a karlócai szerb, a gyszebeni román és a csernowitz-i „osztrák” metropolita.

Előrelépés később sem történt: 1908-ban⁹⁰, 1911-ben⁹¹ és 1912-ben is szerepelt a kérdés a Képviselőház napirendjén. 1911-ben gr. Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter elmondta, hogy a görögkeleti magyar püspökség megszervezését hátráltatja, hogy a hívek szétszóródva élnek az ország területén, illetve, hogy azt úgymond „még nem szorgalmazták” a magyar görögkeletiek. Ennek ellenére – értesülései szerint – az ungvári görög keleti görög egyházközség vagyona már lekötötték a magyar püspökség létesítésének céljából, valamint a karlócai szerb püspöki zsinat akkori ülésén tárgyalta a magyar nyelvű szertartási könyvek engedélyezésének kérdését.⁹² 1912-ben a Házban a kárpátaljai ruszinok körében tapasztalt tömeges áttéréseket használták a magyar nemzeti görögkeleti egyház megszervezésének és a ruszinság integrálásának indokául, mondván, hogy azzal körükben az áttérések számát csökkenteni lehetne, illetve, hogy az állami érdekekkel a szerb és román mellett egy ruszin nemzeti ortodox egyház felállítása ellentétes lenne.⁹³ Egy 1913-as röpirat a magyar állam számára kiemelt feladatként tételezte a magyar görögkeleti püspökség felállítását – többek között a népiskolai oktatás államosításával együtt.⁹⁴

A kormány részéről a kérdésben a határozott választ Tisza István miniszterelnök adott 1914. február 20-i képviselőházi beszédében, kijelentve, hogy a magyar nemzeti ortodox egyház felállításának terve egyelőre nem szerepel a kormány tervei között, viszont a jövőre nézve nem kizárt ennek az álláspontnak a felülvizsgálata.⁹⁵ A vita így nem ült el: 1914 tavaszán többen is szóba hozták a helyzet megoldatlanságát a Képviselőházban, 1915-ben pedig a Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter aktivizálta magát a magyar anyanyelvű görögkeleti valóság gyermekek anyanyelvi hittanoktatása érdekében. Ez jelentős fordú-

⁹⁰ A magyar görög keleti egyház létrehozására vonatkozó kérvényt 47 megye és 16 város nyújtotta be. KN-1906–273 (1906-XV-397) Előterjesztésüket a Képviselőház 1908. február 19-i ülésén támogatta.

⁹¹ Kis-Küküllő és Bars megyék indítványát a Képviselőház ismét támogatta, és megküldte intézkedésre a vallás és közoktatásügyi miniszternek. KN-1910–120 (1910-VI-55)

⁹² KN-1910–178 (1910-VIII-377)

⁹³ KN-1910–426 (1910-XVII-455)

⁹⁴ Kenéz Béla: *Javaslatok a nemzetiségi kérdés megoldására* c. röpiratát idézi Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában V. kötet*, Tankönyvkiadó, Budapest 1971, pp.624–625.

⁹⁵ KN-1910–513 (1910-XXII-254)

lat volt: a kormányzat nyílt konfrontációt vállalt a magyarországi román ortodox egyházzal. A miniszter 1 797/914. sz. rendeletére hivatkozással felszólította a románlakta vármegyék tanfelügyelőit a magyar nyelvű hit-tanoktatás ellenőrzésére⁹⁶, amelyet Mețianu érsekhez küldött levelében azzal indokolt, hogy „a magyar állam területén a hazai görög keleti román egyház szabadon használja a román nyelvet a templomban és az iskolában (...) ez az állapot azonban semmi esetre sem szolgálhat alapul arra, hogy (...) magyar-ajkú gyermekek egyházi szervezet által a vallástannak román nyelven való tanulására kényszeríttessenek”.⁹⁷

1916 elején elhunyt a magyarországi román ortodox egyház feje, Mețianu érsek, akinek a helyére a magyar állam, és elsősorban Tisza István miniszterelnök olyan utódot akart ültetni, aki „képes (...) a politikai életnek helyes irányítást adni” és a magyarság bizalmát is bírja.⁹⁸ A magyar egyházszervezet kialakítása még ekkor sem volt aktuális, de – a háborús viszonyok között különösképpen – a magyar kormányzat érdekeltté vált abban, hogy a román egyházszervezet ne távolodjon a magyar államiság gondolatától. A sors különös szeszélye, hogy ez addig sikerült csak, amíg a soknemzetiségű Magyarország össze nem omlott: 1918. október 14-én Budapesten elhunyt az 1916-ban megválasztott – magyarbarátként számon tartott – Vasile Mangra érsek, akinek utóda már az erdélyi és magyarországi román egyházszervezet romániaiba történő berendezkedését vezényelhetette le. A Mangra által képviselt nézet, miszerint a „románajkú magyarok” védelmének kötelezettsége a magyar államot terhelő, és akiknek a sorsát nem lehet Románia sorsához fűzni, véget ért.⁹⁹

A görögkeleti egyházszervezés kérdése Trianon után

Az első világháborút követő időszakban a korábbiaktól merőben eltérő körülmények közé került a magyarországi ortodoxok kérdése. A Trianon (1920) és a második világháború közé eső időszak két részre

⁹⁶ Idézi: Balogh Sándor (főszerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek 1848–1993*, h.n. 2002, Napvilág, p. 205.

⁹⁷ Kemény G. Gábor: *Iratok nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában VII. kötet*, Budapest 1999, pp. 484–485. A miniszter és Ioan Mețianu román érsek közötti levélváltást, illetve egyéb kapcsolódó iratokat ld. *Uo.* pp. 481–487.

⁹⁸ A Budapesti Hírlap 1916. április 30-i A metropolitaválasztás c. cikkét közli Kemény G. Gábor: *Iratok... VII. kötet*, pp. 616–617.

⁹⁹ Mangra Vazul: *i.m.* pp. 11, 23–30.

osztható: a trianoni Magyarország és a területrevíziók révén megnövekedett ország periódusára. Az első világháborút lezáró békediktátum – minden más veszteséghez hasonlóan – a görögkeletiek számát is jelentősen lecsökkentette a magyar államterületen, az ortodox hívek legnagyobb része és gyakorlatilag a teljes egyházszervezet – néhány román parókián kívül – a határokon túlra került.¹⁰⁰ Nemcsak a nemzetiségi anyanyelvű, de a magyar görögkeleti hívek nagyobb része is az átcsatolás miatt új állampolgárságot szerzett. Az 1920-as népszámlálás mindössze 50 990 görögkeletit talált az ország területén, ezeknek 35,7%-a volt román anyanyelvű, míg 26,8% magyar.¹⁰¹

Az elcsatolás következtében a nagyszebeni román, miként a karlócai szerb püspökség is a nemzeti egyház integráns részévé vált, Bukarest, illetve Belgrád alá került. A nagyszebeni egyháztartományt a román ortodox egyházszervezet 1919. november 30-án kebelezte be, míg a karlócai 1920. szeptemberében lett az egységes szerb ortodox egyház része. Az első világháború után meghúzott határok nem voltak tekintettel az egyházmegyei határookra, ami komoly problémát okozott az utódállamok számára a fennhatóság kérdése miatt. Ahogy a román egyházi törvény 1925-ös vitájakor a miniszteri előterjesztést megtevő Alexandru Lapedatu kijelentette: minden egyházmegyei határnak egybe kell esnie az államhatárral, annak érdekében, hogy román állampolgárok ne legyenek más állam területén székelő egyházi fennhatóság alá vetve.¹⁰² Ezt az elvet Magyarország is alkalmazta, így az aradi egyházmegyéből itt maradt 9 (később új egyházközségek szervezése miatt 11), illetve a nagyváradi-ból itt maradt 8 román ortodox egyházközség nem volt egyházi hierarchiának alávetve, bár azokra a román ortodox egyház megpróbálta kiterjeszteni fennhatóságát.¹⁰³ Érdemes megemlíteni, hogy mivel a szentendrei szerb püspökség Magyarországon maradt, a szerb egyházba tartozó hívők helyzete rendezettebb volt.

Mivel az egyházszervezés kérdésének nemzetpolitikai sürgőssége magyar szempontból megszűnt – sem számottevő szerb, sem román népesség nem maradt az országban, illetve az egyházszervezet sem jelentett többé veszélyt – egy ideig kevés figyelem terelődött a magyar nem-

¹⁰⁰ A Buda-szentendrei szerb püspökség viszont az ország területén maradt.

¹⁰¹ <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/250.html>

¹⁰² Ardeleanu N. Russu (szerk.): *i. m.* p. 18.

¹⁰³ Misaroş Teodor: *Din istoria comunităţilor ortodoxe române din Ungaria*, Budapest 1990, p. 208.

zeti görögkeleti egyház megszervezésének kérdésére.¹⁰⁴ Maguk a hitköz-
ségek azonban aktívak voltak, hiszen problémáik megmaradtak: 1931-ben
a görög alapítású egyházközségek magyar jellegű ortodox egyház szerve-
zésébe kezdtek, ám a kánonjogi joghatóság kapcsán a Konstantinápolyal
1938-ig folyó tárgyalások sikertelenek maradtak a szerb ortodox egyház
és a Konstantinápolyi Patriarchátus ellenállása miatt. Volt önjelölt püspök
is: Németh István, akit egy 1934-ben Szentesen tartott zsinat választott
meg a majdani magyar görögkeleti egyház élére.¹⁰⁵ Herczeg Ferenc 1934.
május 6-án a Pesti Hírlapban megjelent tudósításában 50 000 Magyar-
országon maradt, szerb egyházszervezet alatt élő görögkeleti magyarról
írt, akik nem jogosultak anyanyelvükön élni egyházi életüket. A szegedi
egyház példáját felhozva világított rá arra, hogy a nemzeti egyház létre-
hozásának igénye olyan erős, hogy ezek a közösségek illegálisan kiléptek
a görögkeleti egyházközségből, saját, magyar egyházközséget alapítottak,
otthagya a korábbi szervezetben minden vagyonukat.¹⁰⁶

Az Országgyűlésben 1930. július 5-én Szilágyi Lajos képviselő
beszélt napirend előtt a magyar görögkeleti egyház megszervezésének
fontosságáról. A szentesi, a zsákai, a darvasi, a körösszegapáti és a sik-
lósi görögkeleti magyar egyházközségek beadványára hivatkozva – amely
elítéli az 1907-es, a szatmári kérelemmel kapcsolatos képviselőházi hatá-
rozat következmények nélkül maradását – kérte a magyar kormányt,
hogy a magyar ajkú görögkeletieket „ne részesítse mostohább elbánásban,
mint a román és a szerb nemzeti egyházak híveit”.¹⁰⁷ A beadvány felhívta az
Országgyűlés két házát, hogy hozzák létre az 1868-as törvény alapján

¹⁰⁴ Ezzel kapcsolatban ld. Misaroş Teodor: *i.m.* pp. 208–218.

¹⁰⁵ Németh Th. István: *i.m.* p. 11. Németh Th. Istvánt az 1934-es szentesi zsinat
a magyar görögkeleti egyház püspökévé választotta, ezt azonban sem a szerb
pátriárka, sem a konstantinápolyi egyház, sem a magyar állam nem ismerte el.
Az elismerést az antiochiai pátriárka adta meg, aki egyúttal érsekségi rangra is
emelte a magyar nemzeti ortodox egyházat. A magyar kultuszminisztérium sem
az új érsekséget, sem az egyházi önállóságot sem ismerte el, és 1935-ben Szen-
tesen a görögkeleti magyar egyháztanács Németh Istvánt megfosztotta lelkészi
állásától is. *Uo.* pp. 12–14. Németh István szerepével kapcsolatosan ld. Misaroş:
i.m. pp. 272–273.

¹⁰⁶ Az ügygel kapcsolatosan egy szegedi városi tanácsos kérte az író – felsőházi tag –
mentelmi jogának felfüggesztését becsületsértés címén, de ezt a Felsőház elutasít-
totta, határozata indokolásában pedig szolidaritását fejezte ki a magyar görögkele-
tiek iránt. FI-1931–309 (1931-VI-669)

¹⁰⁷ KN-1927–421 (1927-XXX-286)

a görögkeleti magyar nemzeti egyházat. Mivel az ügyben nem történt előrelépés, a képviselő 1931-ben ismét napirend elé vitte az ügyet.¹⁰⁸

A kérdés igazi aktualitást 1938 után kapott ismét, ugyanis az 1938–1941 közötti terület-visszacsatolások komoly számú és egyházi szervezetséggel rendelkező ortodoxot hoztak vissza az országhoz.¹⁰⁹ A magyar kormányzat, amely felismerte, hogy az első világháború előtt követett gyakorlat, a nemzeti jellegű egyházak működése az állam érdekeivel könnyen ellentétes lehet, arra törekedett, hogy – más országokhoz hasonlóan – egységes görögkeleti egyházszervezetet hozzon létre.¹¹⁰ Ehhez látszólag rendelkezésre is álltak a szükséges feltételek: az országban 1942-ben négy püspökség (Buda-Szentendre, Munkács, Kolozsvár, Bács-Újvidék) működött, amelyek vezetőiből – mivel számuk meghaladta a hármat – már megalakítható lehetett volna az egyház legfőbb szerve, a szinódus.¹¹¹ Az egyházszervezési próbálkozás több lépcsőben zajlott.

Az első bécsi döntés révén 1938. november 10-én a magyar csapatok bevonultak Munkácsra, a csehszlovák időkben felállított görögkeleti püspökség székhelyére, amely egyházi szempontból a belgrádi pátriárka fennhatósága alatt állt. 1939 tavaszán visszakerült az országhoz Kárpátalja, ahol a prágai kormány által magyarellenes céllal támogatott áttérési folyamat következtében jelentősen megnőtt a görögkeleti hívek száma és aránya az 1914 előtti állapothoz képest.¹¹² 1920–1940 között Észak-Erdélyben az ortodox egyház nem tudta jelentősen növelni híveinek számát, sőt Háromszék megyében majdnem harmadára csökkent az

¹⁰⁸ KN-1927–505 (1927-XXXVI-276)

¹⁰⁹ Az 1941. évi népszámlálás szerint az ország lakosságának 3,8%-a (560 954) volt görögkeleti vallású. Az ortodoxok aránya a legmagasabb a Máramarosi közigazgatási kirendeltségben volt (30,3%), de az országos átlagot meghaladta Bács-Bodrog (17,3%), Beszterce-Naszód (12,8%), Bihar (19,3%), Kolozs (15,9%), Szolnok-Doboka (13,9%), Maros-Torda (13,3%) megyékben és a Beregi közigazgatási kirendeltségben (17,0%), illetve Újvidék (30,8%) és Zombor (37,7%) városokban. Forrás: *Az 1941. évi népszámlálás*, Budapest 1947, pp. 18–20.

¹¹⁰ Jakab Attila: *Többszörösen kisebbségben – A magyarországi román kisebbség vallási arcúlatá és az ortodox egyház társadalmi szerepe*, Budapest 2005, EÖKIK, p. 11.

¹¹¹ Berki Feriz: *A hazai ortodox keleti egyház időszerű problémái* p. 20.

¹¹² Kárpátalja mai területén 1910-ben 582 ortodox élt, 1921-ben 64 267, 1941-ben pedig már 125 637, vagyis a lakosság 0,1, 10,5, illetve 14,7%-a. Elsősorban a keleti Bereg és Máramaros megyékben emelkedett jelentősen az ortodoxok száma és aránya 1921-re, amely megmaradt az újabb magyar uralom idejére is. Kárpátalja népessége kapcsán ld. Kepecs József (szerk.): *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941)*, Budapest 2000, Központi Statisztikai Hivatal

ortodoxok száma és aránya 1910-hez képest 1941-re. Az egyházszervezés azonban folyt: a románok – tekintettel arra, hogy az 1918 előtt meglévő központok (Nagyszeben, Arad és Karánsebes) mind Dél-Erdélyben helyezkedtek el – létrehozták a kolozsvári (alapítva 1919), a máramarosszigeti (1937) és a nagyvárad (1921) püspökségeket.¹¹³ Az 1941-es ország területen így nemcsak az 1920 előtt létezett Buda-szentendrei és Bács-újvidéki (szerb) püspökségek léteztek, hanem további négy is, amelyek közül a magyar kormányzat csak a munkácsi és a kolozsvári megtartásával számolt.

Kánonjogi szempontból érdekes helyzet állt elő: Bukarest és Belgrád az ortodox egyházszervezés szabályaival homlokegyenest ellentétes módon továbbra is fenntartotta befolyását a Magyarországhoz került egyházszervezetek és hívek felett, míg azok felett – jogosan – a magyar állam is joghatóságot kívánt gyakorolni. Ráadásul továbbra sem oldódott meg a magyar anyanyelvű ortodoxok anyanyelvi hitéleti, egyházi problémája, akiknek legnagyobb része az 1940-ben visszatért Székelyföldön és partiumi területeken élt, és akiket Bukarest az eltelt két évtizedben rendkívül erősen próbált beolvasztani a románságba.

1940 nyarára a magyar kormányzat eltökélte a magyar ortodox egyházszervezet létrehozását, amelyhez el is érte három kivétellel – Battonya, Budapest és Magyarcsanak – a trianoni Magyarország területén fekvő – mint említettük, egyházszervezettel nem rendelkező – román ortodox közösségek csatlakozását. Mivel a Buda-szentendrei püspökséget szerb, a kolozsvárit pedig román püspök vezette, egyedüli lehetőségként a munkácsi püspökség „átvétele” merült fel.¹¹⁴ A magyar kormányzat azt használta ki, hogy 1921-ben a konstantinápolyi ökumenikus patriarcha Prága központtal érsekséget hozott létre a csehszlovákiai ortodoxok igazgatására. Az érsek együttműködött a magyar kormányzattal, ezért Budapest a szerb püspök tiltakozása ellenére könnyen felhasználta őt a magyarországi egyházszervezet kiépítésében. Így például papokat szenteltetett vele a trianoni államterületen is – amelyen nem volt kánonjogi fennhatósága – illetve kinevezette helynöknek a ruszin és magyar ortodox egyház megszervezésével megbízott orosz Popoff Mihályt Munkácsra.

1942. április 12-én kibocsátott kormányzói rendelet hozta létre a magyar ortodox egyházat, amelynek vezetője az említett Popoff Mihály

---

¹¹³ Kérészy Zoltán: *i.m.* p. 5.

¹¹⁴ A Bács-újvidéki püspökség az ekkor még létező Jugoszláviához tartozott.

lett érseki helynökként. Adminisztrációja a kárpátaljai és a munkácsi görögkeleti egyházrészekre, a Békés és Bihar megyei görögkeleti magyar esperesi kerületbe tömörült egyházközségekre, a budapesti, a szegedi, a szentesi, az eleki magyar görögkeleti egyházközségekre, a hódmezővásárhelyi, a karcagi, a kecskeméti és a miskolci görög alapítású egyházközségekre, továbbá a székelyföldi görögkeleti magyar egyházközségekre terjedt ki.¹¹⁵ A legnagyobb gond az egyházzszervezetrel kapcsolatban az volt, hogy annak vezetőjét sok oldalról támadták személye miatt is, illetve, hogy az intézmény kánonjogi szempontból nem helyesen jött létre. Emiatt nem ismerte el Konstantinápoly, a román és a szerb egyház pedig – érthetően – kifejezetten ellenségesen viselkedett.¹¹⁶

A kormányzat kívánta szüntetni annak lehetőségét is, hogy a nemzeti ortodox egyházak maguk gondoskodjanak a lelkészek képzéséről, hiszen az ortodox papi szemináriumok 1918 előtt a magyar állam esküdt ellenségeit képezték. A magyar kultuskormányzat ezért létrehozta az összes magyarországi ortodox papjelölt képzésére hivatott Budapesti Görög Keleti Hittudományi Főiskolát, amelynek 1942 áprilisától 1944 júniusáig tartó működése során egyik legfontosabb feladata az ortodox szertartási könyvek magyarra való lefordítása volt.¹¹⁷ A főiskola igazgatóját és Berki Feriz tanárt 1944. december 5-én a nyilasok letartóztatták, s ezzel az intézet lényegében beszüntette működését. (1945-ben Budapesti Görög Keleti Tudományos Intézetté alakult át, majd feladatát átvette a Magyar Ortodox Adminisztratúra.)¹¹⁸

A kérdés az Országgyűlésben is megjelent, Mosonyi Kálmán szélsőjobboldali képviselő 1942. június 3-i interpellációjában az egységes, magyarországi görögkeleti egyház létrehozását szorgalmazta, a Buda-szentendrei, a nagyváradai, a kolozsvári és az újvidéki püspökségek megtartásával.¹¹⁹ A püspököket – mert nem támogatják egyértelműen a magyar államot és annak céljait – veszélyforrásnak nevezte, megoldásként pedig egy Konstantinápolyval kötendő konkordátumot, és görög nemzetiségű érsek

¹¹⁵ A rendeletet idézi Mísařos Teodor: *i.m.* p. 274. Említettük, hogy a Békés és Bihar megyei ortodox egyházközségek szinte kizárólag román nyelvűek voltak, amelyeket a magyar kormányzat 1940 nyarán győzött meg a magyar egyházzszervezethez csatlakozásról.

¹¹⁶ Ezt az egyházat a többi ortodox egyház nem ismerte el, így kánonjogi szempontból „nem létezett”. Berki Feriz: *Az el nem ásott talentum* p. 592.

¹¹⁷ Berki Feriz: *Az el nem ásott talentum* p. 469.

¹¹⁸ <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/250.html>

¹¹⁹ KN-1939–261 (1939–XIII–380)

megküldésének kérését javasolta. Ugyanebben a beszédében felhívta a figyelmet az Erdélyben élő 300 000 elrománosított görögkeleti magyar visszamagyarosításának szükségességére is.¹²⁰ Az interpellációra Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter 1943. október 22-én adott (1943. február 10-re dátumozott) válaszában egyrészt megvédte Popoff Mihályt – elmondva, hogy az emigráns ortodox szinódus döntése jogi képtelenség, hiszen az érintett soha nem tartozott az orosz szinódus fennhatósága alá – másrészt beszámolt arról, hogy tárgyalások folynak az illetékes pátriárkával a görögkeleti egyház szervezéséről.¹²¹

A kormány a támadások ellenére egy darabig igyekezett Popoff Mihályt hivatalban tartani, azután más jelöltekkel próbálkozott – sikertelenül. A háború végén, 1945. február 5-én az ideiglenes magyar nemzeti kormány a létrehozott egyház megmentése érdekében Popoff helyett két vezetőt nevezett ki: a ruszin egyházrészben Szabó Theofán beregárdói igument (kolostorfőnököt), továbbá a magyar egyházrészben Oláh János méhkeréki esperest, akit a nagyváradi román püspök egy évvel korábban fosztott meg papi rangjától.¹²²

Az egyházszerzés tehát folyt a '40-es évek első felében, azonban a háborús viszonyokból fakadó bizonytalanságok, a megfelelő jelöltek hiánya, a magyar kormányzat nem kellő mértékű körültekintése, illetve a szerb és román ellenállás miatt nem vezethettek valódi eredményre ezek a próbálkozások.¹²³ A magyar kormányzat arra irányuló törekvése, hogy az 1919–20 körül létrejött egységes szerb és román ortodox egyházszervezetet megbontsa – az 1938–1941 között kialakult politikai határok mentén kánonjogi szempontból elvileg teljesen jogosan – kudarcot vallott ezeknek az egyházaknak az ellenérdekeltsége miatt. Míg a magyar törekvés – az 1920 előtti tapasztalatok alapján – a görögkeleti egyház nemzeti jellegének felszámolására és az országhatárok között élő valamennyi ortodox hívő egységes egyházszervezetbe foglalására irányult, addig a szerbeké és a románoké *nemzeti* egyházaik fenntartására.¹²⁴

¹²⁰A kérdés rendkívül aktuális volt ebben az időszakban, részint a frissen visszaszerzett területek etnikai megerősítése miatt. Az ortodox egyház, mint a magyarság széles tömegeit elnemzetietlenítő intézmény kiemelt „figyelmet” kapott. Az elrománosodott magyarok megmentésével és az ortodox egyház szerepével kapcsolatban ld. például Sztojka László (szerk.): *Zúgjanak az elnémult harangok*, Dés 1941

¹²¹KN-1939–331 (1939–XVII-113)

¹²²Misaros Teodor: *i.m.* p. 222.

¹²³Berki Feriz: *A hazai orthodox keleti egyház időszerű problémái*, Budapest 1943, p. 15.

¹²⁴Kérészy Zoltán: *i.m.* pp. 15–16.

Ez a kardinális ellentmondás kizárta a megegyezés lehetőségét, főleg úgy, hogy az utóbbiak csak ideiglenesnek tekintették a magyar fennhatóságot az érintett területeken.

Összegzés

A szekularizált államok korában is gyakori az egyházak felhasználása az állami szervek által nemzetpolitikai célokra. Megpróbálkozott ezzel a magyar kormányzat is annak érdekében, hogy egyrészt megakadályozza a magyar nyelvű hívek asszimilációját, másrészt pedig elősegítse a más nyelvűek elmagyarosodását. Míg a törekvés a görög katolikus egyház vonatkozásában részben sikeres volt, addig az ortodox egyház tekintetében sikertelen. Ennek több oka volt, így az ortodox hívők tömegeinek nem magyar nemzetisége, a papság lojalitása nemzetiségükhöz, illetve elidegenedettségek a magyar államiságtól. Az első világháborút megelőzően Magyarország elismerte a szerb és a román ortodox *nemzeti* egyházak autonómiáját, amelyek egyre több kötöttséget jelentettek az expanzív magyar nemzetpolitika számára. Ezek gyengítése céljával erősödött az igény – párhuzamosan a magyar nyelvű ortodox vallású személyek társadalmi igényével – a magyar nyelvű egyház megszervezésére. Ekkor az elképzelések még egy önálló, a szerb és a román egyház mellett működő magyar egyház létrehozásáról szóltak.

A második világháború időszakára, amikor a terület-visszacsatolások révén már ismét jelentős számban éltek görögkeleti vallásúak az országban, ez megváltozott. Ekkor már az *egységes*, átfogó magyarországi ortodox egyházszervezet kialakítása lett a cél. Erre mutattak a kormányzat törekvései, így például a központi papnevelde felállítására Budapesten, vagy a munkácsi székhelyű magyar-ruszin egyházmegye. A változás oka egyértelműen arra vezethető vissza, hogy a magyar állam képtelen volt többé bízni azokban az egyházszervezetekben, amelyek 1918 előtt és a széthullás időszakában komoly tevékenységet fejtettek ki az állam integritása ellen. A sors fintora, hogy az adott körülményeket kihasználva ismét ezek a szerb és román ortodox egyházak buktatták meg a magyar kormányzat törekvéseit, miközben saját *nemzeti* szervezetük fenntartására törekedtek.

Jelentős szerepet játszott a magyar nemzetpolitika kudarcában az egész időszak során az is, hogy – ellentétben a görög katolikus egyház-

megye 1912-es megszervezésével – *nem volt tömeges igény* egy magyar nyelvű egyházkerület kialakítására. Az egységes magyar ortodox egyház megeremtésének kísérlete már 1943-tól világosan láthatóan a csőd felé haladt: a gyulai román egyházközség kilépett az „egységes” magyar ortodox egyházból, majd 1946-ban az összes többi is követte.

A magyar ortodox egyház kérdését 1945 után – amikor a kérdés ismét elveszítette politikai jelentőségét – a korábbi tervektől eltérően oldották meg. Az elért eredményeket felhasználva, Moszkva segítségével megkezdődött a magyar nyelvű egyházmegye kiépítése, míg megmaradt a szerb és a román egyházmegye is, amelyek integrálódtak saját nemzeti egyházszerkezetükbe. Bár a politikai nyomás megszűnt, az ortodox vallás háttérbe szorulása annak ellenére is folytatódott. Ma már hiába működik öt nemzeti – román, szerb, görög, orosz és bolgár – ortodox egyház az ország területén, a 2001-es népszámlálás mindössze 15 000 ortodox hívőt talált Hegyeshalom és Ártánd között, amely kevesebb, mint harmada az 1920-as adatnak. Ráadásul összevetve a vallási és a nemzetiségi adatokat, látható, hogy a magyar nyelv térnyerése a nemzeti ortodox egyházak híveinek sorában is folytatódik, bár az kétségtelen, hogy számukra – és általában a szórványok számára – a legtöbb esetben az utolsó anyanyelvi intézmény az egyház.¹²⁵

Ezt az erős természetes asszimilációt, illetve az egyházaknak a nemzetiségek nemzetfejlődésében játszott szerepét hangsúlyozva érthető meg, hogy miért reagáltak érzékenyen és aktívan a nemzetiségek és az ortodox egyházszerkezetek a magyar kormányzat egyházszerkezési szándékára, miért vélték abban – talán nem is oktanul – felfedezni saját nemzeti céljaik ellehetetlenítésének, és híveik „erőltetett asszimilációjának” eszközét. Itt zárul be a kör: a hívőkre támaszkodó ortodox egyház *ezért és így* védte meg magát a magyar kormányzat törekvéseivel szemben.

---

¹²⁵ <http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/kotetek.html>

KRITIKA

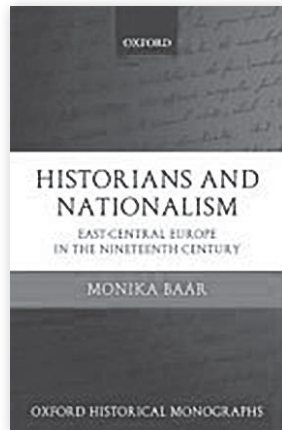

VARGA-KUNA BÁLINT

Felhelyezni Közép-Európát a historiográfia térképére

Monika Baár: *Historians and Nationalism.
East-Central Europe in the Nineteenth Century.*
Oxford University Press, Oxford, 2010.

A standard európai historiográfiai történetek rendszeresen csak a „nagy” nemzetek történetírására koncentrálnak. Michelet, Ranke, Macaulay minden historiográfiai referenciamunkában megtalálhatóak, de hogy mi történt a közép-európai térség történettudományaiban, az rendszeresen hiányzik ezekből az összefoglaló művekből. A közép-európai nemzeti történettudományok persze úgy-ahogy megpróbálták saját elődeiket behelyezni az európai folyamatokba, de ez egyrészt megkérdőjelezhető eredménnyel zárult (gondoljunk például a magyar történetírás újabb kori történetének gyakorlatilag meg nem írt voltára), ill. megmaradtak nemzeti keretek között, azaz regionális összevetésre eddig senki sem vállalkozott. Ennek a hiánynak tehát az lett a folyománya, hogy a közép-európai történettudomány története nem került fel az európai historiográfia térképére, amikor pedig néhány elszórt referencia képében mégis megjelent a térség, akkor azok általában csak az elmaradottságról, a nyugati minták kritika nélküli átvételéről, ill. a régió történészeinek durva nacionalizmusáról szóltak.

Ezt az állapotot elégelte meg Baár Mónika, aki *Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century* címmel írt monográfiát a 19. századi közép-európai történettudományról öt kimagasló történész életműve alapján. Baár Mónika az ELTE-n, Central European Universityn, a londoni School of Slavonic and East European Studies-on tanult, és Oxfordban doktorált. Kutatott Londonban, Marburgban, Edinburghben, Canberrában, Berlinben, Asconában, Szófiában, jelenleg a Groningeni Egyetem oktatója. A *Historians and Nationalism* a 2003-ban Oxfordban megvédett doktori disszertációján alapul.

A könyv öt közép-európai történész: a lengyel Joachim Lelewel (1786–1861), a litván Simonas Daukantas (1793–1864), a cseh František Palacký (1798–1876), a magyar Horváth Mihály (1804–1878) és a román Mihail Kogălniceanu (1818–1891) életművét veti össze és helyezi európai kontextusba. Mind az öt tudós kiemelkedő szerepet játszott saját nemzeti mesternarratívájának a megteremtésében, így évtizedekre meghatározták az adott nemzeti közösség elképzelését a múlttól. Emellett Daukantas kivételével mindannyian aktív politikai szerepet is vállaltak: Horváth miniszter volt 1848-ban, Palacký évtizedekig a cseh parlament tagja volt, és a cseh nemzet atyjának tekintették, Lelewel az 1830-as felkelésben játszott fontos szerepet, Kogălniceanu pedig a dunai fejedelemségek egyesítését mozdította elő, majd lett Románia miniszterelnöke. További hasonlóság közöttük, hogy mindnyájan a romantika és a liberalizmus hatása alatt alkottak, bár Daukantas ismét részleges kivételt képez, mivel ő még a felvilágosodás népszerű polihisztorainak sorába is beleillik.

Az öt történész összehasonlítása tehát adja magát, mivel az öt vizsgált szerző nagyjából lefedi Közép-Európát. A korszakban hasonló hatású szlovák és ukrán történészek nem működtek, ezért csupán a horvát és a szlovén historiográfia mellőzése tűnik fel. Ugyan mindenképpen érdekes lett volna a két délszláv történeti hagyománynak a beemelése, de a könyv állításain valószínűleg érdemben nem változtattak volna, hiszen a szlovén és a horvát szerzők is hasonló szellemi környezetből indulva hasonló problémákra keresték meg saját nemzeti válaszukat.

Baár könyvének legfontosabb állítása az, hogy a közép-európai történészek nyugati kollégáikhoz nagyon hasonló módon írták meg nemzetük történetét. Ehhez a szerző először rekonstruálja a vizsgált történészek szellemi hátterét: a bevezető, a szerzők életrajzát röviden közlő fejezet után a romantikus történetírás és a nemzetépítés kapcsolatáról szól, ezt követően a történettudomány európai szintű intézményesülését és

professzionizációját vizsgálja, majd a felvilágosodásról (és különösen annak a skót, ill. a göttingeni iskoláiról), Herderről, és a francia liberalizmusról ejt szót. Ezen fejezetek közül az utolsó, ami a nemzeti nyelvek szerepét vizsgálja, már átvezetést jelent a könyv második részébe. Ezek alapján Baár nyilvánvalóvá teszi, hogy a vizsgált történészek tökéletesen tisztában voltak koruk legfrissebb szellemi irányzataival, és amint azt a következő fejezetek bizonyítják, az általuk jegyzett munkák egyáltalán nem maradtak el a „centrum” országainak történetírói színvonalától.

A könyv gerincét kitevő fejezetek tematikusan mutatják be a történészek munkáit. Elsőként a „nemzeti régiségekről”, azaz a nemzetek eredetéről és kereszténység előtti történetéről esik szó. Ezt követi a középkor megjelenítésének vizsgálata, majd Baár azt a kérdést teszi fel, hogyan konstruálták meg a kötet főszereplői nemzetük aranykorát. Végül a könyv a többi (általában szomszédos) nép ábrázolását, a nemzetből kizárandó kisebbségeket, ill. a szerzők nemzeteinek Európában elfoglalt helyét teszi vizsgálat tárgyává.

Baár számtalan példával, meggyőző érveléssel bizonyítja, hogy a tárgyalt szerzők jól illeszkednek a 19. század derekának össz-európai liberális-romantikus világába. Ezáltal vissza tudja utasítani azokat a nézeteiket, hogy a közép-európai történettudomány a „centrum” alacsonyabb szintű utánzása lenne. Jó példa erre a 20. század tapasztalatainak visszavetítése: számos nyugat-európai történész anakronisztikusan kezeli a közép-európai historiográfiákat, amikor ellenségképeket konstruálnak műveikben, pedig a brit, francia és német történészek is ugyanúgy elhárították népeiket a szomszédoktól, sőt gyakran dolgoztak az „örök ellenség” toposzával is. Sőt, a könyvben tárgyalt történészek igenis képesek voltak a nemzeti sémákon túlmenő következtetéseket is levonni, ahogy azt pl. Palacký és Horváth II. József iránt mutatott szimpátiája illusztrálja.

A könyv további erénye, hogy az összehasonlító módszer használata, ill. a szerző széles körű nyelvi kompetenciáinak köszönhetően az átfogó forrásbázis feldolgozása miatt elkerüli a homogenizálást. Így kiderül, hogy a tárgyalt történészek – a korszellem, hasonló műveltségük, és kihívásaik miatt – ugyan strukturálisan megegyező műveket alkotnak, ezek azonban számos fontos részletben eltértek egymástól. Így pl. az Oroszországhoz való viszony a lengyel és a magyar historiográfiában negatív, a litván Daukantas viszont a cárok lengyel-ellenes politikája miatt pozitívan értékeli az orosz uralmat. A román historiográfiában a török függéstől való megszabadulás miatt Oroszország képe kezdetben

pozitív, majd ez az ország fokozatos nyugatra fordulása miatt egyre sötétebbre változik, míg Palacký éppen ellentétes utat járt be: ahogy egyre inkább kiábrándult Bécsből, úgy fordult egyre jobban a pánszláv eszmék felé, és találta Oroszországot egyre vonzóbbnak.

Baár könyve tehát abba a friss historiográfiai irányba illeszkedik bele, ami nemcsak elveti a közép-európai térség elmaradott voltáról szóló tézist, hanem éppen ellenkezőleg, a közép- és a nyugat-európai régió közötti strukturális hasonlóságokat emeli ki.¹ Ez a trend az egész modernizációs diskurzust kérdőjelezi meg, elutasítva a modernizációs lejtőt, ahol a „centrum” országain kívül mindenki csak a passzív befogadó szerepét játszhatja. Ugyanakkor Baár nem vállalkozik arra – és a historiográfia kutatójaként ezt nem is lehet neki felróni – hogy a vizsgált történészek társadalmi hatását, azaz a közgondolkodásra gyakorolt befolyását is részletesen megvizsgálja. A recepció ugyanis gyaníthatóan már jelentősen más minták mentén zajlott le a „nyugati centrumban” és a közép-európai térségben, aminek egyszerűen az írásbeliség, az iskolázottság és az írott kultúra mennyiségének radikálisan eltérő állapota volt az oka. Tehát hiába alkottak Baár könyvének főszereplői nyugati kortársaikhoz hasonló szellemű és szintű műveket, ha azokat egy jelentősen kisebb közönség olvasta – erre a legjobb példa a saját korában szinte ismeretlen Daukantas, akinek még azt sem sikerült elérnie, hogy művei életében megjelenjenek. A recepció azonban már bizonyára túlfeszítette volna a *Historians and Nationalism* kereteit.

Baár könyve angol nyelven jelenleg az egyetlen olyan komolyan vehető munka, ami a 19. századi közép-európai historiográfiával foglalkozik. Csak remélni lehet, hogy megállapításai bekerülnek az európai történelemtudomány történetével foglalkozó szakmunkákba, és több hasonló művet inspirálnak majd, ezáltal pedig Közép-Európa felkerülhet a historiográfia európai térképére.

¹ Csak egy példa erre a trendre: Keller Márkusnak az egészen más forrásbázison és módszertanon alapuló, ráadásul a Baár könyvében tárgyalt időszak után következő évtizedeket feldolgozó könyve is ugyanerre az eredményre jut. Ld.: Keller Márkus: *A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar-porosz összehasonlításban.* Budapest, L’Harmattan – 1956-os Intézet, 2010.

SZÁMUNK SZERZŐI

BENŐ ATTILA, nyelvész, egyetemi docens

Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Kolozsvár

CSERNICSKÓ ISTVÁN, nyelvész

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Hodinka Antal Intézet, Beregszász

FERENC VIKTÓRIA, doktorjelölt

Pécsi Tudományegyetem,
Alkalmazott Nyelvészet Doktori Program

GIDÓ ATTILA, történész

Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

JUHÁSZ TIHAMÉR, doktorandusz

Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Csíkszereda

LACZÓ FERENC, történész

Friedrich Schiller Egyetem, Jéna

LANSTYÁK ISTVÁN, nyelvész

Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tan-
szék, ill. Gramma Nyelvi Iroda, Pozsony – Dunaszerdahely

MANZINGER KRISZTIÁN, jogász

Károli Gáspár Református Egyetem Állam és Jogtudományi
Kar Európai és Nemzetközi Jogi Tanszékének tanársegédje

PÉNTEK JÁNOS – nyelvész, az MTA külső tagja

Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Kolozsvár

SZABÓMIHÁLY GIZELLA, egyetemi oktató, nyelvész

Konstantin Filozófus Egyetem, ill. Gramma Nyelvi Iroda,
Nyitra – Dunaszerdahely

VARGA KUNA BÁLINT, történész, PhD-hallgató

Budapest/Mainz

REGIO

ALAPÍTOTTA 1990-BEN
Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely
Tóth László

ELŐFIZETHETŐ

regio@chello.hu

Egy szám ára: 1200 Ft

Előfizetési díj egy évre: 3650 Ft

Megjelenik: évente négyszer.

ISSN 0865-557X

REGIO

A review of Studies on Minorities, Politics and Society

Volume 21, 2010, No. 3

HUNGARIAN-HUNGARIAN LINGUISTICS

- ISTVÁN CSERNICKSKÓ – JÁNOS PÉNTEK – GIZELLA SZABÓMIHÁLY
Forms of Minority Hungarian Languages in the Framework
of the Majority Language Policy. The Case of Romania and Ukraine 3
- ISTVÁN LANSTYÁK – ATTILA BENŐ – TIHAMÉR JUHÁSZ
'Termini': a Hungarian-Hungarian Dictionary and Database 37
- VIKTÓRIA FERENC
Hungarian Minority Higher Education and Its Language Challenges
in Carpathian Basin: Problems and Tasks 59

JEWS IDENTITIES

- FERENC LACZÓ
Hungarian Jews Identities. Discourse of Identity in Scientific Texts
in The Horthy's Regime 91
- ATTILA GIDÓ
After the Holocaust: The Social Situation of the North Transylvanian Jews
in 1946 116

PAPER

- KRISZTIÁN MANZINGER
The Ortodox Church and the Hungarian National Interests in Hungary 149

REVIEW

A REGIO c. folyóiratot
az alábbi könyvesboltokban lehet megvásárolni

Budapesti Teleki Téka
1088 Budapest, Bródy Sándor u. 46.

Írók Boltja
1067 Budapest, Andrássy út 45.

Pont Könyvkereskedés
1051 Budapest, Nádor u. 8.

Kis Magiszter Könyvesbolt
1053 Budapest, Magyar u. 40.

Atlantisz Könyvsziget
1052 Budapest, Piarista köz 1.

Balassi Könyvesbolt
1023 Budapest, Margit u. 1.

Kódex Könyvárúház
1054 Budapest, Honvéd u. 5.

Sík Sándor Könyvesbolt
6720 Szeged, Oskola u. 27.

Két Könyvész Könyvesbolt
3500 Miskolc, Egyetemváros

Széchenyi Könyvesbolt
7624 Pécs, Rókus u. 5.

Cédrus Könyvkereskedés
9400 Sopron, Mátyás kir. u. 34/f.

Könyvesház
9700 Szombathely, Halász Ernő u. 7.

Sziget Könyvkereskedés
4032 Debrecen, Egyetem tér 1.